Danskernes Historie Online
Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliserings-projekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt vores arbejde – Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskernes Bibliotek: https://slaegtsbibliotek.dk
Danske Slægtsforskere: https://slaegt.dk

Personalhistoriske, sognehistoriske og statistiske bidrag

til

EN DANSK PRÆSTE OG SOGNEHISTORIE

(Kirkelig Geografi)

1849–1949 (1967)

Samlet og udgivet af

PAUL NEDERGAARD

Sognepræst

IX

RIBE STIFT

Hefte 5

Meddelelserne på bagsiden bedes venligst læst!

KØBENHAVN 1968

Skads sogn, 3308 ha, er ret højtliggende, bølgeformet med sandede, grusede jorder, heden er borte, nogen plantage. Byerne S med fh fra 1905, Andrup med præstebolig, fh fra 1902, Briksbøl med Centralskole fra 1960, Oksvang, Lunde, Sadderup, Solbjerg osv.

Sognets navn skal stamme fra en hedensk høvding, Skatti. Der er fundet 226 oldtidsgravhøje. Oksvanggaard skal have tilhørt Ribe bispestol i den katolske tid. 1627 blev den ødelagt af Wallensteins tropper. — Indtil 1747 holdtes herredsting i Skads, ting- og retterstedet findes ved diagonalvejen Esbjerg-Aarhus. Her henrettedes 1715 en barnemorderske. 1805 fandt den sidste henrettelse sted (et ægtepar fra Næsbjerg). 1941 rejstes en mindesten paa tingstedet. I nærheden ligger Korskroen, en korsvej, hvor mange biluheld har fundet sted.

Af den ældre præstehistorie

J. Madsen og *Arne Sundbo* har i Fra R amt 1910 og 1914 fortalt sognenes ældre historie, jvf *M. K. Sørensen,* smst 1924. Under henv dertil opl flg:

Den første lutherske sp skal have været hr. *Palle,* der efterfulgtes af sin søn, *Jørgen Pallesen Jerne,* der atter efterfulgtes af sin søn, *Hans Jørgensen Jerne* († 1592), efterfulgt af sin broder *Palle Jørgensen Jerne* († 1637), hvis søn blev sp i Varde, en dt blev gift med eftm her *Hans Jensen Herslev* († c 1653). Hans dt blev gift med eftm *Jørgen Olufsen Alslev* († 1659) af Alslev-H – *Bent Jepsen Warde* († 1672); *Hans Pedersen Bartsker* († 1701) var gift 3 gange, en søn blev sp i Brande.

Det mest kendte navn i Jernes præstehistorie er provst mag *Maturin Castesen* (1701–47). Han var født 1669 paa Nybølgaard, Gram sogn, hans fader var borgmester i Ribe og forpagter af Riberhus ladegaard. C blev student fra Ribe, tog baccalaurgraden, blev dekan paa Kommunitetet, boede paa Borchs kollegium, skrev velskrevne disputatser, som han forsvarede med stor færdighed, de tre første om psykologiske emner, de to sidste danner en »Uranographia«. Især dyrkede han matematik, skønt han 1698 tog teol embedseksamen, var næsten som medlem af Ole Rømers hjem og blev regnet for et professoremne. Men han valgte den gejstlige vej og blev af sin fader kaldet til Jerne, tog magistergraden 1706 og blev provst 1739. Almuens begejstring for hans naturkyndighed slog over i tro paa, at han kunne mane, og der gik mange rygter om »Mester Maturins« virksomhed som besværger, ogsaa paa Fyn. Det hed sig, at han drev en djævel ud af et menneske og over i en hund. Skønt han vistnok var fredsommelig, traadte han djærvt op mod en bedragerisk amtsforvalter, førte selv sag mod ham og vandt ved Højesteret. I aarenes løb samlede han en stor formue, købte meget jord, bl a Hennegaard. Lige før sin død oprettede han et testamente, og størstedelen af formuen blev et legat paa 20000 rdl, hvis renter uddeles til fattige enker og trængende af gejstlig eller civil stand i Ribe stift.

Han ejede Esberggaard, paa hvis grund Esbjerg blev bygget 125 aar senere. Se her s 296.

Brorson skriver 1747, at den gamle provst Castesen var svag ved vis og døde faa dage derefter. Ikke desmindre prædikede han dog selv og af evg (Jh 4, 46–53) talte han meget smukt om at have hjertets tillid til vor frelser i al nød og anliggende. Børnene svarede ret skikkeligt, og i mgh var der en hjertelig bevægelse (Vis 41). Epitafium i J kirke.

(Hofm fund IV, 1759, 586 f, Ribe skoleprogram 1837, 15 f, Hist efterretn om Skads herr, 1862, 37 f, Fra Ribe a IV, 1906, 51-112, DBL, IV, 589).

Han efterfulgtes af sin søstersøn *Joh. Tobias Bøtcher* († 1789), som havde været vajsenhuslærer fra 1742 og stod i forbindelse med grev *Holstein.* Man maa derfor antage, at han har været pietist. Men om pietisme høres intet her. (Elle J, s 54).

Ved vis 1753 prædikede *Johs. Bøtcher* skikkeligt og katekiserede over sin sidst holdte prædiken. Ungd gjorde skikkeligt rede for sig. Af de gamle var kun faa til stede. (Vis 85). 1762 holdt Bøtcher en smuk katekisation over Guds barmhjertighed (Lk 6, 36–42) degnen, studiosus Johs. Brinck ganske ustraffelig i lærdom og levned. Præsten fornøjet med skoleholderne. Menigheden var attent. (Vis 157).

Han efterfulgtes af sin svigersøn, *Niels Lang* (1776–87), der flyttede til Vilslev-H, hvor hans fader, den kendte samler, landmand og talsmand for udskiftning, *Knud Lang,* havde været sp.

Niels Bønnelycke (1789–1826), lærersøn fra Gaarslev, var vist rationalist, *Søren Spandet Hjort* (1827–35) var købmandssøn fra Ribe.

Tiden efter 1835

Begge kirker er anselige og hver kirke kan ses fra næsten hele deres sogn. Omkr 1850 var disse sogne fjerne almindelige landsogne, uden aandeligt særpræg. Pastor *Gabriel Koch* (1835–58), (fætter til provst *Gabriel Koch,* Døstrup, Sdj), havde i mange aar været sp i Mjolden-Randerup, var præget af Sønderjylland og de senere aar af *J. P. Mynster.* Han var en myndig og klog mand. Der var 9 børn og ret livligt i Jerne præstegaard. *G. Koch* var svag de senere aar og havde kapellan, bl a *Niels Chr. Fausing* (1848–57), der var kendt som silhouetklipper, en retskaffen og elskelig mand. Han klippede silhouetter af egnens folk, bl a af sine konfirmander, f eks af den senere hotelejer Spangsbjerg. (Se Torsted-H). Omtalt i TV 20. aug 63.

Provst *M. R. G. Assens* (1858–80) oplevede Esbjergs første udvikling omkr havneanlægget. Han var en praktisk anlagt mand, med et ualmindelig hurtigt blik til at sætte sig ind i en sag og vurdere den. Han var i mange aar sogneraadsformand i den stærkt voksende kommune, og som det arbejdsmenneske han var, tog han fat med stor energi og kom til at betyde meget for udviklingen i de aar, baade for havnen, skolen osv. Han havde talrige forhandlinger med myndighederne, hvor han nød stor respekt. Han drev selv præstegaarden, var en anset provst. Han kunne synes streng, men han havde et kærligt hjerte. Mange søgte ham i raad og daad. Han var en embedsmand af den gamle skole, af gammel præstegaardskultur, hans fader var provst i Nørre Aaby paa Fyn.

Han var en meget retsindig mand, hans

indflydelse var stor, og i mange hjem saa man hans portræt med hans ord om, at »kærlighed er livets kilde«. Hans søn, *Erhard Assens* blev sp i Brøndum-VN 79–99. (Esbj avis 13. okt 11).

Pastor *A. G. Kemp* (1880–90) var den sidste sp for Jerne-Skads-Esbjerg. Da kirken i Esbjerg var indviet 1887, havde Kemp et af landets mest krævende 3-kirkepastorater, og han var alene om det. Han gjorde et stort arbejde for at faa Esbjerg kirke opført. Han fik begge kirker fint restaureret. Pgd brændte 1889. Han var en lille tæt skikkelse, med et sokrates-lignende fysiognomi, meget veltalende, med en sund forstand, nøgtern og selvstændig, ikke til at løbe om hjørner med. For den, der mødte ham, stod det klart, at her mødte man en personlighed, i sin spontanitet en original og levende karakter, »lige fjern fra grundtvigsk højskolefladhed og indremissionsk selvglæde« (se her IV, 249). Han var »aaben og rummelig«, havde stor kirkegang, var ikke retningsmand. Han lod IM og grundtvigske passe sig selv, men holdt bibellæsninger og oplysende møder. Menneskekærlighed i Jesu spor var hans motto. I sine yngre dage hældede han maaske til IM, men fjernede sig derfra. Han ville ikke følge de slagne landeveje. Enestaaende trofast var han til at besøge gamle og syge. Arbejdet tog efterhaanden overhaand, saa han søgte bort.

Saa blev *Esbjerg* omsider skilt ud.

Pastor *Jens Andersen* (1890–99) var boelsmandssøn fra Brede ved Tønder, en tung natur, sønderjyde, havde flere store personlige sorger. Havde som ung villet være hedningemissionær. Fra sine sogne blev han mindet som »en bønnens mand«, og hans konfirmandforberedelse gik dybt. Kirkegangen svandt noget ind i disse aar, baade IM og gr søgte til Esbjerg.

Fra 1899 til 1936 og siden 1942 har Jerne-S haft *grundtvigske* sognepræster.

Pastor *L. J. K. Ingerslev* (1899–1909) var valgmenighedspræst, før han kom hertil, og blev valgmenighedspræst, da han flyttede herfra. Han var som ung højskolelærer paa Vallekilde blevet stærkt paavirket af *Ernst Trier,* hans gerning efter *Jakob Knudsen* i Mellerup valgmenighed var ham en skuffelse, men i Jerne-S fik han 10 rige aar og stod som en af førerne i grundtvigsk liv i Vestjylland. En mild og hjertelig mand, meget afholdt. Om hans bedømmelse af forholdene, se ndf s 323.

Om pastor *J. Jensen-Hammer* (1909–16) siges, at hans arbejde maaske mere gik i bredden end i dybden. Han var en søgt grundtvigsk foredragsholder, talte paa højskoler og forsamlingshuse, var meget ivrig for børnesagen (fmd Dsk værgeraadsf, plejeforening osv), sygeplejesagen, fmd i livsforsikringsselskabet »Tryg«, skrev om Leopold Budde og præsten Hans Agerbek, havde i det hele mange interesser, en bred og folkelig mand, som baade figurligt og aandeligt fyldte, hvor han kom.

Den vestlige del af Jerne sogn udvidede sig helt til forstad til Esbjerg. Folketallet steg stærkt, sognet prægedes af tilflyttere.

Pastor *Viggo Hansen* (1917–36) skriver hertil: »Det kirkelige liv var grundtvigsk præget. IM søgte til Esbjerg. Men her skete det mærkelige, at jeg som grundtvigsk sp var med til at faa bygget 2 mh, jeg blev takket i ord, men ikke i gerning, Mohren havde gjort sin skyldighed. Mohren kunne gaa. Og IM passede sig selv. Befolkningen var mest arbejdere, men der var ogsaa en ret stor mellemklasse, lidt overklasse og mange villaer. Blandt de gode, gamle, ægte grundtvigianere i Jerne fik jeg 1919 oprettet en kreds af KS, der trivedes godt. Missionsfolkene, som ikke gik til Esbjerg, dannede deres egen forsamling, og naar de ønskede det, hjalp jeg dem (i Jerne og Boldesager). Saa fik vi 1927 et fast *kapellani,* med bolig i Andrup, Skads sogn, og det har, bortset fra pastor Westphal Hansen, været besat af IMs præster. Nu kom der samling paa det. De folk, som jeg ikke kunne faa i tale, fik kapellanen *(J. N. J. Madsen)* godt fat paa. Der blev en glædelig vækst og nidkærhed for Herrens sag, hvilket ogsaa satte spor i øget kirkegang, men arbejderbefolkningen var i det store og hele ukirkelig. De rod-ægte Jerne-boere var karakteristiske vestjyder med nedarvet ærbødighed for kirken og stor trofasthed mod deres præster. Skads sogn var helt præget af denne vestjyske indstilling. Der var ikke saa faa vaagne grundtvigske kristne, ogsaa der fik jeg oprettet en KS-kreds, som trivedes godt. IM havde ikke faa medlemmer, og blandt dem havde jeg nogle af mine bedste venner og mest trofaste kirkegængere. Kirkegangen var 5–6 pct i Jerne, 6–8 pct i Skads. Senere har jeg ofte besøgt Jerne og Skads og mødt en rørende trofasthed.«

Boldesager missionshus blev indviet 1917 af provst *T. Biering.*

En IM-mand snedker *K. Ludvigsen* og en grundtvigsk mand *Gyde Pedersen* forærede i forening grunden til mh i Jerne. Om dette hus berettes:

Gartner *Carl C. M. Jensen* tog 1920 initiativet til bygning af missionshus i Jerne til samling af de mange, der ikke søgte kirken men nok ville komme til kristelige møder. Tanken var, at de maaske der kunne drages til kirken. Naar huset blev et missionshus og ikke et menighedshus var det af økonomiske grunde. Til missionshus regnede man med at faa hjælp udefra. Pastor *Hansen* lagde grundstenen i 1921 og 1922 blev huset indviet af provst *Biering,* Esbjerg. Pastor Hansen sad i bestyrelsen til 1930. Gartner *Carl Jensen* var fmd til sin død i 1937. Blandt pionererne var ogsaa gdjr *Lorenz Møller,* Gammelby. Af missionærer har i Jerne virket *Eliasen,* nu Færøerne, politibetjent *Riisgaard,* senere missionær, *Jacob Hansen,* nu Æbeltoft. Efter pastor *N. J. Madsens* komme samledes IM mere om kirken og det væsentlige antal kirkegængere er nu fra den side. Arbejdet fra missionshuset har efterhaanden forgrenet sig til FDF, FPF, Unge Hjem, møder for ældre, KFUM og K. IM havde god fremgang i 1920'erne.

Fru gartner Carl Jensen var med til at stifte Esbjerg KFUK.

Skads sogn: Skræder *Elias Nielsen* startede søndagsskole omkring 1920, ledede den og

IMs samfund til sin død 1951. Gdjr Andreas Andersen startede KFUM og K 1933.

Pastor *J. N. J. Madsen* (rkp 1928, sp 36–42) havde vundet saa mange venner, og faaet en saa stærk position, at man i dette grundtvigske pastorat enstemmigt indstillede ham til sp 1936. Hans fader var en kendt indremissionær, og pastor M var IM-KFUM-folkekirkelig, meget veltalende, samlede mange i kirkerne og ved møder, gik lige ind i hjerterne paa folk. Private forhold medførte, at han søgte herfra. Præsterne *Ingerslev, Hammer* og *Viggo Hansen* mindes af de gamle med stor kærlighed.

Pastor *J. Thøger Gregersen* (siden 1942) er en af egnens ansete grundtvigske præster, som levende har fulgt med i den stærke udvikling. Jerne sogn er 1945 blevet købstadsogn og er nu et af landets folkerigeste kirkesogne. Og der er truffet foranstaltninger til opførelse af 2 nye kirker i sognet. 1967 lagdes dele af Jerne sogn under den ny Treenigheds kirke, Esbjerg (c 5500 indb).

Pastor *H. C. Westphal Hansen* var rkp 1937–45, (n grundtvigsk), og pastor *K. R. Kiel* har været her 1945–67, han var fmd for Indre Missions kredsforbund og fmd KFUM og K 46–67, og en af egnens førende IM-præster. Der holdes møder i præstegaardshaven (1 km syd for kirken) i en lun gryde, og den store plæne bruges til møder etc. Præsteboligen ligger helt paa landet, 3 km fra Esbjerg.

De kirkelige forhold betegnes som gode, præget i J af Esbjerg, god kkg, KS, IM-kredse, bibelkredse, ungdoms- og børnearbejde, mange interesserede, men ogsaa mange ligegyldige. Der er 2 mh: Effata i J, Bethel, Boldesager.

Blandt *lægfolk* kan nævnes:

Indre Mission:

Ledere i Jerne: 1922–37 gartner *Carl C. M. Jensen*, 1937–53 kordegn *A. Krogh*, 1953: arbmd *Johs. Christensen*, død samme aar. 1953–54 vognmand *A. Jørgensen*, 1954–59 *A. Krogh*. 1959–61 skibstømrer *V. Kvist*. Snedker *Thorup Rasmussen* har gjort et stort arbejde i IM, sdsk, Unge Hjem osv.

I Boldesager:

Fmd 1924–36: Brygger *Andersen*, 36–41 *J. I. Lauridsen*, 41–48 miss *H. Anthoniussen*, 48–49 inkassator *Jens Knudsen*, 50 forstander *Kjærgaard Jensen*, 51–52 miss *Jac. Hansen*, 52–60 gross *Halvor Poulsen* (siden rejsesekretær for IMs søndagsskoler). 1960 flg snedker *H. Rud.*

I Skads: Gdjr *A. Andersen*, gdjr *A. Maigaard*.

Gdr *P. Mahler* (af den kendte sønderjyske slægt) 40–46 fmd for KFUM og K. Leder af søndagsskolen fra 1951–65. Oparbejdede sammen med præstefruen *Jenny Kiel* en tradition for en søndagsskolebasar med udsalg af ting børnene forarbejdede fra jul til fastelavn. Det gav aarligt ca 2500 kr til hedningemissionen. Fra midt i halvtredserne KFUM spejdere, er ledet af lærer *G. Poulsen*.

Grundtvigske:

Fr. Schrøder skriver i Højskolebl 1960 s 472 om gdjr *Peder Gyde Pedersen*, Boldesager, død 1960, 98 aar gl i sin fødegaard lige op ad skellet til Esbjerg. Han havde fulgt byens udvikling, fra den kun var nogle faa smaa huse. Gyde Pedersen overtog sin fædrene gaard paa 70 td ld, da han blev gift i 1886, og holdt sin bedrift i mønstergyldig stand, men hans store evner kom ogsaa til udfoldelse i det offentlige liv som sognefoged, sogneraadsmedlem, medlem af Jerne menighedsraad og provstiudvalget. Han var en rolig og besindig, men ogsaa myndig og fremsynet mand, saare hjælpsom og gæstfri, trofast mod den grundtvigske højskole. Børneforsorg var hans hjertebarn, det kom ikke blot frem i det stedlige børneværn, men i mange aar var han et virksomt medlem af bestyrelsen for Ribe Amts Plejehjemsforening. Tunge sorger maatte han igennem, men han vidste, hvor hjælpen er at finde. En datter af ham var en højt værdsat overbibliotekar i Holbæk († 62).

I begge sogne er i øvrigt gode grundtvigske folk, der har arbejdet meget baade folkeligt og kristeligt bl a:

Gdjr *Østergaard Christensen*, J, sognefoged *Munk*, J, gartner *Ankjær Gregersen*, J, gdjr *Søren Højer*, S, gdjr *Frode Jensen*, S, gdjr *Aksel Jensen*, Sædderup, S, frk *Dorthea M. Gyde-Petersen*, paa Askov, i mghr, fru *Karen K. Øllgaard* (f 85) fmd KS i S, i mghr.

Skolen:

Lærer *John Jensen*, i mghr, overlærer *Poul Pedersen*, fmd f mgh-raad, lærer *Bruun*, Brixbøl, S, fmd i mghr overlærer *Krogh*, skoleinspektør *Ahlmann Nielsen*, J.

Den kendte land- og haveøkonomiske forsøgsleder *Niels Esbjerg* (* 1881 i Jerne) ledede flere forsøgsstationer, bl a ved Esbjerg. Virksom for læplantning og rationel frugtavl, fik megen betydning for havedyrkning her paa egnen. Talrige foredrag. Medredaktør af Det vestjyske landbrug. Socialt interesseret. (DBL VI 425).

1909 oplyses (af pastor Ingerslev): Udm kkg i J, jævn i S, nogle faa IM, nogle gr, en del uden partifarve, desuden megen dorskhed og ligegyldighed, vanemæssig kkg, noget drikkeri, men ikke usædelighed. Bondebefolkningen gammeldags med liden udvikling, men venlig og brav. Arbejderbef flink, men lidet kirkelig, dog ikke paa nogen maade kirkefjendsk. Godt sted at være præst, stor og ikke utaknemmelig arbejdsmark. Ungdomsm i pgd og i Skads. Folk gaar i kirke i Esbjerg og i Jerne og omvendt, uden videre. Alle lærere og lærerinder er flittige kirkegængere. 1917: God og stadig kkg, gr mest fremtrædende, faa IM, 3 fh foruden større gymnastiksal, der bruges af alle til møder. Megen kirkelig interesse, yderst velvillig arbejderbef. 7 skoler. Der kræves meget af præsten. 1927: God kkg, især i J, 2 mh, 3 fh, KS (156 og 68), DdU (90), IM smf. 1939: Kkg 6–8 pct, gode, stærkt arbejdende IM smf og Arbejdernes bibelkr, 4 IM-kr, sdsk (500), mange gr, flest u p eller ligegyldige. En del social nød. 1947: Vestjyske forhold, Jerne præges af Esbjerg, mange ukirk arbejdere, stærkt arbejdende IM, 2 DdU, KS. 1955: God kkg, 5 sdsk, 4 IM-kredse, 2 KFUM og K,

2 KS, 2 DdU, kirkeblad, 3 fh. 1963: Gr præg fra gl tid, god kkg, KS, 2 DdU, 4 IM-kredse, 8 bibelkr, 8 YMkredse, 2 Unge-hjem-kredse, 2 KFUM og K, 5 sdsk, 1966: God kkg, i øvr som hidtil.

Sp læser med konf hvertandet aar i Skads.
3 realskoler i J sogn.

Jerne kirke nu helt i bykvarter, er smuk og anselig, indviet til Sct Morten, ligger ret højt. Skib, kor og apsis er romanske af smukke granitkvadre paa skraasokkel. Apsis har halvkuppelhvælving og et lille cirkelrundt vindue. Korbuen har ornamenterede kragbaand. Skib og kor er overhvælvede. Det sengotiske taarn blev 1890 skalmuret med røde mursten. Det krydshvælvede taarnrum har rundbue til skibet. Gavlene blev prydet med høje blændinger i øst og vest. Fra 1914 til hovedistandsættelsen 1942 (arkit Bugge) var kirkens indgang gn taarnrummet. Sengotisk vaabenhus, der fik blytag 1963. Vaabenhuset var ligkapel til 1942. Hele kirken er blytækt. Provst Maturin Castesens kiste stod i Sakristiet (kapellet) mod nord til 1890, da dette omdannedes til præsteværelse. Den oprindelige skabsaltertavle, et fint billedskærerarbejde laa paa kirkens loft fra ref til 1925, da kirkeejerne solgte den til Løgumkloster kirke, hvor den nu er en stor seværdighed. I stedet opsattes den anselige, udskaarne altertavle fra 1653, i barok, med snosøjler, bruskværk og de oprindelige malerier: nadveren, Jesu daab, Gethsemane, Golgatha. Kalk fra 1705, romansk granitfont med ejendommelig, rund fod med kraftige mandehoveder. Nyt daabsfad, et ældre tinfad opbevares her. Meget smuk prædikestol fra c 1550 med rigt stavværk, ret tarvelig lydhimmel. Paa skibets nordvæg et pompøst epitafium over provst M. Maturin Castesen. 300 sd. Orgel. Paa kirkegaarden en ligsten med kors og aarstal 1594, samt 5 gravsten over medlemmer af familien Spangsberg (Fra 1922, 534 f), Magnus Petersen: Kalkmal, s 4.

Skads kirke er anselig, ogsaa indviet til Sct Morten, og kan ses over næsten hele sognet. Den høje kirke har stort kor og skib fra romansk tid, opført af smukke granitkvadre med iblandet tuf, fremspringende granitgesims med skraakant og delvis skraasokkel. Koret er tidligt forlænget mod øst. og skibet mod vest. Flere oprind vinduer, korbuen, de to døre og en dør paa korets sydside er bevaret. Paa korgavlen en hjort i relief. Overhvælvet, blytag. Sidst i middelald er tilføjet et smukt, men i forhold til kirken ret uanseligt taarn skalmuret med røde mursten 1877, pyramidetag. Indgang i taarnrummet. Et vaabenhus blev brudt ned 1890, da kirken blev hovedrestaureret. Spor af kalkmalerier. Nyt, muret alterbord med en renæssancetavle fra 1620. 1930 fjernedes malerier og erstattedes af ny malerier af Ole Søndergaard (i Joakim Skovgaards stil, skænket af en tidligere Skads-boer, frk Christiane Nielsen, Tjæreborg). De ældre malerier blev ophængt i vaabenhuset. Smaa, balusterformede stager i barok. Romansk granitfont, senrenæssanceprædikestol fra 1618 (den skal engang være styrtet ned). 1948 erstattedes trægulvet af rødt murstensgulv. Nyere stoleværk. Klokke fra 1906, omstøbt af en smuk klokke fra 1702. Epitafium, gravsten, 225 sd. Orgel.

J. Helms: Tufstensk s 88 f, Mack. D., 174.

Folketal: 1850: 654 og 468, 1901: 1453 og 718, 1921: 4808 og 898. 1960: 18724 og 1173, 1965: 22403 og 1373, 1967: c 17000 og 1400.

Altergæster: 1922: 673 og 296, 1934: 1530 og 725, 1942: 1050 og 591, 1955: 1700 og 500, 1962: 3000 og 600.

Menighedsraad: 1922: 10 gr, 5 IM, 1934: 8 gr, 5 soc, 5 IM, 1942 do, 1955: J: 5 gr, 4 soc, 6 IM, valg, Skads: 2 IM, 5 gr, valg 1965: J: 4 gr, 3 soc, 4 IM, 4 ungdomsl, valg, fmd overlærer Poul Pedersen. Skads: 1 IM, 6 gr, valg, fmd lærer Bruun, Brixbøl.

Sognepræst

Indt 1857: a) 184 rug, 3 havre, b) 5 lpd ost, 120 td smør, d) 320 rdl, e) 65 td ld og 16 td eng. God gl pgd firlænget, 95 fag, i en dal. 1870: regul. 1956 kr, netto: 4142 kr. 1912: 1. kl, 1931: 2. kl, 1958: 12. kl. Pgd brændte ved lynnedslag 1889, pgd fra 1890, som i en gryde, i læ for alle vinde.

14. 9. juni 1835–26. marts 58 (sp Randerup 31. aug 10, tillige sp Mjolden 20. dec 15): **Gabriel Koch**, * 7. maj 83 Ribe. Forældre: Kbmd og kæmner Christian K og Marie Koch af Døstrup. Stud Ribe 01, c maj 06 (h), hjpr Daler 26. aug 08, afsk 26. marts 58, † 29. nov 61. ~[1] 10(?) Maria Dorthea Petersen, † 11, ~[2] 11. okt 14 Ane Margrethe Hedvig Ramus, * 21. marts 85 Brøns, † 12. marts 58. Forældre: Sp i Brøns Jochum Frederik Melchior R af Assens-K, † 1813, og Christiane Bruun. – Broders søn: Sp provst Gabriel K, Døstrup, hvis søn var stiftsprovst C. F. Koch, Ribe, hvis søn Gabriel Koch blev biskop i Ribe. (Stamt 50 B), Dt ~ Sparrevohn, Sneum-T. Fru Kochs mormoder var søster til præstehistorikeren S. V. Wibergs (Jordløse-H), hustrus bedstemoder.

Om pastor K, se ovf.

Hjælpepræst hos pastor Koch

1848-57: **N. C. Fausing**, se sp Torsted-H.

15. 9. juni 1858–12. jan 80 (adjunkt Aarhus 46): Provst **M. R. G. Assens**, provst Skads-Øster-Vester Horne herr 12. maj 66, fl t Gaverslund, se der.

16. 1. april 1880–4. marts 90 (hjpr Smidstrup-Skærup 21. nov 74): **A. G. Kemp**, fl t sp Nykøbing-Systofte, se der.

17. 9. juni 1890–3. marts 99 (sp Grimstrup-VN 3. nov 84): **Jens Andersen**, fl t Øde Førslev-S, se Møgeltønder.

18. 4. maj 1899–31. marts 1909 (valgmenighedspræst Mellerup 14. april 96): **L. J. K. Ingerslev**, fl t valgmenighedspræst, Odense, se der.

19. 19. juni 1909–30. dec 16 (sp Hillerslev, Fyn 30. maj 03): **J. Jensen-Hammer**, fl t Tølløse, se der.

20. 26. juli 1917–26. juni 36 (sp Teestrup 30. aug 04): **Viggo Hansen**, * 18. marts 67 Kbhvn. Forældre: Kpt i fodfolket, distriktsforstander Christian August Julius H af Skamby og Vilhelmine Augusta Ebeling af Rold-V. Stud Schneekl skole 85, c 92[2] (h_1), uord medhj hos valgmgh-præst Fr. Jungersen, Kbhvn, lærer og søndagsskolemedarbejder, kkp Ringsted-B 20. febr 97, afsk 26. juni 36, r af Dbg 36, † 26. nov 51. ~[1] 27. okt 99 lærerinde Louise Angelica Ingerslev, * 2. jan 71 Præstø, † 13. april 03. Forældre: Distriktslæge dr med H. C. Johan Vilhelm Christian I og Christine Louise Dorthea Ewertsen. ~[2] 20. okt 08 diakonisse (Søster Olga) Olga Jacobine Eriksen, * 21. febr 76 Randers, † 19. okt 51. Forældre: Snedkermester Jacob Christian E og Kirstine Svingelberg (enke e sagfører i Odder Niels Jørgen Løgstrup, † 05).

BM Studenterhjemmet 93-94, fmd Studenterkredsen 96-97, næstfmd KS 98 Esbjerg og omegn, fmd Ribe amts menighedsraadsforening 27, kredsfmd Præsteforeningen 27-36, BM Ribe amts værgeraadsforening 27-31.

Udg 15: Til mit folk under verdenskrigen 16: Korsets vej, medarb Dsk kirketidende, skrev talr artikler, afh, digte osv i kirkelige blade og i dagspressen. Medarb Danskeren.

Præsterne *Viggo Hansen* og *P. Ivertsen*, Esbjerg, var begge københavnere, og ved første øjekast kunne man maaske i deres ydre og optræden finde visse lighedspunkter. De var begge præget af København, livlige, hurtige i tanke og replik. Viggo Hansen havde maaske et handicap for den flygtige iagtta-

ger ved, at han led af en ansigtssygdom (en slags Sct Veits dans), men lærte man ham nærmere at kende, opdagede man snart, at han var en betydelig mand, noget for sig selv. Begge hans bedsteforældre var præster. Som ung sluttede han sig med hele sit hjerte til grundtvigske kredse i Kbhvn og spillede en ikke ringe rolle paa Studenterhjemmet, hvor han foldede sig ud med digte, diskussioner og humør. Som præst havde han sit faste stade i den grundtvigske kreds, men han var tolerant og frisindet nok til at hjælpe Indre Mission med at bygge 2 mh, og blev skuffet over, at IM derefter svigtede ham (se ovf). Han blev maaske ikke helt forstaaet af vestjyderne, men han fik hjertensvenner her for livet og var glad for at være her, skønt han, indtil han kom her, havde levet hele sit liv øst for Storebælt. Han tog ogsaa aabent og loyalt mod den rkp, som blev ansat her 1928 og straks fik stor kirkegang. Viggo Hansen var en meget levende mand at være sammen med, maaske lidt urolig, han fulgte kirkens, menighedsraadenes, skolens og præsteforeningens arbejde aktivt og med kundskab og interesse. Glemmes maa ikke hans alvorsord til det danske folk under den første verdenskrig, hans fine bog om korsets vej, og hans smaa, følsomme digte. Ved hans hustrus jordefærd 23. okt 1951 skrev han en salme, som fortjener at kendes i videre kredse (Lige før sin egen død 26. nov 51 sendte han den til »Menighedsbladet«, se der 1951, s 475):

Naar vi her farvel maa sige
vore kære for en stund,
løfter vi mod lysets rige
med en tak af hjertens grund
troens blik til livets Gud,
som os fører frelste ud
gennem dunkle skyggedale,
hjem til lyse himmelsale . . .

21. 26. sept 1936–4. aug 42 (rkp her 7. jan 28): **J. N. J. Madsen**, fl t sp Sønderborg, se der.

22. 3. dec 1942 (sp Hoven 12. aug 27): **Jens Thøger Gregersen**, * 14. juni 00 Tingstrup ved Thisted. Forældre: Gdjr Ejler G og Kirsten Jensen. Stud Aalborg 19, c 24[2] (l), sp Ø Ulslev-G 13. aug 24. ~[1] 9. sept 24 Ingrid Louise Nielsen, * 24. maj 01 Aarslev, Fyn, † 8. maj 35. Forældre: Urmager Edvard Frederik N og Emma Pedersen, ~[2] 12. nov 37 sin første hustrus søster Dagny Nielsen, * 8. nov 08 Aarslev.

Fmd KS 98 Esbjerg og omegn 44.

Hjælpepræst hos pastor Gregersen

1. juni 1967: **Niels Bruun**, * 13. aug 37 Haslev. Faderen: Sp Brørup, se der. Stud Ribe 55, c Aarhus dec 66 (l-88). ~ 18. okt 59 Hanne Top, * 15. okt 36 Rødekro. Faderen: Kbmd. T.

Residerende kapellan

(Oprettet 16. sept 1927, 4. kl, 1958: 12. kl. Bolig i Andrup, Skads sogn)

1. 7. jan 1928–26. sept 36: **J. N. J. Madsen**, sp her, se sp Sønderborg.

2. 12. marts 1937–20. dec 45: **H. K. Westphal Hansen**, fl t Verninge, se der.

3. 1. maj 1946–6. april 67 (sp Ullits-F 24. okt 34): **K. R. Kiel**, fl t Skrave, se der.

Litt se ovf. Khst saml 7 r III, 205. Blauenfeldt: IMs hist s 246. Hans Pedersen Novrup, FRA 1906, H. C. Sørensen: Fra J sogn, FRA 1925. Oluf Nielsen: Fra Skads Herred 1862, K og S 486 f, J. Madsen: Fra J og S sogne, FRA 1910, 55-90, C. L. Vebæk: Om en Dysse: Sydvestjylland FRA 1944—47, 310 f. Arne Sundbo: Til Jerne sogns hist. FRA 1914—15. Georg Hansen: Præsten 1944 s 152.

ØSE-NÆSBJERG

Øse sogn, 5859 ha, er temmelig fladt, sandede jorder, enkelte steder lerjord, hede mod syd, Holme Aa og en kanal med en kunstig sø (100 ha), der leverer vandkraft til Karlsgaarde elektricitetsværk (fra 1921), moser, en del plantage. Byerne Ø med mh fra 1897, Nordenskov (500 indb) med gamlehjem, afholdshotel, lyst- og sportsanlæg, butikker, fh fra 1955, Sønderskov, Skamstrup, Oved, Hostrup, Heager, Helle med friskole fra 1924.

Langs Holme aa smaa partier egekrat, maaske levninger fra fortidens store skove. I nærheden meget myremalm. Man har fundet myremalmudsmeltningssteder, hvortil skovene leverede brændsel. Lægen og oldtidsforskeren Ole Worm indsendte 1622 en beskrivelse af sognet. Der er ikke sket større ændringer siden da, bortset fra opstemningen af Karlsgaarde sø, og hedeopdyrkning.

Der er c 150 gravhøje. Svenskekrigene 1643-45 og 1657 medførte slemme plyndringer, og man maatte udruste vagtmandskab for at holde omstrejfende plyndringsryttere paa afstand. Pesten (plettyfus) hærgede særligt her. 1659—60 døde 190 menn i pastoratet, 12. aug 1659 blev 10 døde begravet paa én dag.

Næsbjerg sogn, 3757 ha, bølget terræn, ret jævne, sandede jorder, nogen hede og plantage. Sognet skilles fra Varde købstad ved Vardeaa brede dal. Skonager lilleaa løber gn en smuk dal. Møgelbjerg, en lyngklædt bakke, er 40 m. Moser, plantager. Byerne N (300 indb) med fh fra 1902, mh, centralskole fra 1954, Biltoft med mh, Agervig, Skonager. Skonager hede er fredet.

Der er 150-175 gravhøje. Ved Møgelbjerg er fundet en stor gravplads fra folkevandringstiden.

Øse-N er fra 1966 del af *Hellc Kommune* (Øse-N, Faaborg-Aa, Grimstrup, V Starup, kontor i Agerbæk).

Af den ældre præstehistorie

De første 5 sp efter ref var af samme familie. Hr. *Peder Pedersen* († c 1550) nævnes som sp 1517, 1529 og 1545, har altsaa ogsaa været sp her i den katolske tid. Hans dt blev gift med eftm, provst *Lambert Sørensen Riber* († 1601), og hans dt blev gift med eftm, provst *Poul Jørgensen Barfod* (1601–54) af Grimstrup-VN. Han havde mange børn, en søn blev sp i Torstrup-H, to døtre blev præstekoner i Ølgod og Veerst, en 3. dt blev gift med eftm, provst *Mads Mortensen Morsing* († 1680), hans portræt er i kirken. Han oplevede de ulykkelige tider med krig og pest og sognenes forarmelse. *Poul Madsen Buch* (1680–1722) var dattersøn af Poul Jørgensen Barfod, præstesøn fra Veerst, han døde 1722, hav-

de 13 børn, en søn blev sp i Spandet, en dt ~ *L. P. Lund* sp Aastrup-S. Mag *Hans Hansen Sirich* (1722–49) havde været rektor i Ribe, »som rektor ikke synderligt dygtig, som præst veltalende, men uden driftighed« (W. III, 695), se Khst Saml 7 R, III. Brorson skriver (visitatsen 1744), at mag S prædikede over korsordet: »Min Gud, min Gud, hvi har du forladt mig?« Ungd svarede »med megen munterhed«, mgh var »særdeles bevægelig«, men sp meldte, at »deres tilstand i almindelighed var saa slet, at de ingen Ny testamenter kunne bekoste sig«. Mag Sirich blev 78 aar gl, var til sidst senil og havde kapellan, *Carsten Biørn,* som ved visitatsen 1750 holdt en opbyggelig prædiken om Guds børns sejr over døden. Ungd svarede smukt og havde forbedret sig, hvilket maatte tilskrives hr Biørn og den flittige degn. Trods Brorsons gode anbefaling opnaaede Biørn ikke selvstændigt embede (se Hodde-T). (O. Nielsen: Skads herr, 1862, s 170, Elle J, s 55). Efter hans bortrejse gik det tilbage. *Ole Hjerrild* (1750–88) havde været missionær i Nordlandene og præst i Finmarken. Brorson skr (vis 1755): H prædikede smukt over Rm 8, 13, ungd svarede ganske skikkeligt, degnen i Øse flittig og ustraffelig, de andre degne var sp ikke fornøjet med, sp klagede over forsømmelse i at søge kirken og i at holde børnene til katekisation. Efter »alvorlig formaning lovede mgh sig at ville forbedre«! 1760 holdt Hjerrild kun en ganske kort tale om gudsfrygt, fordi man længe forgæves havde biet efter de fleste fra mgh, og atter maatte biskoppen alvorligt formane til flittigere at søge Guds hus. (Vis, s 17, 56, 99, 140). I en indberetning til biskop Bloch skriver Hjerrild, at præsterne her i 5 led var af samme familie, »efter hvad han hørte af en gl degneenke, og at de alle har været skikkelige og opbyggelige mænd«. Hjerrild blev 80 aar. Fra 1785 havde han sin søn, *Hans Hjerrild* som kapellan. Han blev sp her 1788 og flyttede 1821 til Vilslev-H. *Daniel J. Mathiesen* (1822–29) havde været sp i Visby, *Poul E. Hansen* (1830–38) flyttede til Lundum-H. Hans fader var rektor i Viborg.

Tiden efter 1849

Alle sp siden 1830 er blevet forflyttede.

Omkr 1850 var sognene ret uberørt af vækkelser. Og der meldes ikke om større kirkelige begivenheder, men om gammeldags ærbødighed og gudsfrygt. Præsterne var uden retningspræg. Pastor *Jürgen Jürgensen* (1838–50) var søn af kordegnen i Kolding. J mindes som en skikkelig mand, han døde et aar efter at være flyttet herfra. Pastor *Ingvard Linnemann* (1851–56) var en habil teolog og havde i sine unge aar tænkt at gaa den videnskabelige vej, men præstegerningen optog ham helt, og han røgtede sine hverv, ogsaa i skole og sogneforstanderskab med dygtighed. Han var politisk interesseret, medlem af den grundlovgivende rigsforsamling 1848 og folketingsmd 49–51. »Kærlighed, sandhed og streng retfærdighed prægede hele hans færd«. (Se her II, 126). – Pastor *Bernhard Haase* (1856–76) havde været præst i Grønland, skrev fængslende artikler om Grønland, som han satte stor pris paa (i Evg ugeskr, og Dsk kirketid), han var en jævn mand med grundtvigske sympatier. Degnen, *Laur. Ibsen,* var meget fordrukken (se her s 383). Pastor *A. A. Borch Hansen* (1876–82) var meget stilfærdig, af den gamle skole, københavner, højkirkelig.

Medens pastor *J. A. Pedersen* var sp her (1882–98), begyndte den ny tid i pastoratet. Pastor P var vendelbo, en solid jyde, tidligt havde han vakt opmærksomhed ved sine gode evner og var kun 16 aar, da han blev privatlærer. Han blev grebet af kald til at være hedningemissionær, og efter et 6-aarigt kursus paa DMS missionsskole, blev han 1872 udsendt som missionær til Indien, men p gr a hans hustrus sygdom maatte han rejse hjem 1875, blev immatrikuleret ved universitetet, og efter meget slid og opofrelse tog han teologisk embedseksamen jan 82, og i marts 82 udnævnt til sp i Øse-N. Han var en umaadelig flittig præst, med ham kom IMs forkyndelse hertil, han virkede for søndagsskole og Blaa kors, der blev smaa IM samfund, og der blev bygget mh og vakt interesse for ydre mission.

Ogsaa grundtvigianismen kom hertil, flere unge kom paa højskole, og der blev bygget fh, hvor der afholdtes foredrag og gymnastik osv.

Pastor *Johan Mikkelsen* (1898–1906) havde været lærer og tog ogsaa embedseksamen i en moden alder. Han var østjyde, gaardmandssøn fra Halling, grundtvigsk, en stilfærdig mand. Pastor *O. H. Nyholm,* Varde, skriver (Ribe St aarb 1941, s 47) at M var »en jævn praktisk og tiltalende mand af gammeldags type. Han fortalte om sit første møde med det nyvalgte menighedsraad, at de kom sammen i præstegaarden, M bad dem sidde ned og spurgte om de havde noget at drøfte. De svarede nej. Saa fik de en pibe tobak og gik hjem igen«. Pastor *K. O. Norup* (1906–12) var københavner, en studerekammerets mand, videnskabeligt og spekulativ anlagt, han udgav her 02 en bog om Kristustroen og den moderne religiøsitet, var optaget af Goethe, Nietzsche, meget belæst. Det kunne nok knibe for vestjyderne at følge ham, men han omtalte altid senere præsteaarene i Øse-N som en frugtbar og lykkelig tid. Han var uden kirkeligt partipræg (se her II, 687). Pastor *H. E. Schjørring* (1913–21) var bornholmer, havde været en flittig og paaskønnet præst paa Nørrebro i Kbhvn, kirkefondspræst, præst helt igennem. Han sled paa de lange veje, støttede IM, og glædede sig over alle lyspunkter, men det var ikke altid lige let. (Se her VI, 663). Pastor *J. A. Rasmussen* (1921–29) var grundtvigsk, derefter kom *P. Petersen* (1929–43), *S. J. Joensen* (1943–46), og siden 1946 *K. E. W. Jensen.* I Øse har forholdene været præget af folkelig grundtvigianisme, i N ikke saa skarpe modsætninger, smaa IM smf.

De kirkelige forhold betegnes som gode og rolige. Der er baade IM og grundtvigske, hørelyst og kirkelig interesse. KFUM, DdU.

IM i Øse har været ledet bl a af gdjr *Søren*

Arnbjerg og *Marius Arnbjerg,* Øse. Sogneraadsfmd, gdjr *Frands Nielsen,* Oved.

IM i Næsbjerg:

Gdjr *M. Christensen,* Skamstrup. Gdjr *Eske Eskesen,* sogneraadsfmd, Næsbjerg. Kbmd *M. Jørgensen.*

Det grundtvigske arbejde. KS har været ledet af direktør *Rasmussen,* Nordenskov, teglværksbestyrer *L. Haahr Larsen, Aage Lauridsen,* lærer *Th. Jessen,* Ø, lærer *J. Bruun,* Hostrup, gdjr *Poul Lauridsen* (* 72), sogneraadsfmd, gdjr *Frands Nielsen,* Oved, er fmd for menighedsraadet, gdjr *Jørgen Lauridsen* (* 67), kirkeværge, fmd, foredragsf.

Betydende lærere bl a:

Førstelærer *Jens Ravn Lorentsen* (* 79 Lindknud, † 54), lærer i Øse 1909–45, tog flittigt del i sognets liv, dels i andelssammenslutningerne, dels i foredragsforening og menighedsraad. Udg 32: Bidrag til Øse sogns historie. Førstelærer *P. C. Schøtt* (* 89) lærer Næsbjerg 22, i mghr, sogneraad, fmd Ribe amts biavlerforening. Lærer *Th. Jessen,* Ø, lærer *J. Bruun,* Hostrup.

1921 oplyses: Kkg 8 og 15 pct, i Øse ret skarpe modsætninger. 1927: Kkg 10–12 pct, KS (100) DdU (200 og 100), smaa IM smf. 1939: Kkg 8–10 pct, gode, 2 IM smf, KS (100) DdU (150 og 75). 1946: Kkg 11 og 7–8 pct, som hidtil. 1955: Kkg 4–12 og 4–15 pct, gode, 2 IM smf (15 og 12 fam), sdsk, IM uddeler kirkeblad i Nordenskov, foredragsf. 1966: Kkg 3–4 pct, gode, kirk int, 2 smaa IM smf, DdU, mh, 2 fh.

Øse kirke, midt i sognet, skib og kor er romanske, af granitkvadre med enk tufsten i koret, skraasokkel, flere oprind vinduer (tilmurede) og syddøren ses, koret har middelalderlig hvælving, skibet bjælkeloft. Taarnet har haft et højt og 4 smaa spir, nu alm sadeltag fra 1734, vaabenhus af munkesten mod nord. To reliefkvadre. Blytag. Alterbordet er prydet med snitværk i renæssancestil (1587). I samme stil er en trefløjet altertavle, der nu hænger paa skibets sydvæg, i midtfeltet maleri af den korsfæstede. Denne smukke altertavle blev 1904 erstattet af et maleri af Dohm (Vandringen til Emmaus). Ved hovedrestauration 1943 blev dette billede anbragt paa nordvæggen, og maleren Stefan Viggo Pedersen malede et freskomaleri paa korets østvæg over alteret (Den triumferende Kristus sammen med moderne klædte mennesker). Ved alteret en mindetavle over provst Mads Morsing. Maleri af ham i taarnrummet. Renæssanceprædikestol fra 1584 med halvsøjler og evangeliske symboler, romansk granitfont, pulpitur mod vest med udskaarne apostelbilleder fra 1585. Klokke fra 1924, den gl klokke i Varde museum. 125 sd, orgel. Nyt stoleværk.

Mackeprang, s 68, 175, 407.

Næsbjerg kirke, højtbeliggende, skib og kor af tilhugne granitkvadre paa skraasokkel. Fladt loft. Norddøren benyttes, enkelte oprindelige vinduer ses. Bredt taarn med pyramidetag (fra 1811) og vaabenhus mod nord, begge fra c 1500 (af tegl). Blytag, kun vaabenhuset har tegltag, kirken hovedrestaureret i 1952 og nu meget smuk. De 3 oprind vinduer mod nord aabnedes, den gl romanske egetræsdør med svære beslag er stadig i brug ml vaabenhus og skib, gult murstensgulv, lagt i mønstre. Trefløjet smuk renæssancealtertavle af katekismustypen fra c 1590, i midten et gl maleri (Opstandelsen), tavlen er barok-stafferet. Romansk granitfont. Alterpanel og stolegavle, smukt udskaaret, fra 1579. Smuk, udskaaren, gotisk prædikestol med søjler og akanthusværk fra 1579. Skriftestol fra 1587. Middelalder-klokke. 100 sd. Nyt orgel 1952.

Mackeprang, D. s 407. Ulldall s 9.

Folketal: 1850: 514 og 315, 1901: 1060 og 463, 1925: 1536 og 651, 1965: 1701 og 825.

Altergæster: 1922: 525 og 275, 1934: 600 og 250, 1942: 500 og 225.

Menighedsraad 1922: 9 gr, 4 IM, 1934: do, 1942: do, 1954: 9 ikke IM, 4 IM, 1961: 10 ikke IM, 3 IM, 1965: 9 folkekirkelige, 4 IM.

Sognepræst

Indt 1857: a) 76 rug, 11 byg, b) 4 byg, 65 rdl, 68 rdl, c) 19 lpd ost, 9 ldp smør, 70 sn æg, d) 300 rdl, e) 100 td ld ager, samt hede og mose, stor egebindingsværkspgd, smal, højt til loft, 9 vær, 1870: Regul: 1720 kr, netto: 3582 kr, 1913: 3. kl, 1922: 2. kl, 1958: 12. kl. Pgd opf 1884.

11. 3. juli 1838–31. dec 50 (sp Tostrup-R 13. maj 29): **Jürgen Jürgensen,** fl t Højen-J, se der.

12. 11. marts 1851–11. juli 56 (overlærer Randers friskole 46): **I. H. Linnemann,** fl t Ousted-T, se Raklev.

13. 23. okt 1856–18. febr 76 (miss Umanak, Grønland, 25. marts 46): **B. L. C. Haase** fl t Landet-R, se der.

14. 2. maj 1876–27. jan 82 (ord kat Ringsted-B 12. marts 70): **A. A. Borch Hansen,** fl t Egeslevmagle, se der.

15. 30. marts 1882–21. maj 98 (miss Indien 8. dec 71): **J. A. Pedersen,** fl t Løsning-K, se der.

16. 21. juli 1898–7. juni 1906 (ord kat Trinitatis k, Kbhvn 16. febr 93): **Johan Mikkelsen,** fl t Maarslet, se der.

17. 28. aug 1906–9. okt 12 (realskolebest Fakse 04): **K. O. Norup,** fl t Vrejlev-H, se Næsby-T.

18. 27. marts 1913–8. juli 21 (hjpr Simeons k, Kbhvn 20. april 02): **H. E. Schjørring,** fl t sp Lemvig-N, se der.

19. 17. dec 1921–8. jan 29: **J. A. Rasmussen,** fl t Sdr Broby, se Brahetrolleborg-K.

20. 12. april 1929–30. april 43: **P. Pedersen,** fl t Øster Løgum, se der.

21. 13. okt 1943–6. sept 46 (hjpr Sahl-Vinderup 28. aug 42): **S. J. Joensen,** fl t Næs, Færøerne, se der (nu sp Sengeløse).

22. 28. febr 1947 (sp Vonsbæk 20. april 39): **Knud-Erik William Jensen,** * 24. okt 12 Kbhvn. Forældre: Urmager Søren Christian J og Agnes Mary Larsen. Stud V Brgdssk 31, c 38^2 (h_1). ~ 23. maj 39 Meta Johanne Dam Kristensen, * 27. maj 13 Sæby i Salling. Forældre: Lærer Kristen K og Kirsten Marie Dam. – Hustrus broder: Kauslunde.

Red fælles kirkeblad for 7 sogne. Red Ribe stiftsblad 63.

Litt: J. R. Lorentsen: Bidrag til Ø sogns hist, 1932, Khst saml 7 r III, 201-06, 249 (om pastor Sirich), Kirke og sogn, 1954, 507 f. Elle Jensen: Pietismen i Jylland, s 55.

GRIMSTRUP-VESTER NYKIRKE

(med filialkirke i Rousthøje)
Grimstrup-Aarre var ét pastorat, og Vester Nykirke-Faaborg (pgd Ravnsø) var ét pastorat til 16. dec 1859, da V Nykirke blev anneks til Grimstrup, medens Aarre blev anneks til Faaborg.

Grimstrup sogn, 4812 ha, er geografisk mærkeligt, smalt fra sydøst til nordvest, c 14 km langt fra nord til syd. Hjortkær distrikt mod øst er en enklave uden geografisk forbindelse med sognet, idet V Nykirke sogn skyder sig ind her. Den gamle G kirke ligger sydligt i sognet, og indtil Rousthøje kirke byggedes, havde mange langt til kirke. Sognet er ret højtliggende, Møllehøj og Grat 47 m, fladt, jorden muldsandet, ret god, en del eng og mose, tidligere store hedestrækninger. Ved Rousthøje er Danmarks anseligste egekrat (450 m², hvor der tidligere har vokset store ege, det svære egetømmer i R kirke er skovet der), en del plantage. Byerne G med fh fra 1910, mh fra 1934, Hjortkær med fh fra 1901, Roust m skole fra 1936, Rousthøje med fh fra 1936, skole, bebyggelse, Knolderflod m skole, Hinkbøl, Gesthede.

Der er 38 gravhøje. Gaashøj, Trehøje, Tamhøje, Bavnehøj ret anselige. Flere møntfund.
I 1659 døde 168 mennesker i Grimstrup sogn af pesten. Kampdige (med grøft langs østsiden) strækker sig 2—300 m fra nord til syd c 5 m inden for krattets vestside. Et sagn fortæller, at der i meget gammel tid var en vold, der sammen med krattet og de meget lave og vaade engdrag nord og syd for dette kunne lukke for adgangen til »kongeriget« Skads. Historikere mener dog nu, at der aldrig har været nogen forsvarsvold, men kun et skovhegn.

Grimstrup er i Helle Kommune.

Vester Nykirke sogn, 2225 ha, er aflangt, kirken ligger ret ensomt i Størsbøl, saa mange har ret langt til kirke. Fladt, gode, muldsandede jorder, gammel agerjord, mange gamle gaarde. Byerne Omme m skole, Ravnsø (hvor præstegaarden laa, hvorefter den blev fattiggaard), Vong, Gummesmark. Den gl hg Endrupholm er udstykket, nu restaurant, den smukke gaard og parken er søgt møde- og turiststed. I Endrup og Vong gamle vandmøller, hvortil der var knyttet en kro. Vong er nedlagt, men Endrup kro og vandmølle eksisterer, kroen er ret betydelig. To større gaarde: Haragergaard og Størsbølgaard.

Vester Nykirke er i Bramminge Kommune.

Af den ældre præstehistorie

Grimstrup-Aarre (til 1859)

Den første lutherske sp skal have været hr *Niels Hansen* († 1563). Sognemændene valgte hans søn til sp, men biskoppen kasserede valget, og som svar paa biskoppens klage sendte kongen Grimstrup sognemænd et »tordenbrev«, hvori kongen fratog dem deres ret til selv at kalde deres præst. Bønderne havde nemlig fordrevet den sp, der var udnævnt, *Niels Poulsen.* Denne sag stod paa et aar, 1564–82 var *Eskild Clemensen* sp her i ro og fred, men eftermanden *Chr. Jensen,* der giftede sig med Clemensens enke, blev afsat (?) 1584. *Jørgen Jørgensen* (1584–1608) blev provst, 3 døtre blev præstekoner (i Brørup, Øse og Henne), og hans søn blev hans eftermand: *Jørgen Jørgensen Grimstrup* (1608–55). Hans enke giftede sig med eftm *Anders Hansen Roust* (1655–86), en bondesøn her fra sognet, en from og gudhengiven mand. Svenskerne fratog ham hest og vogn (se ndf) og huserede slemt. I disse aar døde mange af pest. *Niels Nielsen Avnsberg* (1683–1705) af Varde, giftede sig med fmds dt, som døde 1686. A var en velstaaende mand, munter og lystig (W I, 479). *Mikkel Ernstsen (Rammel)* døde 1710. I 1707 var der retssag mellem hr Mikkel Rammel, Grimstrup, og *Aarre* bymænd. De Grimstrup bønder var ogsaa indblandet i een retssag, og den drejede sig om et stykke af Grimstrup byjord (»Fra Ribe Amt« 1943).

Hans Hansen Friis (1710–47) af Vilslev-H. Han efterfulgtes af sin søn, provst *Hans Chr. Hansen Friis* (1747–85), som sikkert tilhørte pietismen. Han var student fra Ribe 1736, altsaa i vækkelsens tid der, 1744 blev han degn i Grimstrup og kort efter kapellan hos sin fader. Brorson skriver (Vis 1744), at den gamle *Hans Friis* prædikede om Guds børns forberedelse til dommedag, og ungdommens »forfremmelse« kunne biskoppen ikke være i tvivl om, da præstens søn, *Hans Chr. Friis,* en retsindig studiosus, troligt assisterede sin fader med katekisationen. Mgh meget bevægelig. 1750 (da sønnen var blevet sp) skriver Brorson: *Hans Chr. Friis,* en retsindig mand, katekiserede smukt over Sct Hans evangelium og især om genløsningen ved Jesus Kristus. Ungd svarede meget vel. Præsten klagede over en forargelig ægtemand, som uanset alle formaninger ikke ville afholde sig fra mistænkelig omgang med en nabokone. 1760: F er en tro, flittig lærer, fremstillede af evg (Jh 16 23 f) meget grundigt og opbyggeligt den troende børns 1) beskaffenhed, 2) forhindringer, 3) frugt. Lærerne i Grimstrup og Roust var upaaklagelige, men læreren i Rousthøje, som bymændene havde taget til lærer fra betlerstaven, var sp ikke tilfreds med. Brorson satte Friis højt: Mgh var af ugemeen attention og i stor bevægelse, og med mange glædestaarer takkede de Gud for deres tro sjælesørger, og bad om, at Herren ville opholde ham med dem«. – I Annexet Aarre forestaar degnen Hans Friis studiosus skolehold for heele sognet til god fornøyelse. Ungdommen svarede alle meget ønskelig«. – Degnen Hans Friis var en ældre broder til præsten. Han var degn ogsaa for Grimstrup, men lønnede delvis skoleholderen Laurits Pedersen der.

Om Brorsons sjælesørgeromhu vidner et brev fra B til Friis 1762 om en arm morder fra G sogn (Vis 346 f, se i øvr vis 23, 59, 100, 141 og Elle J, s 55).

Holger N. Olivarius (1785–93) flyttede til Ebeltoft-D (en rettroende og dygtig prædikant W I, 293). *Balthasar Giørtz* (1793–1803) flyttede til Nustrup, Sdj, han havde store fortjenester p gr a sit arbejde for skolen og den gejstlige enkekasse. Hans hustru var dt af den kendte kbmd *Peder Høgsbro,* Kolding. *N. B. Nissen* (1804–13) flyttede til Sneum-T, se der. *Johan C. Biering* (1814–16) havde i mange aar været sp i Sønderho. Han var søn af den kendte pastor B, Aastrup,

Falster. *Ditlev B. Pontoppidan* (1817–35) flyttede til Hviding (se der), dr *Fred. Ludvig B. Zeuthen* (1835–42) flyttede til Tømmerup, se Sct Michaelis k, Fredericia, fader til IMs fmd, dr Fr Z, som blev født her 1837. Dr *Fr. Ludvig Zeuthen* er nok det betydeligste navn i sognets præstehistorie. Han var præstesøn fra Skamby, en begavet og mangesidet udviklet mand, fra sin barndom af en bogsluger, kyndig i geometri, latin og især i historie. Stærkt optaget af filosofi. Efter sin embedseksamen havde han været et aar som huslærer hos den pietistiske pastor *Salling* i Vonsild, derefter foretaget en studierejse til Tyskland, hvor han hørte *Schleiermacher* og besøgte sin morbroder, *Henrik Steffens* i Breslau. Han kom hjem 1830, fortsatte sine studier, tog doktorgraden. *Grundtvig, Steffens* og *Schelling* var de tre, der især betød noget for ham. Han blev en stærk, helstøbt karakter. Hans svoger, biskop *Laub,* sammenlignede ham med en egestamme, altid tilbagetrukken, elsket og æret i sit hjem. Da han blev præst, var han højt agtet, men paa afstand, hans sognefolk forstod ham næppe, kirkegangen var ringe, og kirkeligt stod han ene, og han naaede ikke sine ønskers maal: at blive lærer i filosofi. I stedet fik han sit første embede i Grimstrup, som hans søn Fr. Z mindedes som »en barsk egn«. Fr. Z mener at have siddet paa skødet af Henrik Steffens, da han besøgte hans fader, og Steffens skal have fortalt ham om julenat. Det kan dog ikke ses, at Steffens har været i Grimstrup, men maaske knytter Fr Zs erindring til et besøg af Steffens i Skamby pgd, hvor Fr. Zs bedstefader jo var sp. (H. Steffens: Was ich erlebte, X, 428). Fra Tømmerup flyttede dr. *Fr. Ludvig B. Z* til Sorø, hvor han havde nogle rige præsteaar, ikke mindst sm m lærerne paa akademiet ...Ingemann, rektor Boysen, senere biskop Swane (Johs. Gøtzsche: Fr. Zeuthen, 1927, s 10 f). Pastor *J. S. Schade* (1842–59) var politiker, en praktisk dygtig mand, men fra 1853 var han syg.

Vester Nykirke-Faaborg

Præsten boede i *Ravnsø*. Den første lutherske sp skal have været hr *Niels,* som vist efterfulgtes af sin søn, *Morten Nielsen*. I *Hans Rasmussens* tid (1590–1612) blev landsbyen Endrup nedlagt. *Søren Lambertsen* (1613–49) efterfulgtes af sin søn, *Mads Sørensen Raunsøe* (1649–60). *And. Rasmussen Spandet* (1660–92) blev provst, han indrettede et usædvanligt teglbrænderi, provst *Søren Pedersen Bhie* (1692–1730) af Bøvling-F var ortodoks, streng, *Niels Pedersen Bøgh* (1727–59): Brorson (1744): Bøgh prædikede ret skikkeligt, ungd gjorde godt rede for sig, mgh synes tildels ret andægtig og devot i at høre og betragte de fremsatte himmelske sandheder. (Biskoppen havde samme dags morgen været i livsfare, da hans vogn nær var væltet »i en svellendes aa og bagerste hjul var alt udskredet. Gud være lovet, som reddede os fra saa stor en fare!« (Vis 23). 1750: Bøgh prædikede skikkeligt, ungd svarede ulasteligt (Vis 60), 1755: Bøgh fremstillede af teksten (Lk 14, 16 f) Guds godhed og menneskers utaknemmelighed. Ungd svarede skikkeligt, intet blev klaget. (s 100). *Laur. Bertelsen Bay* (1759–79) af Ørum-D havde 12 børn, en søn blev sp i Kvong-L, døtre blev præstekoner paa Holmsland, i Nr Omme og Kvong. Ved vis 1762 prædikede han ud fra Jer 9,24 om Kristi kundskabs herlighed. Der blev intet klaget, og sp gjorde sig umage for at forbedre skolevæsenet. De fleste byer blev betjent af omløbende degne, (Vis 142, jvf vis 347 og 352, breve om en misdæder). *Mads S. Blangsted* (1780–1824) var »hæderlig og værdig, prædikede meget længe, c 2 timer« (W, I 473). Hans hustru var blind i mange aar, datter af rektor Bøtcher, Kolding. Selv var han præstesøn fra Rødding, Sdj. *Joh. P. Koch* (1824–37) flyttede til Sneum-T, se Astrup-S, højkirkelig, agtet og afholdt. L. J. Koch fortæller (Under præstegaardens Tag 1948, s 26, se I 61) i en skildring af pastor Koch, Døstrup:

En fest var det, naar farbroderen Johan Peter Koch kom paa besøg. Han var sognepræst i Vester Nykirke og Faaborg sydøst for Varde og fra 1838 i Sneum og Tjæreborg. I regelen kom han til Døstrup – ridende – helligtrekongersdag i mørkningen; han kendte jo forholdene og satte selv sin hest i stalden. Derefter hørte man hans faste trin, naar han stampede sneen af og traadte ind i forstuen, nynnende paa »De hellig tre Konger saa hjertensglad«, et minde, som Christian siden hen i livet ofte vendte tilbage til. Johan P. Koch var bedstefader til den kendte flyveroberst og Grønlandsfarer af samme navn.

S. V. Wiberg (1837–51) flyttede til Aarslev-H, se Jordløse-H, Danmarks kendte og ansete *præstehistoriker,* som ogsaa her drev præstehistoriske studier og havde store samlinger derom. Se Jordløse-H. Han var uden partipræg, n højkirkelig.

Grimstrup-V Nykirke. Tiden efter 1859

Pastor *P. G. Münster,* der blev kst her i V Nykirke-Faaborg 1852, blev efter pastor Schades afsked og omannekteringen 16. dec 59 sp i Grimstrup-V Nykirke, og hans forgænger gav ham den ros, at skønt han kun blev 40 aar, »levede han længe nok til at erhverve en agtelse og kærlighed, som kun bliver faa til del«. Han døde pludseligt 1861.

De flg præster var: *N. F. Lange* (1861–71), *N. H. Jørgensen* (1871–84), *Jens Andersen* (1884–90) og *R. C. Brandstrup* (1890–1920).

Der skrives hertil fra Grimstrup:

»For 40 til 50 aar siden omtalte gamle folk *Jørgensen* og *Andersen* som gode og dygtige præster, hos hvem de havde gaaet til konfirmationsforberedelse, og som de og beboerne i sognet satte højt.

Pastor *Brandstrup* var ejendommelig og gammeldags baade i virkemaade og optræden. Her tænkes ikke saa meget paa hans landbrug (han var maaske en af de dygtigste landmænd i sognet), som paa den omstændighed, at han godt ville være den ansete embedsmand (»Vor Far«) i menighedens øjne. Han sluttede sig til IM, men vandt ikke rigtig anerkendelse hos IM inden for pastoratet.

Heller ikke i pastoratet var det specielt IM-folk, der sluttede sig til ham, men dels gammeldags troende, dels folk som ikke ville af med penge til valgmenigheden. – Han holdt lange prædikener, der godt kunne være gode, men som dog ikke sjældent havde et afsnit med angreb, ogsaa paa personer (det var maaske en naturlig reaktion paa befolkningens drillerier) – konfirmationen varede gerne godt 3 timer, skønt der ikke var mange konfirmander: Først prædiken af sædvanlig længde, saa overhøring, hvor børnene svarede aldeles omgaaende, de kunne baade spørgsmaal og svar udenad. Derefter konfirmation, og saa holdt præsten tale i kordøren til konfirmander og forældre. Ogsaa her kunne der være »skjulte« angreb paa et og andet eller paa personer.

Hans konfirmandundervisning har dog været af værdi. Thi hans konfirmander holdt af ham, og de prompte spørgsmaal og svar kan nok have givet anledning til bemærkninger og samtale, som vi ikke hørte i kirken. Hans konfirmander »kunne i hvert fald noget«. – Kirkebesøget var ret ringe, og der indtraf messefald af mangel paa tilhørere, selv om han holdt gudstjeneste, hvis der blot var een »foruden præsten og degnen og organisten og konen, der træder orglet«.

Pastor Brandstrups historie var en tragedie. Han havde nok et vanskeligt sind og fik derfor megen modgang. Maaske var det ogsaa derfor, at han ikke sjældent sagde noget godt og gribende i sin prædiken.

Brandstrup arrangerede velbesøgte kirkeuger med betydelige fremmede prædikanter, hvilket endnu mindes med glæde.«

Den gamle præstegaard brændte 1904.

Det kirkelige liv i Brandstrups tid var ret ringe. I en lille oversigt i IM-tidende, 1959, nr 5 hedder det, at »for 100 aar siden var der kun een troende mand i G sogn, (ophavsmanden ønsker at ændre til, at der kun var en mand, der aabent bekendte sin tro), for 35–40 aar siden kunne der kun samles 8–10 til møde. 1904 oprettedes en valgmenighed i modstrid med pastor *Brandstrup*. Der høres en hel del ret ufordelagtigt om Brandstrup, men han havde ogsaa venner her. Nogen aandelig begrundelse for valgmenighedens oprettelse var der ikke. Dens levetid blev da ogsaa kun kort, men den havde to udmærkede præster: 1904–11: *J. J. J. Rossel,* og 1911–19: *N. P. Nygaard,* der havde været præst i Dsk Vestindien. Pastor *Brandstrup* var højst utilfreds med denne valgmenighed.

Indre Mission var saa godt som ukendt bortset fra nogle ganske faa familier. 1920 havde mgh-raadet indstillet en grundtvigsk præst, *Gudmund Sort,* som nr 1. Men saa blev pastor *H. Ove Johansen* udnævnt (1920–32). Han skriver hertil, at han var uomvendt, da han blev præst i Grimstrup, og p gr a Brandstrups forkyndelse var der et meget skarpt skel mellem de faa IMs folk og den øvrige befolkning. Pastor *Johansen* omtaler især IMs fmd til 1920 gdjr *Jens Eeg Hansen* »et nidkært vidne«. De bærende i den lille IM kreds var nu gdjr *Niels Møller,* Endrup vandmølle, gdjr *Anton Eeg-Hansen* og hmd *Carl Eeg-Hansen,* Hjortkær, skomager *Holst* i Omme og kbmd *Klit,* Grimstrup. Pastor J tilføjer: »Det kom mig til stor nytte, da jeg kom til G, at jeg ikke havde valgt at tjene Herren. Jeg følte og forstod, at jeg ikke kunne have min plads baade blandt IMs venner og dens fjender, og ledet af Guds aand og baaret af de troendes forbøn fik jeg min plads og faste staasted i troens lille flok«. Pastor J blev klart omvendt, blev en meget aktiv IMs præst, og 1925–30 var der en ret stærk vækkelse, det første aar blev vist 50–60 omvendt. Flere af de nyomvendte var Brandstrups gamle konfirmander, og de erklærede, at de havde faaet deres første tilskyndelse til at søge Guds rige under deres konfirmationsforberedelse. Vækkelsen vakte stærk modstand. Folk fandt, at den »virkede unaturligt og den splittede kirkelivet« (KoS). En valgmenighed i de aar havde maaske været mere forstaaelig end i 1904. Men den kom ikke.

Under vækkelsen blev gdjr *Sofus Christensen* († 65), Tinggaard i Roust omvendt. Han blev en af IMs ansete førere paa egnen, og da spørgsmaalet om et mh i Grimstrup blev rejst, var han en af foregangsmændene, han blev fmd for IM og medl af mghr. Omkring 1945 solgte han Tinggaard og fl til Bramminge, hvor han blev IMs fmd og betød meget (se her s 138 og DnA 1967, 77).

Der skrives hertil fra Grimstrup:

»Johansen sluttede sig kort efter sin ansættelse til IM og erklærede det fra prædikestolen. Det vakte megen opsigt og modstand baade fra hans nærmeste familie (dog kun kortvarig), fra menighedsraadet og næsten hele menigheden. Det syntes som han næsten stod ene. Men han sagde, at de faa hellige nu var hans venner, selv om verden ville kalde dem nogen kunstige kanutter.

Han holdt gode velforberedte prædikener i kirkerne, der snart blev fulde til hans gudstjenester. Der kom mange fra pastoratet, men ogsaa mange udensogns fra. Pastor J var tilhænger af frie kirkelige former, som de bruges i vækkelsesretninger indenfor IM. – Han var en elskværdig, venlig og imødekommende mand i alt det praktiske. Men i aandelige spørgsmaal tog han skarpt standpunkt. Han kunne f eks sige: »I (hellige) skal ligesom apostlene i Jerusalem opfylde byen med eders lære, saa de vantro enten maa omvende sig eller flytte.

Baade han og fruen var meget godgørende, de ofrede sig for deres arbejde«.

Indremissionær *J. Ingemann Pedersen* skriver i IM-Tid 1966, s 716 bl a om Johansen.

Første gang, jeg traf ham, var i 1920 kort tid efter at han var blevet sognepræst i Grimstrup. Vi fik en længere samtale, men kunne ikke rigtig enes. Da jeg skulle gaa, fik jeg en stor overraskelse, idet præsten sagde: »De vil vel ikke bede sammen med saadan en som mig?« Jeg svarede: »Jo meget gerne.« Vi bøjede knæ – jeg var noget spændt paa at høre præsten bede – men blev glædelig overrasket og tænkte: kommer den bøn fra et redeligt hjerte, vil pastor Johansen snart blive omvendt, og det blev han ved Guds store naade. Fra den stund, og saa læn-

ge han var præst i Grimstrup, havde vi et nært samarbejde, og en broderkærlighed for livet blev knyttet imellem os.

Efter at pastor *Johansen* var blevet omvendt, var der to ting, der altid laa ham paa hjerte: selv at naa himlen og faa andre med. Disse to ting samlede hans forkyndelse sig om, og den skabte stort aandeligt røre i pastoratet, ja, langt uden for hans sogns grænser; mange blev vakte og omvendte, og der blev mange modstandere. Pastor Johansen fortalte om en mand, han besøgte, som var meget vred, han citerede nogle ting, præsten havde sagt i kirken. Præsten bemærkede: »Jeg synes ikke, jeg har set Dem i kirken.« Manden svarede: »Nej, det har De ikke, og der kommer jeg ikke, saa længe De er præst her; det behøves heller ikke, for man skal nok faa at vide, hvad De har sagt i kirken, selv om man ikke kommer der.«

Pastor *Johansen* var utrættelig i at indbyde til gudstjenester og møder, og utallige er de vidnesbyrd, han har aflagt paa tomandshaand. Da han blev præst paa Frederiksberg, sled han sig selv op ved at gaa fra dør til dør med det glade budskab. Engang, jeg besøgte ham der, kom han hjem fra byen meget lykkelig over, at han havde faaet lov at bede sammen med et par mennesker. Det, selv at naa himlen og faa andre med, blev ved at leve i pastor Johansen. Sidst, jeg besøgte ham var han syg, men det var, som klang det ud fra ham: »Bare jeg selv naar himlen, slemme fjender er ude efter mig! Gid jeg kan faa andre med, der er saa mange, der trænger til Jesus som deres frelser.«

Sognepræst *Georg S. Geil,* Gl Haderslev, skriver:

»Pastor Ove Johansen er død. Dermed har den danske kirke mistet en af sine originaleste præsteskikkelser. Af hans slags gik der saavist ikke tretten paa dusinet – der var knap nogen overhovedet, der helt lignede ham.

Hvilken anden præst kunne f eks standse op ved et par mænd paa fortovet og præsentere sig som rejsende i stole: »Jeg har en lænestol at tilbyde Dem – god at hvile i, naar man er træt« – og saa fulgte et skriftsted om Guds fred (det var »stolen«)! Eller jeg kan tilbyde Dem en køkkenstol, god at slappe af paa midt i meget arbejde ...« og så fulgte et skriftsted om bønnens kraft og gave (det var »stolen«). – Her kunne berettes spaltevis om fortsættelsen af denne beretning og af utallige andre. Kanter havde pastor Johansen, og dem stødte andre sig let nok paa. Men hvad mange ikke tog sig tid til at opdage, var, at bag alle kanter var der noget mildt og ydmygt. At han nu er begravet i de ukendtes grav, understreger i grunden netop retningen i hans vidnesbyrd: det var en pegen-væk fra ham selv, en pegen mod Kristus alene.

For et aars tid siden skrev jeg til ham, at jeg netop havde fortalt mine unge i sognet, at dersom jeg engang naaede til himlen, skulle jeg hen at have sagt endnu en tak til den præst, der havde konfirmeret mig. Historien bag den tak fik de unge ogsaa – den kan i korthed gengives saadan:

Fra pastor Johansens konfirmandtimer husker jeg to ting. Det ene er en bemærkning om, at penge kan skjule Gud for et menneske; for at understrege det udsagn skrev han med sin særprægede skrift ordet *Gud* på et stykke papir – og lagde en 5-øre ovenover! – Det andet stikker unægtelig dybere: »Hvis I vil vide jer som børn af Gud, skal I bede om Helligaanden!« sagde han til os fire konfirmander (konfirmand-grosserer blev han aldrig). Hvad det at bede om Helligaanden egentlig var for noget, fik vi næppe nogen forklaring paa. Men lykkeligvis ved Gud selv, hvad han skal stille op med en konfirmands akavet følte bøn: »Herre, jeg beder om Helligaanden!« Et lille menneske blev i alt fald præget for livstid. – Der brændte noget i denne præst, en uslukkelig ild. Følsom var han midt i det hele – slet ikke saa tykhudet, som nogle vel tænkte. I sin forkyndelse spillede han paa én streng – hans redelighed var vævet i ét stykke – men hans eget sind var sat sammen af flere stykker.

Ogsaa i det rent menneskelige gjaldt det. Da jeg i sommer blev bedt om at gaa hans reoler igennem for at tage, hvad jeg kunne have gavn eller glæde af, kunne vi sammen more os over, at ogsaa hans reoler midt i al fromheden rummede kriminalromaner!

Trofast var pastor Ove Johansen. Med et varmt smil sagde han, efter at et af vore børn var født: »Du giver mig da ogsaa en masse besvær – nu faar jeg jo én mere at bede for hver dag!«

Efter en saadan mand bliver der mere tomt, end vi maaske rigtig ved af. (IM Tid 1967, s 41)«.

Fra 1920–1932 var pastor Johansen den helt dominerende leder af IM.

Da præsten rejste i 1932, bestemte han, at murermester *P. Lauridsen* skulle lede samfundet fremover. Han afløstes 1947 af gdjr *Johannes Jensen,* Vong, denne igen i 1954 af gdjr *Chr. Hansen,* Hjortkær, og denne i 1963 af gdjr *Hans Nielsen,* Omme, nu gdjr *Aksel Larsen,* Hjortkær, c 40 slutter sig til IM.

1930 stiftedes KFUM og K. Formand for M blev gdjr *Sofus Christensen,* Roust, en af IMs førende folk i sognet, formand for K blev fru *Johanne Larsen,* Hjortkær. Der er siden ofte sket formandsskifte.

Pastor *N. C. Lilleør* (1933–48) var grundtvigsk-tidehvervsk. Han tog under besættelsen aktivt del i frihedskampen. Præstegaarden husede under næsten hele besættelsen folk, der var gaaet under jorden. Det blev fortalt, at særlig farlige flygtninge fik ophold i en jordhule i Grimstrup krat og fik underhold fra præstegaarden. – Der blev oplevet gribende stunder, f eks naar Lilleør hemmeligt viede flygtninge i Grimstrup Kirke.

Lilleør var – og blev vel efterhaanden mere og mere – modstander af IM, tildels vel som en reaktion paa IMs skarpe angreb paa ham. – IM blev mere selvstændig og konsolideredes. »Pastor Johansen havde gjort sin gerning. Nu skulle man staa paa Guds ords grund og leve af det«.

IM havde stadigt fremgang, og 1934 blev der bygget et smukt mh, hvor der blev holdt

mange møder, sdsk, ungdomsarbejde osv. Den bærende i arbejdet har i mange aar været gdjr *Chr. Hansen,* Hjortkær.

Pastor *M. Salomonsen* (1948–62) skriver, at i de senere aar har modsætningsforholdet været mindre mærkbart, »selvom G sikkert er et af de sogne, hvor det i sin tid var stærkest og holdt sig længst«. Der er i sognet flere stærke og stoute personligheder, som har præget og stadigt præger det kirkelige og folkelige liv.

Pastor *A. J. Paulsen* har virket her siden 1962.

Den største kirkelige begivenhed i de senere aar er indvielsen af filialkirken i *Rousthøje* 1961. Allerede 1902 blev kirkesagen rejst. De store afstande hindrede kirkegangen fra denne del af sognet. Men efter 1953 tog man rigtigt fat, kirkekomiteens fmd var lærer *J. Grundahl,* Rousthøje, som gjorde et stort arbejde for sagen sammen med præsten og menighedsraadets fmd, gdjr *Bendix Hansen,* Roust. 1952 blev G kirke meget smukt restaureret.

I Vester Nykirke sogn har de kirkelige forhold været som i hovedsognet, men IM fik ikke nær saa mange tilhængere her som i G. Den kirkelige interesse har ikke været overvældende, men der er en del trofaste kirkegængere. Befolkningen er rodfæstet i arven fra fædrene baade paa den ene og paa den anden maade.

Ledende lægfolk i Indre Mission (foruden fornævnte).

Skomager *Andreas Holst,* Omme. Han holdt søndagsskole i mange aar, og hvor lejlighed bød sig aflagde han kristent vidnesbyrd.

Møller *N. K. Jensen* (den samme som benævnes gdjr N. Møller, Endrup), der fik betydning gennem personlig kontakt med mange baade i sit hjem og ved besøg i omegnen.

Slægten Eeg Hansen er omtalt s 330. Læreринde, frk *Kathrine Møller,* var vinterlæreринde i Næsbjerg, men kom om sommeren og boede i det daværende Hjortkær missionshus og holdt privatskole der, idet der næsten ingen offentlig skoleundervisning var om sommeren. I privatskolen kom børn fra alle slags hjem (ikke blot fra IM). – Hun nød stor respekt hos alle, baade paa grund af hendes liv, hendes undervisning og hendes mening.

Om alle tre gælder, at de stod bag møderne, som afholdtes i det daværende Hjortkær missionshus, (hvor Brandstrup ogsaa kom og var medvirkende), og de var alle tre (ligesom Jens Eeg Hansen) meget kirketro. – IM har holdt flere store møder paa Endrupholm.

Det grundtvigske arbejde

Før valgmenighedens oprettelse var der ikke noget organiseret gr arbejde. Nogle enkelte, som havde været paa højskole, rejste langt for at høre gr talere.

Om valgmenighedens oprettelse 1904 er fortalt ovf. Formænd for valgmenigheden har bl a været (Grimstrup sogn) gdjr *Bakkensen Christensen,* Rousthøje, og gdjr *P. B. Tjellesen,* Hjortkær, og (Vester Nykirke sogn) gdjr *Johannes Jørgensen,* Raunsø. Lærer *J. Bastholm,* Roust, kyndig lokalhistoriker, var en af de førende ved valgmenighedens oprettelse.

Efter valgmenighedens ophør var der ikke meget gr arbejde paa sogneplan. Derimod fortsattes arbejdet indenfor lokale foredragsforeninger. Baade i valgmenighedstiden og siden samledes man i private hjem, hvor man sang og læste højt.

Af foredragsforeninger bør vel især nævnes den i Hjortkær, hvor man har haft f eks *Skjoldborg* og *Jakob Knudsen* som foredragsholdere, og den i Rousthøje.

Blandt grundtvigske ledere: *K. Hjerrild,* G, leder af KS i G, *Søren H. Jepsen,* G, gdjr *K. Hansen,* G, sogneraadsfmd *P. Thomsen Petersen* (* 63) i mghr, G, gdjr *Peder Chr. Lindegaard* og hustru Dorthea, Hjortkær, hvis hjem var et gr samlingssted. Blandt deres sønner var biskop *M. C. Lindegaard* (* 89), Ribe, og gdjr *Mads P. Lindegaard* (* 91), mghr-medl m m sogneraadsmedl, gaardbestyrer *Laur. M. Christensen* (* 96) fmd for det gr ungdomsarb i VN i mghr, sparekassedir *Børge Nielsen,* G, gdjr *Chr. J. Christensen,* Omme.

I dag:

Grimstrup sogn:

Foredragsforening fælles for hele sognet. Gr ungdomsforening fælles for hele sognet.

Vester Nykirke sogn:

Aftenhøjskole for hele sognet, ungdomsklub.

For hele pastoratet:

Enkelte menighedsmøder og enkelte ungdomsgudstjenester og -møder. (Hvor alle foreninger tager del). KFUM og K, 3 IM samtalekredse, søndagsskoler og KFUM-spejdere, gymnastikforeninger.

Skolen. Betydende lærere:

Førstelærer *Harald Poulsen,* G, (* 84, lærer i G 1922) i mghr, fmd, førstelærer *Mar. Gr. Nørgaard,* Omme (* 91, lærer her 26), lærer *J. Grunddahl,* Rousthøje nordre skole, lærer *J. Bastholm* i Roust, *Nielsen* i Hjortkær og *Pedersen* i Rousthøje. Rousthøje: *A. Schiøler,* Omme: *F. Lauritsen,* Vong: *C. Nielsen.* Ingen centralskole. 4 skoler i Grimstrup sogn (Hjortkær nedlagt), og 2 i Vester Nykirke sogn.

Godsejer *Niels Nielsen* (* 1636, † 1708) var bondesøn fra Lundø, Fjends herr, han var skriver paa Riberhus, senere foged paa Kærgaard, forpagter paa Øllufgaard, 1674 forpagter paa *Endrupholm,* der tilhørte den forgældede Vibeke Rosenkrantz. N var en virksom og pengebegærlig mand, der samlede sig en stor formue, han købte Endrupholm og flere store gaarde (Hennevig, Hesselmed) i en tid, da det gik tilbage for de adelige, N samlede det splittede gods, fik det forøget, havde talrige processer, var stridbar, ikke bange for at begaa overgreb. Han betød meget paa egnen paa den tid. En søn blev adlet under navnet Ehrenfeld. Maleri af N. N paa Endrupholm. (O. Nielsen: Skads herr, 1862, Dsk saml I, 1865–66, DBL, XVII, 153, FRA 1906, 68, 1938, 99 f).

1833—62 ejedes Endrupholm af amtsraadsmedl, landstingsmd **A. C. N. Nielsen** († 1885). Hans søn var historikeren **Oluf Nielsen,** * 1838.

1927 oplyses: Kkg 7–8 pct, IMsmf (70, sp), 2 KS, KFUM og K, 3 gr ungdomsf, 5 fh, skarpe modsætninger. 1935: Kkg 6 og 7 pct, gode forhold, isoleret IM med mh, 70 medl, ret store KS og DdU, 4 fh, skarpe skel ml IM og gr. 1947: Kkg 4 og 5 pct, friv gudstj i Rousthøje, IM holder særlige gudstj ved fremmed præst, gr møder i fh, interesseret bef, IM (100), KS, 3 gr ungdomsf, ret skarpe skel ml IM og de øvrige. 1951: Kkg 6,4 og 8 pct, alm modsætninger ml IM og de øvrige, hørelyst, IM (100), 3 sdsk, KFUM og K (50), overv gr, en lille del af IM er ukirkelig. 1958: Kkg 5 pct, gode forhold, men ret skarpe skel, interesse og hørelyst, 3 gr ungdomsf, 3 aftenhøjskoler, sdsk, KFUM og K spejdere, 2–3 gr kredse. 1962: Kkg 8–10–5 pct, IM (50), 4 fh, 3 aftenhøjsk, overv grundtvigsk, 3 DdU, KFUM og K, interesse for mere samling om ungdomsarbejdet, 2 gymnastikf, godt besøgte fælles ungdomsmøder for hele pastoratet. 1966: almindelige forhold, god interesse og mødelyst, velvilje, i øvr som 1962.

Grimstrup kirkes kor og skib er romanske af smukke granitkvadre paa kraftig profileret sokkel. Flere oprind vinduer, hvoraf nogle med halvsøjler, er bevaret. Norddøren har en sjælden overligger med ornamenter, korbue med profilerede kragbaand. Taarn af granit og store røde mursten fra den senere middelalder. Det er ommuret 1897. Nyt alterbord. Smuk sengotisk katolsk altertavle fra 1520 med fløjskabe, i midten store figurer: Gud fader, fremvisende den korsfæstede Kristus, ved siden jomfru Maria med Jesusbarnet paa armen, de 12 apostle paa siderne, alt fint udskaaret, i smukke farver. (En del af midtpartiet er fjernet, maaske fordi det var katolsk). Sengotiske stager paa dyrefødder. Smuk alterkalk, se nedenf. Romansk granitfont. Smuk renæssanceprædikestol fra 1604 med portal. Felter og relieffer af Jesu barndomshistorie. Prædikestolen har barok-himmel. Pulpituret mod vest baaret af søjler, med malerier af apostlene, Kristus, Maria, Paulus og Hieronymus i 16 felter. En del af den gl degnestol fra 1550, med mange navne indridset af peblinge fra Varde latinskole, der forrettede løbedegnstjeneste, (én af dem er præsten Anders Roust, her) hænger nu i taarnrummet. Kirken hovedrestaureret 1952, da den sjældne, oprindelige gamle egetræsdør genindsattes mellem vaabenhus og skib. Indskriftsløs klokke fra 14. aarh. 150 sd. Orgel. Blytag.

Alterkalkens historie: Svenskerne røvede og plyndrede. De stjal bl a præstens heste og vogn uden for Aarre kirke, medens han forrettede en begravelse. Bønderne gjorde oprør, snigmyrdede svenskerne, hvor de kunne; en mand fra Grimstrup, Niels Tonnesen, dræbte en svensker i Ravnsø mose. Han fik samvittighedsnag derover, og paa sit dødsleje skænkede han 200 daler til kirken, og pengene omsmeltedes til den meget smukke sølvalterkalk, som stadigt bruges.

Mackeprang, s 174, 175, K o s 477. Uldall 53, Ribe aarb 1942, 2.

Rousthøje kirke, Grimstrup sogn, indviet i sept 1961, arkitekt: J. C. B. Øhlenschlæger og søn, Kaj Ø samt Fjordby Larsen, Esbjerg, og arkitekt Nordby-Nielsen, byggesum ca 300 000 kr. Bestaar af skib og kor ud i eet, taarn med sadeltag, 3 fag vinduer mod syd, indgang i taarnet. Opf af røde mursten, med sort tegl, ingen korbue, ølandsgulv, smaa sidebygninger til taarnet med præsteværelse og daabsværelse. Paa alteret et kors. Pulpitur m orgel. 175 sd.

Vester Nykirke kirke ligger ret ensomt, østligt i sognet. Skib og kor, med flade lofter, er romanske, af granitkvadre med profileret gesims og sokkel. Norddøren ses tilmuret. Flere oprind vinduer med ornamenter er bevaret, ovalt vindue i korgavlen. Anseligt taarn, af mursten, med hvælvet taarnrum, det fik 1764 pyramidetag, og samtidigt opførtes vaabenhuset mod syd. Altertavle med fire søjler og store evangelist-statuer. Balusterformede barokstager fra 1694. Alterpanel fra 1583, og meget smuk prædikestol fra 1637. Opgang gn muren. Smukke stolegavle fra 1581 og 1586. Romansk granitfont. Som herregaardskirke til Endrupholm har kirken epitafier paa skibets nordside af gaardens ejere, flere af gaardens ejere er begravet under koret i prægtige, svære egetræskister, betrukket med rødt fløjl. Hovedrestaureret 1949. Nogle gl alterstolper med udskaarne spir er fjernet til Nationalmusæet. 120 sd. Orgel. Blytag. Smukt renæssancestoleværk.

Aarb f nord oldk 1911, 122, smst 1894, 268 og 288.

Folketal: 1850: 629 og 379 (Aarre), 1901: 866 og 496 (V. Nykirke), 1925: 1079 og 634, 1965: 730 og 540 og 656.

Altergæster: 1922: 300 og 100, 1930: 1450 og 190, 1934: 1300 og 200, 1938: 1000 og 200, 1942: 880 og 175, 1950: 650 og 100, 1959: 340 og 380.

Menighedsraad: 1922: 11 gr, 2 IM, 1930: 13 n gr. 1938: 10 gr, 3 IM, 1947: do, 1961: 4 IM, 14 n gr, valg, 1965: do. Fmd sparekassedir Børge Nielsen, G, gdjr J. Gammelgaard Jensen, R, gdjr Morten Nielsen, Omme.

Sognepræst

Grimstrup-Aarre

Indt 1857: a) 96 rug, 12 byg, 50 rdl, b) 260 rdl, 8 byg, c) 18 lpd ost, 60 par kyllinger, d) 350 rdl, e) 55 ager, 40 hede, 40 egekrat, 100 mose, 7 td hartk. Anselig pgd (udadtil), indvendig lav, smal, ligger fugtigt. —

17. 30. nov 1842–7. okt 59: **Johan Stephan Schade,** * 8. dec 01 Esrum kro. Forældre: Jens Tanch S af Taagerup-T og Lovise Christiane Stockmar. Stud Helsingør 21, c okt 39 (l), afsk 7. okt 59. Boede derefter Gludsminde ved Vejle. Død 1. okt 81.

Folketingsmd Ribe amts 2. kreds 53.

Ombyggede pgd og satte haven i fortrinlig stand, men blev svag 1853.

Hjælpepræst hos pastor Schade

1855—59: **C. H. G. A. Kuhlmann,** se Borbjerg.

Grimstrup-Vester Nykirke

1870: Regul 2340 kr, netto 3068 kr. — 1913: 2. kl, 1931: 3. kl, 1958: 12. kl. Pgd opf 1904.

18. 16. dec 1859–7. jan 61 (pastor vic V Nykirke-Faaborg 52): **Peter Georg Münster,** * 6. jan 21 Kbhvn. Forældre: Jstrd, foged i Gørding-Malt herr Jacob Peter M og Anna Sophie Krogh. Stud Rosk 39, c jan 47 (h), hjpr Vejen-L 26. sept 59, † 7. jan 61 dagen efter sin 40 aars fødselsdag, ved et hjerteslag, ved sin gamle faders side. ~ 15. sept 54 Hermina Cathrine Holm, * 29, † 22. maj 64. Forældre: Kclrd, birkedommer over Møgeltønder-Ballum birker Joachim Christopher H og Ane Johanne Riis af Daler. Se stamt 59.

Om pastor M se ovf.

19. 18. marts 1861–9. sept 71 (lærer Næstved realsk 45): **Niels Frederik Lange,** * 22. juli 16 Kbhvn. Forældre: Amtskirurg Frederik Ludvig L og Helene Charlotte Gjedde. Stud Brdgssk K 35, c jan 45 (h), † 9. sept 71. ~[1] 5. maj 54 Dorothea Marie Quistgaard, * 20. jan 25 Braaby, † 25. jan 66. Forældre: Toldass Jørgen Carl Q og Agathe Kirstine Beck. ~[2] 26. marts 67 Christiane Damgaard, * 26. nov 35 Vonsbæk, † . Forældre: Politibetj, senere arrestforvarer i Varde Christen Jensen D og Ane Cathrine Askov. – Dt ~ Johnsen, Gosmer-H.

20. 1. dec 1871–4. juni 84 (sp Vodder 10. maj 58): **Nicolai Henrik Jørgensen,** * 30. sept 09 Seest. Forældre: Mølleejer Jørgen J og Johanne Antoinette Diechmann. Stud Kolding 31, c juli 39 (nc), hjpr Andst-Gesten

27. sept 43, do Ø Snede 50, sp Mandø 8. april 53, afsat af tyskerne fra Vodder 20. maj 67 p gr a edsnægtelse, afsk her 4. juni 84, † 5. jan 05. ~ 1. juni 45 Ane Kirstine Hørling, * 31. dec 07 Kbhvn, † c 90. Forældre: Handelsmand Niels Nielsen H og Maren Jensdatter. – Fætter: Diechmann, Stubbekøbing-M.

21. 3. nov 1884–9. juni 90: **Jens Andersen,** fl t Jerne-S, se Møgeltønder.

22. 16. aug 1890–8. maj 1920 (sp Gøl 14. april 87): **Rasmus Christensen Brandstrup,** * 26. maj 53 Lystrup, Egaa. Forældre: Gdjr Christen Rasmussen B og Karen Nielsdatter. 1. del lærereksamen Kbhvn, Blaagaards sem, lærer Kbhvn og Lyceum, stud priv 80, c 87[1] (h_2), afsk 8. maj 20, † 26. marts 26. ~ 9. nov 80 Abelone Christensen, * 7. marts 51 Søgaard, Galten. Forældre: Gdjr Mads C og Ane Kirstine Nielsdatter Gammelgaard.

Om B se ovf. I G præstegaards skov opstammede han paa egen bekostning og med egen haand 12 td ld krat til skov.

23. 30. aug 1920–5. okt 32 (hjpr Borris-F 23 april 20): **H. Ove Johansen,** fl t Bodilsker, se rkp Godthaabs k, Frederiksberg.

24. 30. dec 1932–8. sept 48 (sp Holbæk-U 4. nov 29): **N. C. N. Lilleør,** fl t Horbelev-F, se der.

Hjælpepræst hos pastor Lilleør

1948—49: **M. Salomonsen,** sp her.

25. 12. jan 1949–22. juni 62 (hjpr her 15. maj 48): **Martin Salomonsen,** * 12. nov 21 Mejlby, Brorstrup. Forældre: Landpostbud Jens Peter S og Mathine Christine Gustavsen. Stud Rønde 41, c Aarhus dec 47 (1-80). ~ 25. maj 48 Kamma Møller Andersen, * 18. maj 23 Brorstrup. Forældre: Gdjr Niels Christian A og Kristine Nielsen Møller. Afsk 22. juni 62 for at blive dansk præst i Valsbøl, Sydslesvig (under DKU).

26. 25. okt 1962 (hjpr Vor Frelsers k, Vejle 8. maj 60): **Adolf Jendresen Paulsen,** * 16. febr 33 Gram. Faderen: Sp Højrup, Sdj, † 67, se der. Stud Ribe 52, c 59[1] (1-86) V-P teolog. ~ 28. juli 56 Else Støvring, * 29. marts 30 Middelfart. Forældre: Grosserer Anders Christian S og Cathrine Clausen.

Sognepræst i Vester Nykirke-Faaborg

Indt 1851: a) 109 rug, b) 102 rdl, c) afløst, d) 295 rdl, e) 75 ager, 225 hede, 200 rdl, 4-længet pgd, af bindingsværk og grundmur, hver for sig, 6 værelser.

12. 25. april 1837–21. sept 51 (adjunkt, Odense, 34): **S. V. Wiberg,** fl t Aarslev-H, se Jordløse-H. Embedet nedlagt.

VALGMENIGHEDEN GRIMSTRUP-VESTER NYKIRKE

(Oprettet 29. juni 1904, nedlagt 31. dec 1920)

Lærer *J. Bastholm* skriver:

»*Grimstrup-V Nykirke valgmenighed* (1904–20) blev oprettet som en nødhjælp, der kun skulle vare, saa længe man beholdt den daværende sognepræst. (Brandstrup).

Der var opstaaet et misforhold mellem ham og et flertal af befolkningen, saa der ingen personlig kontakt var, og saa kirkebesøget næsten helt ophørte.

De ledende mænd ved oprettelsen var fhv lærer, sparekassedirektør *J. C. Jørgensen,* Grimstrup, gmd *Ludvig Hansen,* Raunsø, og gmd *Claus J. Clausen,* Roust, Grimstrup sogn.

Valgmenigheden fik stor tilslutning og oprettelsen følte af alle som en tilnærmelse til normale kirkelige forhold.

Dens første præst *J. J. J. Rossel,* (1904–11), var en venlig mand og en dygtig præst baade ved gudstjenesterne og de kirkelige handlinger. Han kom i venskabsforhold til de fleste i sognene. Han besøgte flittigt hjemmene og talte med gamle og syge, og han fik afholdt kirkelige og folkelige møder. Han arbejdede ihærdigt for ungdommen og fik oprettet ungdomsforeninger.

Derefter *N. P. Nygaard* (1911–19). Han havde været præst i Dansk Vestindien. Ved hans tiltræden byggedes præstebolig. Han fortsatte arbejdet i pastor Rossels spor og var en folkelig, virksom og afholdt præst. Da han omkr 1919 blev sognepræst i Magleby paa Langeland, vikarierede sognepræst i Darum *Just Nielsen* nogle maaneder, indtil valgmenigheden efter aftale opløstes, da sognepræsten tog afsked i 1920.

Hvor ubehageligt det end maatte føles over for sognepræsten, maa det anses for fuldt berettiget, – som forholdene var, – at valgmenigheden blev oprettet. Og medlemmerne betalte da endelig ogsaa selv, hvad det kostede. Det var ikke ubetydeligt«.

1. 29. juni 1904–13. nov 11 (højskolelærer Kvissel 02): **J. J. J. Rossel,** fl t Ugilt, se Espe-V.

2. 19. juni 1912–16. aug 19 (sp Christiansted, Sct Croix 10. sept 04–30. nov 09, rejsepræst Dsk Vestindisk kirkesag): **N. P. Nygaard,** fl t Magleby, Lgld, se der.

Litt foruden ovenn: Ribe Aarb 1943, s. 627 f, Georg Hansen: Præsten, s 133, M. A. Ebbesen, Kampdiget og adelgrøften i G, FRA 1941, 325 f. Khst saml 7 r, III, 25. IM tid 1959, nr. 5. Vider og Vedt IV, 365 f, 373 f. H. P. Novrup: Da Rousthøje blev udskiftet, FRA 1932, 191 f, J. Bastholm: Udskiftning i Roust, smst 1956—59, 651 f. K. Gram m fl: De jyske egekrat og deres flora. Det kgl dsk Vidensk Selsk biol skr III, 144—45. Elle Jensen: Pietismen i Jyll, s 55. Oplysn fra sp, gdjr Chr. Hansen, gdjr N. P. Lindegaard og lærer J. Bastholm.

FAABORG—AARRE

Med filialkirke i Agerbæk
Embedet oprettet 16. dec 1859. Faaborg var tidligere anneks til Vester Nykirke, Aarre til Grimstrup, se side 328.

Faaborg sogn, 6367 ha, det største i herredet, ligger for størstedelen paa en bakkeø (Bavnehøj 47 m), langs Sneum aa en hedeslette, som navnlig omkr Agerbæk er ret stor. En del mose, Vrenderup plantage, sandmuldet jord, ret frugtbart mod SV, megen hede er opdyrket. – Byerne F (250 indb) med mh fra 1897, hotel, butikker, stationsbyen *Agerbæk* (Bramminge-Silkeborg-banen) med 900 indb, centralskole (opf 1901, udvidet 1961) med realafd, mh fra 1917, alderdomshjem, to hoteller, det ene med mødesal, flere fabrikker, dambrug, butikker osv. – Vrenderup med skole. Bebyggelser: Debel, Slebsager, Fuglsig, Gestlunde, Aalunde, Rodebæk, Autrup, Kærbjerg osv.

Der er 25 fredede oldtidshøje, flere ret anselige, 93 er sløjfet, rester af jættestue, langdysse og stengrave. 1866 fandtes ved Vrenderup 431 mønter m m fra Erik Klippings tid (Aarb. 1871, 389, 1884, 270 f).

Aarre sogn, 2594 ha, som hovedsognet, paa en bakkeø, jævnt bølget sandet jord, ingen hede, Bækhede plantage, store engdrag. – Byerne Aarre, 280 indb, centralskole fra 1940, afholdskro, fh, sportsplads, Gunderup. Bebyggelser: Jyllerup, Tranbjerg, Nr. Gunderup.

Fredede oldtidshøje, Langhøjen, Fladhøj er 30 m lang, 126 er sløjfet. Syd for Aarre den største tuegravplads fra keltisk jernalder med over 1000 grave, en mindre gravplads ved Gunderup. 1659 døde 94 menn af pest (Aksel Lassen: Skæbneaaret 1659, 1958).

Pastoratet hører siden 1965 under *Helle storkommune.* (Kontor i Agerbæk).

Der henvises til de foreliggende trykte kilder om sognenes historie: **Aug. F. Schmidt**: F. sogn, i Ribe aarb. 1936, s. 75., **Kr. Kristensen**: F. sogn 1962, samt præsterne **Krog-Meyers** og **J. Bremers** nedenn erindringer.

Udviklingen i sidste aarhundrede ser man ved, at folketallet er mere end tredoblet i F sogn siden 1850. Hedeopdyrkningen og anlægget af Bramminge-Silkeborg-banen, med station i Agerbæk, som blev pastoratets største by, har helt ændret sognets struktur.

Den egentlige fremgang begyndte vel først omkr 1907, da man anlagde en mergelbane, alt forandredes til det bedre, nu kom der frodige græs- og kornmarker, konsulenter hjalp til med raad og daad, og ved flid, slid og nøjsomhed blev adskillige efterhaanden velstaaende, senere kom landbrugsmaskiner, elektrisk kraft, og vadmelskofterne veg for engelsk klæde. Nu er landbruget fuldt moderne, mekaniseret, og vindmotorerne paa laderne er borte. Agerbæk er blevet en ret stor stationsby paa faa aar.

Der er det mærkelige, at sp i Aastrup-Starup, skal køre gn Agerbæk for at komme til sit anneks.

Det kirkelige liv

Faaborg sogn har ikke blot materielt været i levende udvikling, men ogsaa aandeligt. Først kom den *grundtvigske* bevægelse, senere kom *IM,* og der opstod skarpe modsætningsforhold, som i vore dage er omtrent forsvundet. Der er overvejende grundtvigsk præg; dertil kan føjes, at der er almindelig trofasthed mod kirken og god deltagelse i folkelige og kirkelige møder.

Aarre sogn har været præget af de mange, der har været paa højskole; der har ogsaa været en lille, levende IMs kreds. Ellers som hovedsognet.

I bogen om biskop *Otto Laubs* levned (1885–87) findes en skildring af en husmand, *Chr. Sørensen Daugaard,* der i sine unge aar havde været Laubs avlskarl i 9 aar i Ryslinge og Haagerups præstegaarde. Mellem *Laub* og *Daugaard,* husbond og tjener, udviklede sig et gensidigt hengivenhedsforhold, som varede livet igennem. 1849 flyttede Chr. Daugaard til Faaborg, og de to vekslede breve, til døden standsede denne brevveksling. Ved Laub var Daugaard ført til personlig tro, Daugaard blev paavirket af det grundtvigske røre, men grundtvigianismen mærkes ikke i brevene. Det er den barnligt-fromme tillid til Gud, der fylder Chr. Daugaard uden retningspræg. Daugaard var en alvorlig, bekendende kristen, og hans tro har maaske banet vej paa sin vis for det aandelige liv, som senere opstod i Faaborg sogn.

De gamle grundtvigske søgte til pastor *Jens Schjørring,* som var sp i Hodde-T 1864–78. Den første sp i Faaborg-Aa, *D. P. Svendsen,* var en from mand, (han oversatte den lille salme: Jesus kom dog nær til mig (Slb nr 588), han skrev smukke, opbyggelige stykker i Evg maanedsskr og Dsk maanedsskr). Da pastor *C. S. Heiberg* (1869–74) kom hertil, blev der nogen grundtvigsk vækkelse. Der samledes mange om hans klare og levende forkyndelse, baade i kirkerne og ved bibellæsninger. De vakte mødtes i hjemmene, men da Heiberg rejste, ebbede disse møder ud. – Pastor *J. C. Sørensen* (1875–78) var højkirkelig, en betydelig personlighed, dygtig pædagog, og pastor *P. V. R. Wiimh* (1878–85) mindes som en meget forsigtig mand, betænkelig ved alle uregelmæssigheder, velvillig og venlig, men det kneb ham at komme i rigtig kontakt med folk. Mange af de grundtvigsk vakte søgte udensogns, og IM søgte især til pastor *H. M. Hoff,* der kom til Andsager 1878. Pastor *J. H. Krog* (1885–89) var en ydmyg og fredsæl mand, der helst sad i en krog og lyttede, indtil han kunne tage ordet og sige det afgørende i debatten. Han var IM, allerede i sin tiltrædelsesprædiken sagde han: »ikke alle mennesker bliver salige. Ve mig, om jeg ikke siger jer det«. IM voksede i disse aar, men pastor *Krog* var svag og maatte efter fire aar flytte herfra. Pastor *G. C. Krog-Meyer* (1890–1901) skriver (Ribe St Aarb 1941, s 13) bl a:

Da jeg 1890 blev kaldet til sognepræst for Faaborg-Aarre menigheder, flyttede jeg ind i en stor, hyggelig og vel indrettet præstegaard. Den var opført 1861, efter at Faaborg blev skilt fra Nykirke og lagt sammen med Aarre. Haven var paa 1½ td land med et godt læbælte mod vest og en lille plantage mod

nord, som jeg udvidede og beplantede samtidig med, at jeg lagde en trekant agerjord ud mod den offentlige vej ind til haven og beplantede den med gran. Haven var efter vestjyske forhold baade smuk og frugtbar; frugttræernes antal var kun lille, men forøgedes væsentligt og gav allerede i min tid et godt udbytte. Til gaarden hørte c 150 td land, hvoraf c 50 var ager og eng og resten hede, plantage og mose; af mosen, som var af fortrinlig kvalitet, solgte jeg et stykke, der indbragte en halv snes tusind kroner, hvis renter tilfaldt beneficiarius (nu er ogsaa dette rare vestjyske »ben« spadseret ind i det offentlige gab). Paa heden tilplantede jeg 20 tdr land med bjergfyr; efterhaanden som denne, der var omgivet af et stort dige, voksede til, blev et passende antal fyr ryddet, og den tomme plads, som nu var tjenlig dertil, blev beplantet med frugttræer af den nuværende præst, G. Schmidt, som meddelte mig ved juletid 1940, at han det aar havde høstet 2400 pund æbler! (deraf 400 pund graastener – hvad der baade duperede og glædede mig). »Præstens Plantage« vakte interesse hos egnens beboere og medførte, at vi dannede et »aktieselskab«, der beplantede 200 td land hede.

Egnen om Faaborg-Aarre var bar, og jorden sandet (en undtagelse danner en del af Aarre), men af de store hedestrækninger, som karakteriserede egnen, forsvandt hvert aar en del; noget blev omdannet til sædeland, andet tilplantet med naaletræer, væsentlig bjergfyr. Man kunne i min tid ved gaarde og huse se adskillige virkelige »kaalgaarde« (paa jysk: kalgor), der væsentlig kun indeholdt kaal og andre urter, og omtrent helt var blottet for blomster, buske og træer. I begge sogne fandtes en del kæmpehøje, som alle var plyndrede (man sagde, at de deri fundne skatte var solgt til Tyskland. Umiddelbart op til præstegaarden laa en saadan, paa hvilken generalstaben havde sit mærke). Rester af pottemagerindustrien fandtes endnu i Autrup og Debel (her kun de sorte jydepotter); det var interessant at se, hvordan de faa, som endnu drev denne industri, formaaede at danne snilde og nyttige brugsgenstande. Til hjemmeindustrien hørte ogsaa kurve af forskellig art, halmsæder til stole, river, »kratter« (river med lange tænder) og riskoste. Disse lavedes i regelen af gamle, og da ungdommen ikke »tog ved lære«, er disse hjemmearbejder antagelig nu ophørt, og det samme gælder vistnok ogsaa hjemmearbejdet i linned og uld, som i min tid havde en del dyrkere, da den nøjsomme befolkning foretrak de durable, men mindre smukke, hjemmelavede stoffer for de fine og uholdbare.

En anden udførselsartikel var »Klyne«, dvs: tørv, der især fra moserne i Vrenderup var af fortrinlig beskaffenhed. Tørven blev skaaret ud af mosebrinken (ikke æltet), og mange læs af denne eftertragtede tørv blev hvert aar kørt til Varde og afhændet dér til gode priser; der var rigtignok dem, der sagde: »de slæver dem arm ve' den Klynkyren« – men jeg tror nu nok, at de fik en god profit.

Kirkerne, der var af den almindelige landsbykirketype, var indvendig ret tarvelige, navnlig Aarre kirke; Faaborg kirkes indre blev i min præstetid forskønnet en del, navnlig alterpartiet, – bl a blev altertavlen restaureret og dekoreret med malerier. Beboerne ejede kirken. Orgel fandtes ikke i nogen af kirkerne. Aarre kirke, der ejedes af en privat mand, var i en ualmindelig forsømt tilstand. I 1930 solgtes den til sognets beboere for – 2000 kr! og er siden smukt restaureret.

Menighedsforholdene i pastoratet var særdeles gode. Der var stor hørelyst og passende ærbødighed for kirke og præst, dog var der ikke meget tilbage af det gamle forhold, hvor præsten kaldtes »vor far«. Kirkegangen var stor i begge sogne, skønt afstanden fra kirkerne var betydelig for manges vedkommende (fra Faaborg kirke var der en stiv mil til den østlige sognegrænse). De fleste af de kirkeligt interesserede stod uden for de kirkelige retninger; grundtvigianerne var kun faatallige, men en del – navnlig i Faaborg – hørte til Indre-Mission, og nogle af disse var ret yderliggaaende, (og det skyldes vist dem, at kirken i Agerbæk blev bygget); de var dog flittige kirkegængere, om end det vist var dem kærest at samles i missionshuset, der laa midt i Faaborg by med forsamlingshuset (fra 1888, senere nedrevet) i nabolaget som »Konkurrent«. Jeg havde i min tid kun én sognebaandsløser (grundtvigsk), som havde løst sognebaand, *før* jeg kom til F, og han vendte tilbage til vor menighed, før jeg forlod F. Ved gudstjenesterne var der altid megen andagt. Naar præsten »gik paa stolen«, havde menigheden den skik at rejse sig, ikke for præsten, men for ordet. Det var ogsaa skik, at barselkonerne blev »indledet« første gang, de kom i kirke efter en fødsel (og det blev nøje overholdt, at deres *første* udgang var til kirken).

Det var ligeledes skik, at hele menigheden paa de 3 store højtidsdage i procession gik op til alteret og degnestolen og lagde deres offer til præst og degn; denne akt fandt sted, mens den første salme efter prædiken blev sunget. Degnen havde en tid forinden sendt dem »offersedler«, hvori de saa pakkede deres mønter (fra 1 til 6 mark, ja undertiden kun 4 sk (8 øre). Ved daab gentog det samme sig for alle faddernes vedkommende, ligesaa ved vielser; ved disse var i reglen en større skare tilstede, og alle gik da parvis op med deres offer, som undertiden tilsammen kunne beløbe sig til 30–40 kr. Et bryllup var en stor fest: en hel vognrække med musikanter i første vogn og brudeparret i anden kørte til kirken og senere til hjemmet, hvor der først var »spisning« og derefter dans, og hvor »skafferen« anviste hver enkelt gæst den plads, han skulle have ved bordet. Et par hundrede deltagere var ikke ualmindeligt; en del af dem kom dog først til dansen. Den følgende dag var der ogsaa undertiden fest (»andendagsgilde«). Naar der ellers ofredes til en eller anden kirkelig sag, lagdes ofret ogsaa paa altret, og ved saadanne lejligheder ofredes der rigeligt. Det var i det hele taget forbavsende at se, hvor store beløb, der indkom til kristelige formaal fra magre, vestjyske egne, sammenlignet med de »fede« øboeres smaa ofre.

Jeg vil ikke paastaa, at disse offerscener tiltalte mig – især ikke, naar de var til præst og degn, – men efterhaanden vænnede jeg mig til dem.

Begge sogne havde hver sin hovedskole. I Faaborg laa denne i Slebsager, c 1 km fra kirken, i Aarre umiddelbart op til kirken. Lærer og kirkesanger i F var *Torben Jensen Klinting,* en udmærket mand, der desværre manglede sangevne, hvad der var saa meget mere uheldigt, som kirken ikke havde noget orgel. Klinting blev min trofaste ven gennem hele livet. – *Lauridsen* var lærer i Aarre, han var en udmærket sanger og en god pædagog. Skoleforholdene i Faaborg var næsten skandaløse: Læreren i Slebsager skulle om sommeren undervise ikke blot børnene i dette distrikt to gange ugentlig, men fire af ugens dage gaa til Rodebæk, Agerbæk, Debel og Vrenderup og undervise børnene i disse skoler; om vinteren var han kun lærer i Slebsager, da de andre skoler i sognet hver havde sin »vinterlærer«. Saa kom der heldigvis en mand, der satte alt paa rette plads; manden var en parcellist fra Vrenderup, sogneraadsformand og amtsraadsmedlem, *Terkel Christensen;* han fik sat igennem, at Vrenderup, Slebsager og Agerbæk hver fik sin faste lærer ved de i disse byer efterhaanden opførte nye, velindrettede skoler (samtidig med at Slebsager skole beholdt sin lærer for sig selv, hvad naturligt blev et stort plus for børnenes undervisning), skolekommissionen støttede selvfølgelig af al magt sogneraadsformandens geniale idé og var ham taknemlig for, at han fik den gennemført. I sognet vakte sagen ikke saa lidt modstand p gr af dens kostbarhed, men, efter at den var gennemført og havde vist sin praktiske nytte, vaagnede tilfredsheden hos de allerfleste. – Som andre steder ville vi i Faaborg-Aarre naturligvis ogsaa gerne have en bane til vor dør; den nævnte sogneraadsformand var ogsaa virksom for denne sag. Hans projekt, der var godt underbygget, gik ud paa at føre banen fra Grindsted gennem Faaborg sogn til Esbjerg; det lykkedes dog ikke at føre den til Esbjerg, idet den kom til at ende i Bramminge, men det lykkedes at faa den gennem Faaborg sogn med station i Agerbæk. Siden da er Agerbæk blevet et centrum i sognet.

Denne by, hvor der i min tid kun laa en gammel skole, et par huse og gaarde, er nu en moderne stationsby, saadan at jeg slet ikke kan finde mit gamle Agerbæk igen.

Vejvæsenet var i meget daarlig forfatning, undtagen vejen fra Aarre til Varde (fra Varde kom der daglig kørende post gennem Aarre og Faaborg til Agerbæk). En henvendelse til sogneraadet om grundforbedring af vejen fra Aarre til Agerbæk og fra Faaborg til Grimstrup skel førte ikke til noget, »riget fattedes penge«. Jeg fik da sogneraadet til at henvende sig til amtsvejvæsenet, og da dette derefter berammede et møde paa aastedet, inviterede jeg stiftamtmanden og hans stab til en passende middag i præstegaarden (jeg tror nok, at denne middag bidrog lidt til, at d'herrer saa venligt paa projektet og skaffede os disse to veje grundforbedrede, hvorved forbindelsen baade med Varde (der laa 2½ mil fra Faaborg) og med Bramminge, (der laa ca 2¼ mil fra Faaborg) kom i god stand.

I min tid fik vi telefonstation (stats-) i Faaborg by, og kunne altsaa nu komme i forbindelse med omverdenen ved at gaa op til stationen, der laa fem min gang fra præstegaarden. Ligeledes fik vi en læge til at nedsætte sig i byen; staten gav et tilskud dertil, og kommunens aarlige bidrag var 1000 kr, jeg gav tegning til en lille bolig til ham, som beboerne betalte. For beboerne var dette et stort gode at have lægen midt i deres kreds; før havde de maattet hente læge 2–3 mil borte og betale et stort honorar, hvorfor ogsaa mange undlod at bruge læge (»de døde af sig selv«). Præsten derimod var de ivrige efter at hente, for at de syge kunne blive »berettede«, hvad der for adskillige stod som betingelse for at blive salig. Ellers var overtroen ikke saa stor, som man skulle tro blandt folk, som levede saa isoleret som folkene der, og dette hidrørte sikkert fra, at befolkningen gennemgaaende var godt oplyst og søgte at tilegne sig kundskaber baade ved læsning, foredrag og højskoleophold. I den retning tror jeg nok, at vi i præstegaarden arbejdede med, min kone ved børnegudstjenester og konemøder, som holdtes i præstegaarden, og jeg ved 1) ungdomsmøder i præstegaarden, hvor jeg til en mængde af pastoratets unge talte om kristelige og literære emner og besvarede de spørgesedler, de unge lagde ned i »spørgekassen«, og som i regelen førte til diskussioner – 2) ved menighedsmøder i forsamlingshuset, hvor jeg holdt foredrag eller belyste et eller andet brændende spørgsmaal – og 3) ved bibellæsninger i skolerne, som altid var særlig godt besøgte. Vi fik ogsaa oprettet en kreds af »Dansk Missionsselskab« og en sønderjysk forening, som begge talte en stor mængde medlemmer.

Store hedestrækninger dominerede egnen, enkelte steder isprængte med egepur (forkrøblede egebuske) og krat af lyngpil; en enkelt lille sø laa i nærheden af præstegaarden, men, hverken i den eller i de faa mergelgrave, der fandtes i sognene, var der fisk. Egnen var mergelfattig, hvorfor den maatte forsynes fra andre egne med mergel, der tilførtes af de af hedeselskabet anlagte mergelbaner.

Som tidligere nævnt var Faaborg-Aarre et godt og taknemligt sted at være præst, idet befolkningen var velvillig, lydhør og trofast, men, dette var ikke ensbetydende med, at den var ideel. Der var ikke saa lidt tilbøjelighed til drikkeri (navnlig »de smaa sorte«, alias kaffepunche); en kro, der laa lige op til Faaborg kirke, trak mange til sig; – og de sædelige forhold lod ikke saa lidt tilbage at ønske. – I gilderne, som befordrede disse uheldige tilbøjeligheder, deltog vi efter tid og lejlighed, hvilket beboerne satte megen pris paa; en undtagelse derfra dannede begravelsesgilderne; vi ville ikke ved vor nærværelse sige god for de umaadeholdne nydelser og den lystighed, som disse undertiden medførte, da vi ikke syntes, at saadant passede i et hjem, hvor døden havde holdt sit indtog; vort

arbejde for at komme disse store begravelsesgilder tillivs blev heller ikke uden frugt.

Vor omgang udenfor sognene indskrænkede sig til propr *Jespersens,* Endrupholm, pastor *Andersen,* Jerne, past *Winthers,* Hodde, past *Rechendorffs,* Aastrup, læge *Fenger,* Bramminge, og bankdirekt *Palludan,* Varde. Vi havde et privat *Præstekonvent,* hvis medlemmer var: *Zinn* i Gørding, *Rechendorff* i Aastrup, *Nissen* i Brørup og *Fenger* i Lindknud – og sammenkomsterne med disse unge præstefamilier var altid hyggelige og opmuntrende. Jeg var medlem af herredskonventet, som holdt sine møder paa Varde Højskolehjem.

Jeg bør nok som afslutning tilføje, at de aar, vi fik lov til at leve i Faaborg-Aarre, var fulde af lykke, glæde og tak, og at vi trofast delte alle oplevelser med sognets folk; vi var ogsaa enige om, at vi vanskeligt andetsteds ville finde en saa god og taknemmelig arbejdsplads. Vore tanker om forandring hidrørte derfor ogsaa væsentlig kun fra ønsket om forøgede indtægter (vor løn var: 2500 kr plus kørsel og brændsel) og en virkeplads nærmere ved en skole for vore 5 drenge.

Pastor *J. L. M. Bremer* (1901–13) skriver bl a (Ribe St aarb 1945):

I begyndelsen af dette aarhundrede var der vanskelige kaar for de theologiske kandidater, som bestemte sig for præstegerningen; man kunne godt faa lov til at vente en halv snes aar, før maalet naaedes. Der var to mænd, der havde ord for at øve stor indflydelse ved embedsbesættelse: Professor *P. Madsen* med sit udstrakte kendskab til theologiske studenter og kontorchef *Damkjer*; begge dygtige og udmærkede mænd. Professor *Madsen* kendte kun lidt til mig og ikke just fra den heldige side. Jeg kom desværre kun lidt paa Universitetet, optaget som jeg var af en 8–10 timers daglig undervisning lige op til embedseksamen.

Heller ikke ved den gode professors themøder havde jeg udmærket mig, begejstret som jeg var og umoden i forhold til den lærde professor. Men desuagtet gik jeg frejdig løs paa hans noget stive synspunkter.

Det syntes derfor at have lange udsigter med mit præsteembede. Men da der var gaaet cirka fire aar, sagde kontorchef *Damkjer* til mig: »Professor *Madsen* har været i ministeriet og givet Dem en varm anbefaling, nu skal vi nok give Dem et rart og godt embede.« Ogsaa ved flere andre lejligheder viste den kære professor mig – som jeg synes – megen og ufortjent velvilje.

Embedet blev Faaborg-Aarre ved Varde. Kontorchefen holdt ord, det var et rart og godt embede baade i aandelig og økonomisk henseende (i begyndelsen ca 3000 kr, senere ved ofrets stigning 4000 kr).

Men nu var jeg bleven indlevet i København, og hvorledes skulle vi nu undvære vore gode og trofaste venner, Vartov kirke og et dejligt musikliv (jeg var i bestyrelsen for en af byens bedste musikforeninger), og saa komme over til det barske, magre og kolde Vestjylland. Det maatte blive en slem omgang, og let blev det da heller ikke.

Jeg var østjyde, og det var slemt nok, men værst, at jeg ogsaa var københavner. Sagen var, at den fattige vestjyde i lange tider blev overset af folk fra de federe egne, og det huskedes. Det ville have gaaet langt lettere, om jeg havde været fra Vorbasse og mødt i vadmelsklæder.

Det mistroiske og undersøgende øje aabenbarer tydeligt sit indhold: Mon han nu ogsaa er den venlige og gode mand, han gerne vil give sig ud for, og mon han mener, hvad han siger?

Men efter prøven tør jeg vist sige, at vi blev venner med befolkningen for tid og med Guds hjælp ogsaa for evigheden. Dette venskab har i alt fald holdt sig til dato. Aarligt har der været bud efter mig til efteraarsmøder og andre festlige lejligheder. Og her skylder jeg min eftermand, pastor *Schmidt* og frue stor tak for deres indbydelse til at bo i præstegaarden, til møder, gudstjenester og sammenkomster med gamle venner i præstegaarden.

Den 1. maj 1901 blev jeg ordineret af biskop *Götzsche* i Ribe. Opholdet i Bispegaarden var saa festligt som muligt for os ordinander, af hvilke jeg var den ældste (39 aar). Jeg lagde selvfølgelig ikke skjul paa, at min kone og jeg følte os hjemme i Vartov menighed, hvad i ingen henseende syntes at fremkalde noget i retning af mishag. Vi havde to gode dage med samtaler og tiltaler. Det blev det sidste hold ordinander, den elskelige gamle biskop ordinerede. Han døde samme aar.

I begyndelsen af juni 1901 flyttede vi til Faaborg præstegaard. Det blæste stærkt med isnende kulde. Egnen virkede ualmindelig bar og øde i forhold til det smilende, frugtbare og skovrige Sjælland, vi nu havde taget afsked med.

Den store, rummelige og velindrettede præstegaard (11 værelser) havde staaet tom en tid. Heller ikke den tog sig i begyndelsen tiltalende ud; men efterhaanden som vi kom i orden, blev vi glade for de hyggelige og store stuer med de smukke fløjdøre og følte os snart hjemme. Fra det med vinløv og klematis dækkede anselige stuehus skraaner mod syd en ca 1 td land stor have, der var vel forsynet med læbælte, lun og solrig, velplejet af formanden, og jorden af god bonitet, saa her var arbejde for en haveinteresseret mand, og det blev jeg, skønt i begyndelsen aldeles ukyndig.

Men nu skal vi have et billede af egnen. En 5–6 minutters gang vest for præstegaarden ligger Generalstabens Høj, om den ellers fortjener det navn, næppe 7–8 alen høj. Herfra ser vi flere mil ud til alle sider et fladt landskab afbrudt af mange fyr- og granhegn om markerne for at værne dem mod den skarpe vestenvind. Det liver svært op og bøder lidt paa manglen af skov. Mod nord møder øjet præstegaardens plantage og hede (80 td land), der fortsætter op til den ret store Faaborg mose. Fra denne høj ser man i klart vejr mile vidt, ja med kikkert taarnet paa Ribe Domkirke; endvidere i foraarsaftener de mange smukke hedebrande ude mod øst efter Agerbæk, Debel og Kjærbjerge, hvor landska-

bet var rigt paa hedestrækninger. Heller ikke glemmes det storslaaede, men forfærdelige syn fra 1901 eller 1902, da der i 2–3 dage og nætter rasede et tordenvejr, hvis mage vist faa mindes. Fra Generalstabens høj talte vi nogle og tyve lynbrande samtidig.

Men det, der gav egnen sit alvors præg, var udstrakte heder, hvori dyrkede og noget magre jorder skar sig ind; det gælder særlig Faaborg. Aarre sogns jord er af bedre kvalitet. Dog findes der ogsaa heder her. Pastoratet er ca 2 mil fra øst til vest og 1 mil fra nord til syd. Her var plads at røre sig paa for den cyklende nye præst.

Det, der særpræger egn og befolkning, er den alvorsfulde hedenatur, som ogsaa i høj grad betog mig og vandt min beundring og kærlighed og bevirkede, at jeg ikke har følt mig bedre hjemme noget andet sted. Aldrig havde jeg troet, at hint triste billede af egnen, der mødte os, da vi første gang i juni 1901 kørte fra Bramminge til Faaborg præstegaard, skulle fortabe sig og erstattes af beundring for heden, der oven i købet har været mig til hjælp i min præstegerning. Hvilke gode timer dvælede jeg ikke her, naar den stod i sit skønne violette blomsterflor. Der var højtidsfuld stilhed; kun lærkesang og hjejlens vemodige fløjt. Et vældigt stykke himmel hvælvede sig over en horisont i mange miles omkreds. Her kunne tankerne uforstyrret forsøge at trænge ind i problemerne, og her lærte jeg først at skønne paa naturen og blev hjertelig overbevist om en almægtig skaber bag hele herligheden, og først da faar man det bedste udbytte af sin naturbetragtning.

Ogsaa Faaborg mose var smuk og havde sin ejendommelige flora med siv, dunhammer, dueurt og den lille smukke løveurt, og som gammel jæger blev jeg her godt kendt med dyrelivet. Der var først og fremmest bekkasiner, præstekraver, viber og ænder og enkelte urhøns. Men en gammel kone har fortalt mig, at hun i sin ungdom til tider kunne se op til 100 stykker i flok. Her var ogsaa høns, hare og ræv.

Faaborg mølle laa smukt med sin mølledam. Paa den tid rensedes aaerne ikke saa grundigt som nu om dage; derfor saa man jævnlig den smukke irislilje i Faaborg aas bugtninger.

En mager egn plejer vel at have en om ikke fattig saa dog ret ubemidlet befolkning, og det passer ogsaa hovedsagelig paa befolkningen i Faaborg-Aarre i begyndelsen af aarhundredet. Gamle folk har fortalt mig, at de kunne huske en tid, da de maatte gaa længe for at købe en 3–4 skæpper sæderug, og i de første aar husker jeg, at der ret jævnlig gik en liste om for at hjælpe, naar der var død en ko. En arbejdsmand fik 1 kr i dagløn om sommeren og en pige 120 kr for et aar. Det var svære tider for smaafolk. Der var enkelte ret velhavende, navnlig i Aarre. Den karrige jord havde dog én god egenskab, den lærte vestjyden flid og nøjsomhed og har sikkert sammen med heden været medvirkende til at gøre befolkningen til alvorsfolk, der tænkte sig om, før de talte og handlede. Det skal dog ikke siges, at de ikke forstod spøg, jo udmærket, ligesom de ogsaa havde en vis evne til at sige en morsomhed paa en lun og ofte overraskende maade.

Størst respekt fik man for befolkningen ved at iagttage dens troskab mod kirken og dens liv. Det maatte fremkalde dyb alvor hos præsten, naar man søn- og helligdage gik ind i de velbesøgte og til tider overfyldte kirker, og senere hørte, folk paa hjemvejen gik og drøftede prædikenen eller refererede den til deres gamle derhjemme, som var for skrøbelige til kirketuren. Ogsaa hændte det, at de ganske frimodig kom til præsten og bad om nøjere forklaring paa et eller andet i prædikenen. Alt dette var medvirkende til, at man følte sig som en lille mand, naar man gik op paa prædikestolen. Og hvad lærte man saa ikke ved samtaler med gamle erfarne kristne og ved sygebesøg og ved dødslejerne. Uden at undervurdere de kundskaber man kan medbringe fra universitetet, følte i alt fald jeg, at først nu var jeg kommen i præsteskole og var lykkelig over, at det blev i Faaborg-Aarre.

I min embedstid var der kun to kirker i pastoratet, begge tarveligt udstyret. Men efter min smag er intet menighedsbillede skønnere end en saadan kirke med kirkestolene fyldte af et lyttende andægtigt kirkefolk. Her er det ikke æstetiske følelser, der drager, men alene Guds ord og sakramenter. Jeg fik ganske vist let sat igennem, at der byggedes orgler i kirkerne af hensyn til bedre ledelse af kirkesangen, og at der anskaffedes lysekroner til aftengudstjenester, samt løber til gulvet. Ligeledes fik vi kakkelovn i Aarre kirke, der hidtil ikke havde haft varme. –

Befolkningen satte pris paa store bryllupper, som dog langt fra altid gjorde festen tiltalende – af mangel paa plads. Ganske vist var der telt; men det var heller ikke hyggeligt og kunne være farligt i stormvejr. Hvad kunne ikke ske med tændte petroleumslamper og de mange mennesker!

Engang under stærk storm blæste teltet ned om formiddagen, og ved bryllupsmiddagen rejste pludselig en gammel kone sig og bemærkede: Nu gor A, aa Gud bevaar I anne! Heller ikke var det rart i 10–15 graders kulde og snefygen at sidde i den spisesal.

Man satte stor pris paa at have præstefamilien med og sendte vogn; maaske bidrog hertil den tale, jeg altid holdt, hvad jeg heldigvis havde nogen øvelse i fra København.

Præsten og hans hustru blev placeret lige over for brudeparret, og ingen tog ordet, før præsten havde talt, formentlig af gammeldags ærbødighed for præsten. Mange vestjyder kunne holde gode taler, klare i anlæg og form. Det var sjældnere, at præstefamilien blev indbudt til begravelsesgilderne, hvor vist i reglen kun familien og nærmeste omgangskreds var tilstede.

Med hensyn til gilderne hørte jeg nok i min første embedstid, at folk samledes lovlig meget om flasken; men var det ikke paa den tid tilfældet i hele landet, ialt fald mindes jeg i min barndom at have hørt folk prale af,

at de ved en eller anden lejlighed havde været berusede. Paa den tid, her er tale om, var der i sognet en ret stor afholdsbevægelse, og jeg mindes aldrig ved gilder eller andre steder at have set misbrug af spiritus, fraset faa personer i hjemmene, som ligefrem var drankere.

I nærheden af begge kirker var kro, hvad naturligvis ikke var heldigt. Man fortalte om en gammel mand, som hver søndag var i kirke, og som gik lige fra kirken ned i kroen og sagde: »Maa A saa be om mi punch!« Han har vel ment, at naar han nu gjorde sin pligt overfor kirken, saa burde det belønnes. Vi fik snart en kromand som holdt orden i sin forretning.

Vestjydernes interesse for aandelige værdier var stor. Jeg husker første gang, hvor imponeret jeg blev ved det store pinse-skolemøde i Varde. Maaske var der samlet 2000 mennesker.

Hjemme i pastoratet samledes man særlig om vinteren til forskellige møder. *Bibellæsning* med saa mange tilhørere, som skolestuen kunne rumme, et meget taknemmeligt arbejde for præsten. *Ungdomsmøder* i præstegaarden, hvor der mødte en 70–80 unge. Jeg holdt et foredrag afpasset efter ungdommen, og som naturligvis havde til hensigt at vise vej til kirken, hvor der ikke kom faa unge. Der blev læst højt af min kone og mig, og der blev spillet violin og klaver. Men man kan jo nok tænke sig, hvordan det saa ud i de to stuer efter en saadan invasion. De sidste aar samledes vi i forsamlingshuset, hvad ikke var nær saa hyggeligt. Og *samtalemøderne,* som jeg satte stor pris paa. De holdtes i 10–12 forskellige hjem i begge sogne. De var ganske vist ikke saa vel besøgte; men til gengæld mødte den samme faste stok, ligesom ogsaa venner og naboer blev indbudt. Jeg søgte at lægge stykker af Ny Testamente tilrette i spørgsmaal, som saa drøftedes, og har man en heldig haand til at forlige skarpe synspunkter, kan møderne have stor betydning. Deltagerne var ogsaa trofaste kirkegængere. Der var kun én familie af Indre-Mission, der deltog; men forhandlingen gik ellers fredeligt og godt. Kun én gang gik det lidt varmt til om et afholdsspørgsmaal. – Her samledes vi ogsaa om sømandsmissionen og ofrede den altid en gave. Der blev altid sendt vogn efter præstefamilien. Og saa sygebesøgene. Aldrig er jeg vist budt hjerteligere velkommen end af syge og gamle, og her oplevede jeg mine allerbedste stunder; men det var ikke let at overkomme i det udstrakte pastorat.

Paa den tid eksisterede endnu det uheldige aftægtsforhold. Nu er det vist omtrent helt afskaffet i landet. Hvor kunne det dog smerte en, naar man hørte de gamle udtale med skærende bitterhed: Ja, de der inde venter kun paa, vi skal dø, hvad enten de der inde var en daarlig søn eller datter, der havde faaet overdraget ejendommen, eller den var afhændet til fremmede.

Og saa *fattige syge*: Den gang var der jo som bekendt ingen sygekasser og alderdomsunderstøttelse som nu, og man søgte i reglen kun læge i yderste nød, eller naar døden stod for døren og ikke som nu om dage, hvor saa mange, der i virkeligheden ikke er syge, strømmer ind i lægens konsultationsværelse.

Et lille træk fra hine dage: En fattig gammel kone laa lænket til sengen, særlig øjnene saa slemme ud. Der var altid propert hos gamle Maren. Blomstrende planter i vinduerne, lerstampet gulv med rent sand, kun faa fattige møbler. Hun blev plejet af en god datter, der dog ofte var ude at hjælpe i fremmede hjem, og saa maatte Maren jo passe sig selv. Da jeg første gang kom ind til hende, saa jeg naturligvis straks de betændte øjne. Maren laa lige imod lyset og kunne se ud paa en befærdet vej. Jeg sagde da følgende: »Hør Maren, jeg er gode venner med lægen og skal nok faa ham til at tilse Dem gratis, og saa betaler jeg Deres medicin. Men der skal selvfølgelig noget for noget. Næste gang jeg kommer og besøger Dem, skal De have vendt sengen, saa lyset ikke falder ind i øjnene.« Det lovede hun. De første ord, hun da mødte mig med, var: »Aa, Gud ske lov, hr pastor, at A no haae faat æ hoved i den aaen æen«.

Faaborg-Aarre havde en sygeplejeforening, som jeg var formand for; men den kæmpede en ihærdig kamp for at holdes gaaende. Der var som sagt smaa forhold, og man var ikke vant til at give penge ud til læge; derfor kneb det med at samle medlemmer, skønt det aarlige kontingent var 2–3–4 kr. – Vi havde et par dygtige sygeplejersker, og jeg tør nok sige, at de var til stor hjælp.

Jeg var ligeledes formand for sønderjysk forening og i mange aar ogsaa for foredragsforeningen. Ogsaa her kneb det med at faa kontingentet til at strække til, egentlig ikke paa grund af befolkningens paaholdenhed, men snarere fordi de ikke havde begreb om det aandelige arbejde, et foredrag kræver. Jeg hørte f eks en sogneraadsformand sige, at en taler ikke burde have mere end 6 kr for et foredrag. Ved en lejlighed læste jeg en novelle, jeg havde skrevet til Jyllandsposten. En af mine vestjyske venner spurgte, hvad jeg fik for den. Han prøvede at gætte: »Nej, De fik da ikke 10 kr, nej det fik De da ikke!« Jeg havde tilfældigvis kuponen af postkvitteringen i lommen og viste ham den. Han havde nær tabt baade næse og mund, da han saa, der stod 100 kr.

Senere, da der blev oprettet en ungdomsforening, kom der penge i kassen, og de fik raad til at indforskrive landets bedste talere.

1901 blev der indviet 2 nye skoler. Lærerne var dygtige og arbejdede flittigt i deres gerning, vel paaskønnet af befolkningen. Jeg tør nok paastaa, at Vestjyllands skolevæsen fuldt ud staar paa højde med de bedste skoler andre steder i landet.

Der var intet bibliotek i pastoratet, men vi var en snes familier, der slog os sammen om cirkulerende nyudkomne bøger. Nu er der senere oprettet et godt bibliotek.

Der havde tidligere været en del husflid, særlig pottemageri, der ikke var helt nedlagt 1901. Der bandtes revlingekoste og smukke halmkurve.

Omkring 1906–07 skete der en for pastoratet betydningsfuld begivenhed. I. C. Christensen glemte ikke sine frænder og fik en mer-

gelbane sat i gang. Den gik ogsaa gennem Faaborg-Aarre. Den bragte i mange maader forandring først og fremmest i økonomisk, men vel ogsaa i aandelig henseende.

Medens der findes vidunderlige mergelpletter de fleste andre steder i landet, der af skaberen er lagt om ikke paa hver mands ejendom, saa dog i nærheden, har vestegnen kun fjerne og spredte mergellejer. Da nu folk fik adgang til mergel, blev egnen snart helt forandret og var paa skov nær lige ved at blive østeregn. Der havde hidtil kun været faa haver ved hjemmene, men med mergelet blomstrede de ogsaa frem. Størst forandring viste sig først paa græsmarkerne. Efter merglingen kunne den dejlige kløver vokse, som absolut kræver mergel. Rug, byg og havre kunne nok trives paa mager jord, og straaet se godt og kraftigt ud, men kærnen var fattig; men fik jorden den undergørende mergel, foldede kornet godt. Men denne forandring gik desværre ud over den dejlige hede. Fræsere kom efterhaanden til egnen, og det ene store stykke hede forsvandt efter det andet.

Efterhaanden blev jeg en interesseret havemand og skønnede paa den smukke ramme, vor have dannede om præstegaarden; fik indkaldt statskonsulenten nogle gange og indbød befolkningen til møde og foredrag i haven. Senere anlagde jeg en ny have ude ved landevejen ved siden af den gamle have, saa kunne folk rigtig se, at bærfrugt, jordbær og urter trivedes, og snart anlagdes den ene have efter den anden. Særlig den flittige og dygtige *Marie Knudsens* have i Debel bar vidnesbyrd om de herlige produkter, mager jord kan yde, naar den faar mergel og bliver velplejet. Ogsaa *Marie Kirkegaard* i Vrenderup fik snart en smuk have, der viste vej i den egn af sognet.

Samtidig med denne udvikling blev befolkningen ved flid, dygtighed og nøjsomhed efterhaanden velstaaende, hvad der gav sig udslag paa mangfoldige maader. Det varede ikke længe, før man ikke kunne se bunden af kaffekoppen for god stærk kaffe, det vadmelstøj maatte vige for engelsk klæde, polstrede møbler holdt deres indtog, vindmotoren blev senere afløst af elektrisk drivkraft – sikkerlig til stor fortrydelse i vore dage. Mejemaskiner og høstmaskiner anskaffedes. Og naar man nu om dage kommer i kirke eller til møder, ser man lige saa mange biler som de smukke gamle ponyvogne i sin tid osv. – Det gik vel her som de fleste andre steder, man overvurderede kulturen og troede, at den kunne bære mennesker, mens der i virkeligheden skal stærke økonomiske og aandelige skuldre til at bære kulturen. Den har sin farlige side, og da den kom saa pludselig over vestjyderne, var faren saa meget større. Der er ingen tvivl om, at den uro og forjagethed, som hersker i byerne og mange steder paa landet, ogsaa er trængt ind i de gamle hedeegne, og i stedet for den gamle nøjsomhed møder man nu livets mangeartede krav.

Efter biskop *Gøtzsche* blev Gabriel *Koch* biskop i Ribe stift og holdt i min embedstid visitats i pastoratet. Skønt stærkt draget mod Indre-Mission var han frisindet mod andre kirkelige retninger; men den poetiske biskop overraskede i højeste grad under sammenkomsten med menighedsraadet i præstegaarden Indre-Missions medlemmer ved med beundring at citere Jeppe Aakjærs smukke digte. Ogsaa ved en anden lejlighed fik vi biskoppen til at gæste Faaborg.

Provst *Holck* paa Fanø havde dannet et konvent, hvori flere af provstiets præster var deltagere; stod konventet paa Fanø, var vi gæster i to dage hos den gæstfrie og fornøjelige provstefamilie. Ved disse lejligheder blev der holdt gudstjeneste i kirkerne og forhandling i hjemmene. Flere af medlemmerne var meget musikalske, saa vi glædede os ligeledes ved sang og musik. Efterhaanden blev vi vist alle gode venner, og forflyttedes et medlem til Sjælland eller Fyn, samledes vi ogsaa flere gange der.

Vi havde ogsaa en theologisk læseforening med kirkelige blade og tidsskrifter. Pastor *Ingerslev* i Jerne var formand. Det gik ikke altid lige glat med cirkulationen, og saa kom der klager til formanden. Der blev sendt en omgangsskrivelse, hvor vi skulle notere, hvad vi hver især sad inde med. Et medlem med fornavn Benjamin var ikke nogen stor forretningsmand. Snart kom et cirkulære, hvorpaa kun stod: Gaadens løsning: Se 1. moseb 44,2.

Sluttelig vil jeg omtale enkelte særprægede personer i Faaborg-Aarre fra min embedstid. *Gamle Søren Pedersen* fra Kjærbjerg, stærkt greben af den grundtvigske retning, gik jævnlig i sine yngre aar om søndagen sammen med en anden ligesindet de ca 2½ mil til Hodde kirke, hvor *Jens Schjørring* var præst. Jens Schjørring var sognepræst til Hodde-Tistrup 1864–78 og siger om disse 14 aar, at i modsætning til Farao oplevede han de første syv aar som de magre, de sidste syv som de fede aar. Der laa alvor og begejstring i deres kristendom. Begge forstod at fremsætte deres meninger og fik ikke ringe indflydelse i deres omgangskreds. Samtidig søgte mange unge til højskolerne. Folk samledes derfor gerne om den grundtvigske forkyndelse. Skønt de kirkelige retninger stod noget stejlt overfor hinanden, mærkede jeg ikke noget sammenstød. Indre-Mission var kirketro.

Gamle *Peder Pedersen,* – almindelig kaldet Pejr, velstaaende aftægtsmand i Tranbjerg, Aarre sogn, var en sjælden afholdt og velbegavet mand. Allerede som barn blev han overbevist om, at Gud hører, naar muldjorden sukker, og at Gud ikke sønderbryder det knækkede rør og ikke slukker den rygende tande. I hans barndom eksisterede endnu de skrækkelige markeder, hvor tyendet stod opstillet i rækker som andet kvæg og lod sig fæste af lysthavende. Paa et saadant marked i Kolding stod Peder som tolv aars dreng dybt nedbøjet og bad Gud om, at ingen maatte fæste ham. Kort efter at han var draget til markedet, kom hans broder fra soldatertjenesten hjem til Aarre og tiggede og bad forældrene saa længe, at han fik lov til at tage en hest og ride til Kolding for at hente broderen. Og det lykkedes. Denne oplevelse blev Peder til velsignelse og gav ham frimo-

dighed i sorg og glæde; han fik ikke ringe indflydelse i sognet og havde en lykkelig haand til at bringe fred og forsoning, naar noget var i ulave. Han havde en forbløffende hukommelse; kunne f eks godt sige, naar talen faldt paa et eller andet spørgsmaal: Ja, men det var jo den tankegang, præsten var inde paa 3. sønd i fasten, – selv om der var gaaet et halvt aar.

Han havde den skik ved højtiderne ogsaa at ofre til min kone. »Jo«, sagde han, »for er vi glade for præsten, saa har fruen ogsaa sin andel.«

Peder blev i sine sidste aar næsten blind; skønt han havde en fjerdingvej til kirken, kunne jeg være vis paa, han altid sad paa sin vante plads. Jeg talte med ham om faren ved at gaa alene. Nej, sagde han, Vorherre skal nok bevare mig, naar jeg gaar paa hans vej.

En anden god og udviklet mand, ogsaa fra Aarre, var sogneraadsformand *Hans Wenzelsen,* kendt af mange ogsaa uden for pastoratet. Engang vi talte om kirken og dens betydning, ytrede han: »Ja, jeg maa til kirke hver søndag for at hente næring til de søgne dage«. Var det en embedsskrivelse, han sendte stod der i reglen et eller andet godt ord som p s – f eks: Tak, for hvad De fik lejlighed til at sige Deres menighed i søndags! Da hans svoger, vor fælles ven, *Jokum Hansen* laa for døden, var han dybt nedbøjet og bad mig, som den gang var forflyttet til Vendsyssel, om at sende ham breve.

Saa var der *Niels Pedersen,* Granly, senere Vrenderup. Han var missionsmand. Før sin omvendelse havde han været et meget daarligt menneske med store og iøjnefaldende fejl; men derefter almindelig agtet og afholdt og en pryd for Indre-Mission. Han blev hurtigt begejstret, naar talen drejede sig om kristelige spørgsmaal, og sagde da altid du til den, han talte med: Ja ser du, ser du! Det kom ofte. Han blev min gode ven.

Brødrene *Kristen* og *Eskild Sørensen* var altid tilstede, hvor man samledes om aandelige spørgsmaal, og jeg staar endnu i brevveksling med den familie.

Husmand og amtsraadsmedlem *Therkel Kristensen* i Vrenderup var en klog og i mange henseender kundskabsrig mand. Amtmand v. Stemann sagde engang til mig, at denne mands skrivelser til amtskontoret hørte til de allerbedst motiverede. Han var i flere aar i menighedsrradet og havde et videre syn end lige til dagen, hvad mange menighedsraad har savnet. Han var imod tiendens afløsning og salg af præstegaardsjord.

Sluttelig pastoratets mest ejendommelige mand, husmand *Hans Peter Skov.* Han havde taget lærereksamen efter sigende iført hvide lærredsbenklæder og med træsko paa. Fodtøjet er vel en overdrivelse, men medens kirkefolket altid mødte i søndagstøjet, mener jeg dog at mindes H. P. Skov i de hvide benklæder. Han var uhyre nøjsom og havde i sin skrøbelige bolig i mange aar kun stampet lergulv. Men der var altid propert i hjemmet. Han var ikke gerrig og ville gerne hjælpe fattige folk. Efter de store højtider fik vi jævnligt et helt aftenbesøg af ham. Han kom i træsko og havde sivskoene med og bragte mig sit offer 25 øre.

En jul kom han op til os med en god svineforæring og spurgte min kone: »Er præsten hjemme«. Nej, det var han ikke. H. P. Skov: »A kommer op te ham mæ en bet slant; men det kan nok væ, den var bløven nod større, hvis han et va saa skrap te aa lær æ konfirmander salmevers«. Men salmeversene blev ikke færre; jeg havde nok mærket deres betydning for gamle og syge.

Mange af de gamle grundtvigianere holdt ikke af udenadslæren, som ogsaa er bleven misbrugt ved at indprente skriftsteder, der slet ikke passede for barnets standpunkt, ja undertiden ved at indbanke dem. Jeg mindes lidt af det fra min egen skoletid.

Hans Peter Skov ligger begravet paa Faaborg kirkegaard – efter eget ønske – under en af kirkegaardens gange.

Vestjyderne var naturligvis ogsaa skrøbelige mennesker, der havde deres fejl. Deres handelsmoral var ikke altid god, og enkelte holdt lovlig meget af at spille kort. Hvor uskyldigt end kortspil kan være, saa er det dog min erfaring, at de, der er stærkt optaget af kortene, kommer sjældent i kirken.

Der er vist faa steder i landet, hvor der er saa ringe standsforskel som i vesteregnen, hvad maaske hænger sammen med, at de dygtigste og fremmeligste ofte var husmænd, der ved flid havde opdyrket heder og efterhaanden var bleven ret velstillede. De var ikke ved arv kommen sovende til deres ejendom. Man fandt ogsaa oftere i husmandshjem en lille bogreol end i gaardhjemmene.

Tjenestefolkene kom ogsaa ofte ved møder i hjemmene med og deltog i det fælles kaffebord. Heller ikke ved ungdomsmøderne mærkedes nogen standsforskel.

I disse aar var pastor *N. S. Nielsen,* Sneum, en skattet gæst i Aarre kirke«.

Pastor *G. Schmidt* (1914–49) blev her en menneskealder og er nok den præst, der har sat de dybeste spor, ikke mindst ved sin trofaste færden i hjemmene i glæde og sorg igennem de mange aar skabte han en velvilje i hele befolkningen for præsten og hans gerning. Han blev i usædvanlig grad afholdt, var en af egnens førende grundtvigske præster, men stilfærdig, ville ikke trænge sig paa. Han oparbejdede Santalmissionskredsene paa egnen, stod irenisk over for IM, som kom i kirken og var kirkelig. Hans lyse, raske væsen, frimodighed og rummelighed var paa sin plads netop i disse to aandeligt vaagne sogne (se ndf). Den store kirkelige begivenhed i disse aar var indvielsen af Agerbæk kirke 1929.

Pastor *Jac. Holdt* har været her siden 1950 og fortsat i G. Schmidts spor, baade som grundtvigsk og som Santalmissionens leder. Pastor H skriver 1966, at der er velvilje og jævnt gode forhold, en del kirkelig interesse. 2 IM-kr, sdsk, KFUM, YM-kr, DdU.

De tidligere foredragsforeninger nu afløst af aftenhøjskoler, der hver vinter samles i sognets skoler. Enkelte møder i skoler og præstegaarde arrangeres ved sognepræstens

og menighedsraadenes foranstaltning. I begge sogne er der foruden de sportslige ungdomsforeninger ogsaa alm ungdomsforeninger, der arrangerer foredrag, diskussioner, fester og gudstjenester m m for de unge.

Indre Missions arbejde begyndte 1882, da *John Pedersen* (* 63) kom hjem til sine forældre, et lille fattigt hjem paa Vrenderup hede. 1889 overtog han ejendommen, som han drev frem til et mønsterbrug. Da han 1933 afstod ejendommen, var der 30 kreaturer og han havde faaet mange præmier paa dyrskuerne. Han var en hedens pioner og tillige en aandelig pioner i Faaborg sogn. Han havde som ganske ung tjent sm m en troende karl i Aastrup; en ældre kvinde, *Lene Jessen,* Terpling, og kolportør *Jakob Jensen* førte ham til tro ved samtale og bøn. Med nogle unge var han til møde i Taulov, og efter en jakobskamp blev han omvendt og søgte nu til pastor *Hoff,* Andsager. Han fik kolportør *Mads Nielsen* til at holde møde, men pastor *Wiimh* var betænkelig, gik dog omsider ind paa at lade et møde holde i Slebsager skole. Der var fyldt, men efter *Mads Nielsens* tale stod baade præst og degn op og sagde ham imod. Diskussionen blev varm, og *John Pedersen* sad og var ked af det, indtil en fremmed mand, *Hans Vulf Nielsen,* gik op og erklærede sig enig med *Mads Nielsen.* Saa blev der ro. Efter mødet var John P. og *Hans Vulf Nielsen* alene tilbage i salen. De var trosfæller og blev venner for livet. *Hans Vulf Nielsen,* der var skrædder, var fra Tjæreborg, men havde lige købt en lille ejendom i Autrup i den sydlige del af sognet. De fandt hinanden, *John* tærskede Hans Ns korn, og *Hans Vulf* syede Johns tøj, og alle deres samtaler gik ud paa at fremme Guds riges sag her. Snart efter følte de trang til at tale med ligesindede, og i julen gik de fem mil til Outrup, hvor de besøgte gdjr og missionær *Johs. Malle.* De holdt jul sammen, læste og bad. *Johs. Malle* og hans ven sadelmager *Nielsen,* Esbjerg, holdt nu mange møder i *Hans Vulf Nielsens* hjem, og der blev et IM smf i sognets sydlige del. Men mod nord, i Vrenderup, hvor John P boede, var der dødt. Han gik paa besøg, men folk var uforstaaende. Saa blev en mand i østsognet, *Peder Madsen,* Agerbæk, omvendt, og lidt efter lidt kom der samling paa arbejdet med samtalemøder og missionsmøder. Pastor *Johs. Krog,* der kom hertil 1885, betød meget for IM. Samfundet voksede stærkt, *Jens Madsen,* Agerbæk, *Mads* og *P. Jensen,* Vrenderup, og flere andre i Agerbæk, Autrup og Debel. Der blev vækkelse. Den begyndte i Aarre, hvor *P. Jensen Hansen* og næsten hele familien kom med, især var hans søster *Marie* meget nidkær. Da *Niels Pedersen,* Autrup, blev omvendt, vakte det røre, ligesaa da *Iver Chr. Frederiksen,* Lærkeholt, kom med. Han blev leder af IM i Faaborg og ledede søndagsskolen i mange aar. Nu kom her ofte missionærer og talte: *Jens Holt,* Taulov, *O. Olander, C. B. Kjær, Kr. Jakobsen,* som samlede børnene. Møderne holdtes i hjemmene, senere i fh men saa besluttede man at bygge mh. *Niels Pedersen* gav byggegrund, en velhavende manufakturhdlr *Villads Kristensen,* der var flyttet til Faaborg, støttede. Man var skuffet over, at *Vilhelm Beck* ikke kunne komme til indvielsen. Det blev pastor *A. Jensen,* Darum, der indviede huset, og pastor *Skovgaard-Petersen,* Alslev, prædikede i den tæt fyldte kirke sammen med pastor *Krog-Meyer,* der støttede sagen og indbød alle talere og byggekomitémedlemmer til spisning i prgd. – I begyndelsen var møderne i mh kun svagt besøgt. Folk var ængstelige og troede, at IM var noget for sig selv. Saa begyndte IM at holde missionsuger. Og der blev vækkelse, især ved missionær *Søren Becks* og kordegn *Frøkjærs* (Esbjerg, senere sp Nyker) forkyndelse. Efter den første missionsuge var der altid fyldt ved møderne i mh og samfundet voksede, saa man fandt det nødvendigt at faa en indremissionær til sognet, *miss P. Hansen Sørensen* lovede at komme paa betingelse af, at man byggede mh i den opvoksende stationsby, Agerbæk. Man fandt, at det var et temmelig stort forlangende, men under verdenskrigen var der penge mellem folk, og 1917 blev missionshuset i Agerbæk indviet. De gamle syntes, at noget af fortidens glans og enhed gik tabt, da man nu skulle dele sig om to missionshuse, og at baner og stationsbyer ikke altid bringer »hellig luft« til hedens og IMs pionerer. – Det varede ret længe, før man begyndte at holde pige- og karlemøder. De unge kom trofast til de fælles møder. Til sidst gav man efter for kravet om særlige IMs ungdomsmøder. Det blev mest sommermøder i det fri, paa Faaborg mølle, hos *H. Charles Christensen,* Agerbæk, og *Andreas Kirkegaard,* Vrenderup. John Pedersens karl kunne stolt fortælle, at ved et møde havde man 72 heste at passe, og der var folk fra 10 kirkesogne. *John Pedersen* og *Iver Chr. Frederiksen* blev begge meget gamle, op mod 90 aar, og var til det sidste de trofaste søjler i IM, medens 2. og 3. slægtled fortsatte deres arbejde. (J. Andreassen i Hj og tr, XVIII, 1952,s 92 f).

Indre Missions kredsen for Agerbæk og omegn afholdt 1965 mandslejr i Agerbæk missionshus. Tre eftermiddage samledes der op til 120 mænd, unge og ældre, til berigende dage.

Flertallet af kirkelige i pastoratet har grundtvigsk præg.

Grundtvigske ledere, bl a:

Gdjr *J. Poulsen,* Aa (* 75, † 66) sognefoged. Lærer *Jac. Jensen.* Lærer *A. Poulsen,* Slebsager (* 85, lærer i Slebsager 19, kirkeværge † 63). Gdjr *Volf Møller* (* 66 † 57) mange tillidshverv, Agerbæk. Lærer *A. Teglgaard Hansen,* Slebsager, er næstfmd i mgh. Gdjr *Hans Christian Knudsen,* Agerbæk, gdjr *Jeppe Ravn,* Faa. Husm, amtrmdl *Oluf Christensen,* Fuglsig.

IMs ledere. En række indremissionærer har virket i Agerbæk: *P. S. Hansen, Anders Randbæk, Rasmus Pedersen* († 47, DnA 1948, s 71). *N. Pedersen, Folmer Jensen.* – Hmd *P. Fyhn,* Radebæk. Gdjr *P. Ankær,* Aarre (* 80). Gdjr *H. Rasmussen,* Vrenderup. Gdjr *Johs.*

Nielsen, F mølle. Kbmd *Klit,* Aa. Husmd *Esra Nielsen,* Agerbæk. Gdjr *Vald Sørensen,* Vrenderup. Gdjr *Søren Lindberg Sørensen,* Vrenderup. De to IM-kredse ledes nu af indremissionær *Erik Pihl,* Agerbæk, og gdjr *Peder Christensen,* Aarre.

Gdjr *Lars Mose,* Aarre († 1918) var foregangsmand i andelssagen paa egnen. Mindesten i Aarre ved mejeriet. *Hans Jepsen Pedersen,* Aarre, er sognets lokalhistoriker. *Kristian Kristensen,* Agerbæk, Faaborg sogns lokalhistoriker.

Skolen

Betydende lærere (foruden ovenn): lærer *Torben Klinting,* F, dygtig lærer, skattet forfatter. Førstelærer *Kresten Frandsen Krukow,* A (1899–1939, † 1956), en stærk og særpræget personlighed, der i talrige skriftlige og mundtlige debatter kæmpede for aandelig frihed. Hans efterfølger *Jens August Jensen* (1939–61) var en ualmindelig dygtig pædagog, elsket af sine elever.

Førstelærer *N. Thomsen,* Aa (1899–1937, † 1953). Hans efterfølger *Knud M. Jacobsen,* ansat 1924, førstelærer fra 1937, har som foredragsholder og sangleder taget livligt del i mødevirksomheden i ungdfor og foredrfor i en vid omkreds og har virket stærkt for den folkelige og kirkelige sangs fornyelse, stærkt præget af Laub, Ring og Aagaard. Centralskole i Agerbæk med realafd 1961 leder: *Poul Egebæk Bennedsen.*

Kærbjerg friskole oprettedes i 1918 som skole for børnene fra en del udflytterejendomme p gr a den lange afstand til Agerbæk skole. Havde i en del aar 20–30 børn, men da børnetallet i 1953 faldt til under 10, ophørte skolen. Dens eneste lærer var *Søren Kristensen* (1891–1966), der selv stammede fra Faaborg sogn, en stilfærdig, men trofast lærer.

Under den tyske besættelse var pastoratet besat af tysk militær hele aaret 1944. Agerbæk skole var helt beslaglagt, de andre skoler delvis. Hotel, missionshus og kroer var beslaglagt, møder holdtes i den tid i præstegaardens konfirmandstue.

1927 opl: God kkg, KS, DdU, 2 IM smf, KFUM og K, gode forhold, ret stærke modsætninger, 1939: Splittede forhold, en del kirkelig interesse, tildels ret stærke modsætninger, 3 IM-kredse, gr ungdomsf, 1947: Kkg 7 pct, jævnt gode, velvilje, 3 IM-kredse, DdU (sp), 1955: Kkg 4–6 pct, jævnt gode, velvilje, 3 IM-kredse, 3 sdsk, 2 KFUM og K, 2 DdU, 1963: Kkg 4–6–6 pct, en del kirk inter, 3 IM-kredse, 3 sdsk, KFUM og K, DdU (90 og 49), 3 Santalkr, 1966 se ovf.

Faaborg kirke midt i F by, paa et af de højeste punkter i sognet, en typisk vestjysk, romansk kvaderstenskirke, kor og skib med fladt loft. Skibet er tidligt forlænget mod vest. Der har været 4 døre, nordsiden har 2 tilmurede døre, syddøren er i brug, en knap 59 cm bred præstedør i korets sydside med indristede figurer, to oprind vinduer i skibets nordside med svagt markerede halvsøjler, et oprind vindue er der desuden i korets nordside med liljeornamenter og et tilmuret cirkelrundt vindue. Et tilmuret vindue i skibets sydside staar som niche. Den runde korbue er meget smal, med skraakantprofilerede kragsten og sokler. Sværd, semigotisk taarn af røde munkesten, overkalket, med sadeltag, krydshvælvet taarnrum med smal bue og fladbuet dør i tvilling-spidsbuet spejl under reliefkors. Overdelen er ombygget 1723 og 1923 (Arkit Lønborg-Jensen). Vaabenhus mod syd fra c 1850. Alterpanel i ungrenæssance fra c 1575 med ornamentik. Ret anselig højrenæssance-altertavle fra c 1600 med malerier fra 1898 af Anker Lund (Emmaus, et tornekronet Kristushovede). Ældre altermaleri (Den samar kvinde) ved syddøren. Sengotiske profilerede stager. Romansk granitfont med rebsnoning, nyt messingfad. Sengotisk korbuekrucifix. Smuk, udskaaren prædikestol i eg fra 1608, 3 felter med udskaarne krucifixer, et 4. felt er gaaet tabt. Korintiske hjørnesøjler. Samtidig himmel med skriftsteder. Stoleværk med foldeværk og ornamentik. I koret et skrin med renæssanceornamentik. Middelald, skriftløs klokke. Blytag. 150 sd. Nyt orgel. Hovedrestaureret 1953, da man fandt det oprindelige gulv i koret. Tillige fandt man c 35 mønter eller rester af mønter tilbage til c 1234, antagelig tabte offerpenge. Under det gl alter fandt man en smeltegrube med jernslagger (fra jernudvinding?) og to stolpehuller, antagelig fra en tidligere bygning paa stedet (et beboelseshus?) samt flere dyreknogler.

Mack JG 2—4, 218 Nat.mus aarb 1894, 266.
K. Høgsbro Østergaard: F kirke, FRA, 1954, 454—62
H. Jepsen Hansen: F kirke 1936.

Agerbæk kirke, indviet 22. sept 1929, arkitekt Eilstrup Hansen, er ret anselig, hvidkalket, tegltækt. Bestaar af skib og retkantet afsluttet kor (afspejler birgittinernes højgotik med store tagflader og gavle). Mod vest et lille spir, med lanterne under vælsk spir. Falset, rund korbue med spinkle kragbaand, altertavlen er en efterligning af højrenæssancetavlerne, med ret tarvelige kopier af Dorphs »Kristus og børnene« (i 3 felter). Gotiske korstole. Granitfont, prædikestolen ny, som den i Aastrup. Stoleværk med akantus-snitværk og symboler. Et maleri af Troels Trier (Den fortabte søn) i skibet. 250 sd. Orgel

Aarre kirke, paa en bakketop lidt nord for byen. Har ligget afsides indtil vore dage. Romansk skib og kor af granitkvadre og tuf, koret paa profileret sokkel. Kun et rundbuevindue i korets nordside og den runde korbue er bevaret. Indtil en gennemgribende ombygning med mursten 1882 havde skibets nordside tufstensmure med lisener og friser. Bjælkeloft. Blytag. Sengotisk taarn (med rundbue til skibet) med sadeltag. Ved ombygningen 1882 blev korgavlen fornyet. Hovedrestaur 1930 ved arkitekt Axel Hansen, (der bl a indsatte et ejendommeligt stavværksvindue i skibets sydside). Vaabenhus mod syd fra c 1850. Trefløjet altertavle fra 1930 i sengotisk stil med malerier af hyrdernes og kongernes tilbedelse, den gode hyrde i kamp o s v (ved Erik Pedersen). Alterpanel med Kristus, omgivet af syngende engle. To ældre nadvermalerier (Nadveren og en gengivelse af Thorvaldsens Kristus) er ophængt på væggen. Smaa sengotiske stager paa siddende løver, ejendommelig syvarmet lysestage fra c 1900 (i »frodig jugendstil«, Trap). Høj, romansk granitfont med krydsende buefrise og ejendomm relieffer af fabeldyr, fugl, mand o s v. Prædikestol fra 1618 med evangelist-statuetter paa hjørnerne og naive udskaarne relieffer i felterne (Jesu barndom, opstandelse o s v). Smukt ungrenæssancestoleværk fra 1682. Jernbundet dør fjernet til Nationalmus. Middelald klokke uden indskrift. 100 sd. Orgel.

J. Helms: Dsk tufstenskirker, s 168, Mack.: D 53, 174, 175, H. Jepsen: Aa kirke.

Folketal: 1850: 652 og 379, 1901: 1167 og 604, 1925: 1793 og 715, 1965: 2232 og 765.
Altergæster: 1922: 783 og 345. Intet oplyst siden.
Menighedsraad: 1922: 10 n gr, 3 IM, 1934: 12 n gr, 6 IM, 1942: do. 1954: do. 1961: 12 gr, 7 IM, 1965 do.

Sognepræst

Indt 1870: Regul: 1862 kr, netto: 2360 kr., 1913: 3. kl, 1922: 2. kl, 1932: 1. kl, 1958: 12 kl, pgd opf 1956.

1. 26. juni 1860–6. febr 69 (overlærer søetatens drengeskole 54): **D. P. Svendsen,** fl t Torstrup-H, se St.-L Fuglede.

2. 20. april 1869–21. nov 74 (skolebest Odense 61): **C. S. Heiberg,** fl t Vrejlev-H, se Feldballe-N.

3. 26. febr 1875–6. sept 78 (lærer Døvstummeinst Kbhvn 64): **J. C. Sørensen,** fl t Bjørnsholm-M, se Høje Taastrup.

4. 8. nov 1878–26. aug 85 (kkp Magleby-Holtug 13. sept 72): **P. V. R. Wiimh,** fl t Them, se Haarlev-H.

5. 30. okt 1885–9. nov 89 (hjpr Baarse-B 20. jan 82): **J. H. Krog,** fl t Pjedsted, se der.

6. 22. jan 1890–16. febr 1901 (kkp Storring-S-G 2. dec 85): **G. C. Krog-Meyer,** fl t Vigersted-K, se der.

7. 17. april 1901–1. dec 13 (lærer Kbhvn): **J. L. M. Bremer,** fl t Aasted-S, se der.

8. 20. maj 1914–30. sept 49 (uord medhj Kvong-L 13): **Gunnar Schmidt,** * 9. sept 79 Bogensholm, Vistoft. Forældre: Inspektør v Assistens kirkegaard, Kbhvn, ex jur Peder S og Mathilde Augusta Esche. Stud Østersøg rymn 00, c 08–1 (h_1), sekretær Vesterbros KFUM, Kbhvn 08, do Solbjerg sogn, Frberg, uord medhj Jyderup-H 12, afsk 30. sept 49, † 30. jan 50. ∼[1] 24. aug 15 Ida Petersen, * 19. juli 83 Næstved, † 9. aug 16. Faderen: Sp Undløse-S, † 16, se der. ∼[2] 4. juli 23 Magny Bundgaard, * 30. okt 93 Lyne. Forældre: Gdjr Jens Nielsen B og Ane Nielsen.

Krdsfmd Santalmissionen.
Æresmedlem af Faaborg-Aa husmandsforening 46.

Som ung kom Gunnar Schmidt til Kvong-Lyne i Vestjylland, og han blev i Vestjylland til sin død. Han havde den sorg at miste sin første hustru kort efter at han var kommet til Faaborg-Aa, men i Glibstrup, Lyne, fandt han sin anden hustru, som blev ham en god støtte. Hun var af gr slægt. Selv havde han virket i KFUM som kandidat, han blev nærmest gr, men ikke stærkt partipræget, en rummelig og frimodig mand. Pastor *Edv. Eller* skriver hertil, at Schmidt ved konventerne kunne fare op imod *Morten Larsen* som en arrig terrier. Eller tilføjer: »S var et fint menneske, en elskelig skikkelse, altid urban, selvom han kunne være skarp. Han var en kunstnernatur og en fin fotograf«. Hans ven pastor *Niels Petersen,* der i flere aar var sp i Ølgod (se Naur-S) skriver (Santalposten, 1950 s 45), at han tidligt slog til lyd for Santalmissionen i Vestjylland, men det var vanskeligt at vinde ørenlyd, for det var noget ganske ukendt. Han gjorde her et stort arbejde og deltog med interesse i Uldummødet. Han var en lys natur, ualmindelig afholdt, havde mange venner, var en saare flittig præst. Han var i sin fulde arbejdskraft, da han tog sin afsked. Derfor vakte hans død faa maaneder efter megen vemod. En hurtigt fremadskridende sygdom lagde ham i graven.

9. 8. marts 1950 (kkp Grundtvigs k, Kbhvn 28. dec 47): **Jacob Holdt,** * 8. dec 20 Dallerup. Faderen: Sp i Dallerup-L, † 21 (af Køng, Sjæll), stud Roskilde 39, c 46[1] (1-86) hjpr Grundtvigs k, Kbhvn 24. maj 46. ∼ 8. juni 46 Aase Grethe Rigmor Hansen, * 31. marts 21 Fløng. Forældre: Gdjr Niels Villads H og Oline Larsen.

Fmd Studenterkredsen 46—47, fmd Yngre præsters Forbund 54—57, BM Dsk Santalmission 61.

Litt: Aug. Fr. Schmidt: Fra Faaborg sogn, Iver K. Frederiksens optegnelser, FRA 1936, 73—89, K og S 1954, 468 f, A. P. Madsen og C. Neergaard i Nationalm Aarb 1894, 169—89, Vider og Vedt IV, 380 f. Hjemliv og trosliv XVIII, 92.

SNEUM—TJÆREBORG

Sneum sogn, 2108 ha, er lavtliggende og fladt, sandmuldede jorder, grænser ud til Vesterhavet (Fanø bugt) og deles af Sneum aa i to omtrent lige store dele. Indtil havdiget fra Darum til Tjæreborg anlagdes 1923 flg var der store enge langs havet, en rigdomskilde, som næsten flød af sig selv. Her gik kreaturer i hundredvis. Men jævnligt oversvømmede havet disse enge og kær. Nu er her frugtbart agerland. Sneum aa blev reguleret 1957–58. Vest for kirken er blødt svungne bakker. Byerne Allerup med præstegaard, Opsneum, Terpager, Tømmerby, bebyggelserne Spøttrup, Aalbæk med fh, Terpager og Tømmerby, øst for aaen, blev 1939 lagt under Bramminge i kommunal henseende.

Der er 11 fredede oldtidshøje (den ene med et stenkammer), c 50 høje er sløjfet. Ved Allerup er fundet en boplads og en gravplads fra den ældre jernalder.

Sneum Aa var, indtil havdiget 1927 (efter stormfloden) blev opført, præget af rigt laksefiskeri (c 6—700 kg laks og 500 kg ørred aarligt). Der var ofte processer om fiskeretten ml sp, som havde fiskeretten, og ejeren af Sneumgaard, som 1780 fik fiskeretten paa aaen.

Sneumgaard oprettedes c 1620 af **Fr. Munk** til Krogsgaard og Oksvang, og Sneum by blev nedlagt. Præstegaarden laa i Sneum til 1621, da kongen mageskiftede den til **Fr. Munk** for en gaard i Allerup. Denne er stadig præstegaard. Sneumgaard var en stor gaard (1638: 84 td hartk), den blev solgt 1646. Den første hovedbygning blev brændt af svenskerne i 1659. Svenskerne hærgede slemt paa egnen. Gaarden var i forskellige slægters eje (ejedes 1758—64 af biskop Peder Hygum). Efterhaanden frasolgtes meget af jorden, og 1914 udstykkedes den af Ribe amts udstykningsforening. (Et nyt Sneum rejste sig, ikke paa den gamle plads ved kirken, men paa højdedraget vestfor). 1800—30 var den stiftets betydeligste studegaard (ejet af fader og søn Kampmann). Den nuv rødstens-hovedlænge er fra 1882.

Forbindelsen ml Allerup og Darum foregik indtil omkr 1890 ved færge. Sneum Aa var sejlbar, og endnu 1830 sejlede skibe op til Sneum kirke. Der var ladeplads ved Tømmerby, og her holdtes markeder op til c 1850.

Ved stormfloderne dec 1909 og nov 1911 blev jernbanebroen og dæmningen ved Sneum Aa ødelagt.

Historikeren **Peder Terpager** (d 1738), der skrev »Ripæ Cimbrica«), biskop **N. E. Øllgaard** (f 1775) og arkitekten, prof **Hack Kampmann** (f 1813) er født i Sneum sogn.

Tjæreborg sogn, 1998 ha, som hovedsognet, langs Vesterhavet, naar ind til Esbjerg by, udstrakte marskdannelser langs havet (T enge) siden 1927 beskyttet af diger. Store enge langs vandløbene, i øvrigt ligger en del af sognet paa en bakkeø med jævnt bølgede, sandede jorder. Lidt plantage. Efter digets opførelse blev det meste af engene forvandlet til frugtbart agerland. Byerne T (800 indb) med jernbanest, centralskole fra 1955, bibl, mh, kro, sportsplads, Balsbys fabrik for Tjæreborg-huse af træ, rejsebureauet Nordisk bustrafik, store gartnerier. Hg Krogsgaard udstykket, ejet af hofmarskal Wenzel Rothkirch († 1655, begr her). Den anselige, interessante hovedbygning stod til 1825 (2 etager, 2 taarne, firfløjet), en tjenerfløj til 1934.

Hg **Krogsgaard** nævnes 1430 som stamsæde for slægten Munk-Lange, der ejede den i 200 aar til 1630. Ribebispen, **Iver Munk,** den sidste katolske biskop, var af denne slægt. Den sidste af slægten, **Fr. Munk,** oprettede Sneumgaard. Han var rig, men

under Wallensteins fejde (1627—29) blev han plyndret og maatte afstaa sine gaarde. Atter fik gaarden en blomstringstid, da den ejedes 1638—55 af **Wenzel Rothkirch** († 1655), derefter af hans søn Hans W., († 1673) Wenzel R, der var kgl lensmand, og hans hustru forskønnede rundhaandet T kirke (se ndf). Han var født i Schlesien, kom 12 aar gl til Danmark, deltog i Kalmarkrigen, hvor Chr. IV lagde mærke til ham. Kongen gav ham midler til en rejse til England, Frankrig og Italien, hvor han især uddannede sig i ridekunsten. Efter hjemkomsten blev han lærer v Hoffet og kgl staldmester. I det ulykkelige slag ved Lutter am Barrenberge (1626) frelste han kongens liv. Alt dette skildrede biskop **Erik Pontoppidan** i sin ligtale over ham i T kirke. Kongen satte ham højt og gav ham flere len at styre. Han var en god dansk mand, en from mand, som opdrog sine børn til gudsfrygt. Han døde med ordene: Kom, Herre Jesus! Han blev begravet i kirken. Kisterne blev 1861 flyttet ud paa kirkegaarden, hvor en høj granitsten viser graven.

Der er 23 fredede gravhøje, hvoraf 2 i Solbjerg plantage er ret store. 34 høje er sløjfet. Fund af jernaldergravpladser. En hellig kilde fandtes ved foden af Hellebanke (Schmidt, DH 154). Paa **Roborg** skal **Kaj Lykke** have holdt sig skjult i længere tid. Kroen Roborghus, der eksisterede indtil 1922, skyldte skibsfarten sin oprindelse. Før Esbjerg havns anlæg havde kroen sejlads til Norge (især tømmer fra Norge), ladepladsen blev ogsaa benyttet til kornudskibning og tørvetransport.

Bakkerne mod nord indeholder meget grus, en af sognets vigtigste indtægtskilder, store dele af Sydvestjylland fik grus derfra.

Ved kirken er en befrielsessten, paa kirkegaarden en mindesten om reformationen.

Af den ældre præstehistorie

Den første lutherske præst var vist *Knud Hansen. Claus Lauritsen Barfod* (1591–1641) oplevede, at Sneum by blev nedlagt af storgodsejeren Fr. Munk. Iflg skøde fik sp en gaard i Allerup i stedet for den nedlagte præstegaard 1621 (skødet læst paa Skads herreds ting 9. april 1622) men allerede 1623 maatte kongen paabyde lensmanden paa Riberhus at have indseende med, at *Fr. Munk* bringer præstegaarden i Allerup i samme stand som den i Sneum var ved ombytningen. (Kanc brevb, Det Kgl bibl). Barfod led stor skade ved en frygtelig vandflod 1634, hvorfor det paalagdes andre præster i stiftet at komme ham og andre skadelidte præster til hjælp. Sognet døjede meget under Wallensteins tropper 1627–29, slægten *Barfod* stammer fra Claus B (se stamt 5). Han efterfulgtes af sin søn, *Knud Clausen Barfod* (1641–71), han og sognet led haardt under krigen 1658–60; hans hustru døde af pest 1659. Mange døde af pesten, *Søren Dal* (1671–91) efterfulgtes af sin svigersøn, *Jacob Nielsen Bonnum* (1684 92). Derefter fulgte Bonnums næstsøskendebarn, *Carsten Christophersen Aal,* der druknede 1704 paa en overfart til Sønderho. Mag *Jac. Hansen* flyttede til Agri-E, *Wenzel Pedersen Galten* (1707–36) stiftede et legat paa 100 rdl for fattige her (Hfm IV, 569; Aug. Fr. Schmidt om G i FRA 1944, 49–60). Provst *Hans Sidelmann* (1736–67) flyttede til Kolding. Brorson skr (vis 1744) at S prædikede over 1. Pt 3.15 og »forestillede tydeligt og udførligt de troendes redebonhed til at gøre rede og regnskab for deres daab«. Brorson tilføjer »Det fortrød mig paa denne visitats ingensteds at have fundet Ny testamente, og især i denne mgh, hvor tilhørernes tilstand i det timelige er god, saa den største del af den nok kunne forskaffe sig samme, og det smerter mig inderligt, at Hs kgl majestæts saa hjertelig landsfaderlige omhu og forsorg til at forskaffe hans undersaatter det velsignede Guds ord i hænderne, paa saa mange steder ikke naar sit maal«. Sp klagede over en kvinde, der havde øvet forargelse og mened (vis 23). 1750 katekiserede *Sidelmann* smukt over 2. trosartikel, børnene svarede vel, den gamle degn *Stephan Nielsen* og de to skoleholdere blev rost. 1756 holdt S en grundig og opbyggelig prædiken over passionen. Ungd svarede vel, og intet blev klaget. Omtrent ligesaa ved vis 1759. Provst Sidelmann udgav 1765 fire prædikener, holdt ved »særdeles lejligheder«. Biskop Bloch skrev 15. febr 1766: »Disse grundige, gudelige og med yndig veltalenhed prydede taler fortjener billigen alle retsindiges bifald, der med mig vil ønske den velærværdige forfatter et langt liv og rig velsignelse til fremdeles end- og uden for sine menigheder at aagre med det kostelige pund Gud har betroet ham.« (Disse (interessante) prædikener findes paa Det kgl bibl).

Slægten *Sidelmann* virkede som sp her i tre slægtled, idet provst *Hans Sidelmann* efterfulgtes af sin søn *Lauge Sidelmann* (1767 –05) hvis søn, *Hans Sidelmann* efterfulgte ham. Da den unge Hans Sidelmann døde 1807, kun 31 aar, skete det i præstehistorien enestaaende tilfælde, at hans fader, *Lauge Sidelmann,* der havde taget afsked 1805, atter blev sp her, altsaa var faderen sønnens efterfølger (1808–1812) han blev 71 aar gl og fik rang med Kbhvns sognepræster. Hans hustru var datter af stiftsprovst *Stockmar,* Ribe, en søn blev sp i Guldager. – *Niels Bagger Nissen* (1813–30) havde været sp i Grindsted-G og i Grimstrup-Aarre, var vist n rationalist. Hans fader var organist i Ribe, og selv havde han været hører i Ribe. Han havde ti børn.

Pastor *Nissen* har i Liber daticus 8. dec 1821 givet en levende skildring af stormfloden 1. dec 1821: »Fra kl 5 morgen til 9 aften stod vandet 1 alen højt i præstegaardens lade og stald, alene ved sække fyldt med sand formaaede man at holde den stride flod ude fra værelserne. Vejen fra præstegaarden til byen var ét bølgende hav. – En lille ejendom med to køer, liggende ved anneksvejen nord for Allerup, omstyrtede ved vindens og flodens kraft midt i ét sus. Paa ejendommen var tilstede en ældre kone og en yngre kone samt to børn, (husbonden var paa arbejde i et andet sogn). Heldigvis blev et grundmuret fag af huset staaende, og her reddede de sig op paa loftet, og sad i noget strøelse fra kl. 7 aften til næste morgen og maatte høre paa de to køers brølen, der omsider døvedes i vandenes dybde«.

H. H. Matzen (1830–36) flyttede til Hygum, en dygtig og retskaffen mand (W i, 723), *Lars J. Nørager Høyberg* af Frørup døde dagen efter sin ankomst hertil 4. nov 36 af apoplexi. Han havde været sp i Højbjerg-E fra 1832, hans datter blev gift med *Rs. Prip,* sp Svendborg, fader til *Ejnar Prip,* Ø M. – Om *Johan P. Koch* (1837–50), af den kendte præsteslægt fra Døstrup, se V Nykirke-F og Astrup-S.

Tiden efter 1850

Embedet var det højstlønnede i herredet, pastor *Jørgen Ploug Sparrevohn* (1850–73) slog sig til ro og blev ogsaa boende her efter sin afsked. Der var ikke meget liv, almindelig folkekirkelighed blandt de ret velstaaende bønder, og ærbødighed for kirken. Pastor *M. A. Siegumfeldt* (1873–79) glemte aldrig, at han havde deltaget i Istedslaget. Han havde været en dygtig seminarielærer i Lyngby v Grenaa, var som ung stærkt paavirket af Grundtvig. S var ikke af dem, der jagede efter originale tanker, han prædikede først og mest for sig selv. Han »manglede aandens og tankens flugt« (sagde hans søn ved hans begravelse, se Søften-F), en redelig og enfoldig mand, men ogsaa selvstændig og myndig. – Provst *G. A. Obelitz* (1879–88) var en anset mand, men fik senere en trist skæbne (se Varde). Han udgav her Warnecks: Hvorfor udretter vor prædiken saa lidt? (1882) og Uhlhorns: »Kærlighedens gerninger«.

Pastor *N. S. Nielsen* (1888–1918) blev kaldt »en pietistisk grundtvigianer«, og det passede, for saa vidt som han stærkt betonede daabens naade, og samtidig talte han helliggørelse og holdt mange bibellæsninger (lærer *A. Bruun*). Præsteparret var afholdt, ja elsket. Han var fmd for foredragsforeningen, støttede afholdsforeningen, var den første fmd for Esbjerg højskolehjem. Men han lagde i øvrigt helst sit arbejde i sine sogne, og gik flittigt paa besøg. Efterhaanden blev der en lille IMkreds, og skønt han var discipel af Grundtvig, deltog han i IMs møder, IM var trofaste kirkegængere, og hans indflydelse paa IM mærkedes derved, at IM stod mindre skarpt her over for de andre end de fleste steder. I Tjæreborg var der normalt ca 100 menn i kirke hver søndag, bortset fra de travleste sommermaaneder. I Sneum var kkg noget mindre, men møderne i pgd var altid godt besøgt, især fra Tjæreborg. Hvert aar var der havemøde for Østerlandsmissionen, og den smukke have var myldrende fuld af tilhørere. ØMkredsen samledes i hjemmene. Ns bibellæsninger og foredrag (f eks om salmer og salmedigtere) var altid godt besøgt. – Det eneste sted uden for sognet, hvor han holdt gudstjeneste, var i Aarre, hvor kirken var stopfuld, naar han kom. Og den fremmede præst, han selv helst saa i sine kirker, var pastor *Ingerslev,* Jerne. Pastor N var svag, led af sukkersyge og aareforkalkning. Da han havde været her i 30 aar, søgte han afsked og byggede sig et hus i Tjæreborg. Hans salmevalg var særpræget, han indførte en række salmer af Brorson (Ak, min rose visner bort, Op, vaag og bed. Og især elskede han: »O Helligaand, med naadens haand mit kolde hjerte røre«). Sin afskedsprædiken holdt han over apostlens formaning om »at blive ved Jesus med hjertets fulde forsæt«, og han bød sin eftermand velkommen med grækernes bøn: Vi ønsker at se Jesus! Vis os Jesus!

Pastor *E. P. W. K. Selmer,* senere hed han Nerenst (1919–24) var her nærmest IM, han faldt ikke rigtigt til her, fik senere en tragisk skæbne. – Pastor *K. M. Hansen* (1924–35) havde været dansk præst i USA, var en moden mand, da han kom hertil, var afgjort gammeldags IMs mand, en ildfuld prædikant, der vakte røre, hvor han kom (se ndf).

Pastor *E. E. R. S. Krogager* (siden 1935) har gjort Tjæreborg europakendt, ja mere, ved det af ham stiftede, fortrinligt ledede rejsebureau *(Tjæreborg Rejser).* Selv kalder han sig hverken direktør eller chef, men kun *konsulent* for rejseselskabet. Han fortæller med lune om, hvordan rejsebureauet begyndte i 1950, da han og læreren fik ideen til en billig fællesrejse til Spanien. Man lejede en bus, og med en flok sognebørn drog man afsted. Og fik et underskud paa 1000 kr. Senere har pastor Krogager og lærer *Mathiesen* arrangeret tusinder af bus- og flyverejser, ja bureauet har sit eget flyveselskab m m. Men Krogager er først og mest *sognepræst.* Det andet kommer i anden række. Der staar jo ingen steder skrevet, at en præst ikke maa tjene penge, blot han passer sin præstegerning ordentligt. Og folk her er godt tilfreds med deres præst.

Rejsebureauet i Tjæreborg er nu et af Nordens største. Men Krogager er ogsaa landmand. Han driver selv de 30 td ld, som hører til præstegaarden, han passer det hele, ene mand, jorden er lagt ud til græs, til faareavl.

Han ser *præstens* opgave i at formidle Guds ord til sine sognebørn, hjælpe dem uden at folk skal mene, at en præst indtager nogen særstilling i forhold til Vorherre. Kirkerne er ikke fulde, men godt besøgt; han anser det ikke for præstens opgave at lokke folk til kirke ved ydre midler. Han er en ægte folkekirkepræst, godt støttet af sin kone, som han blev gift med under besættelsesaarene, medens han var under jorden og ventede paa at blive sendt til Sverige, de fik kun ni dage sammen; saa kom han til Sverige, hun til Vestre fængsel. ... Naar folk i sognet taler om deres præst og siger, at han er »mærkværdig« (ikke som andre præster) ligger der en bred jysk anerkendelse deri.

Ja, hvad skylder *Tjæreborg* ikke denne præst? Da jeg (PN) langt nede i syden spurgte nogle mørke, unge indfødte: »Hvad kender I til Danmark?« fik jeg omgaaende svaret: Tjæreborg! De kendte hverken *H. C. Andersen* eller *Niels Bohr,* men det viste sig dog, at de kendte Carlsberg og Tuborg uden rigtigt at vide, at det var danske navne. Men de kendte Tjæreborgs busser!

Den jævne, beskedne pastor *Krogager* har absolut ikke ønsket nogen særlig omtale her, men i en præste- og sognehistorie undgaar en præst, hvis virksomhed er kendt saa viden om, (videre end nogen anden præst har naaet i dansk præstehistorie), og som manøvrerer med mange millioner kr, har mange i sit brød, og midt i det hele er en flittig dansk sognepræst, ikke en særlig omtale.

– Det er en god præst, vi har, siger en gammel kone til mig. Ham kan man stole paa. Hans program holdt til punkt og prikke, da han førte mig til Paris, til Monte Carlo og Mallorca. Derfor er jeg ogsaa tryg ved ham, naar jeg skal paa min sidste store rejse«.

Krogager, der paa 17 aar har skabt 14 virksomheder, har dec 67 samlet det hele i »Tjæreborgfondet«, der repræsenterer 250 mill kr.

Væsentlige dele deraf skal anvendes kulturelt og filantropisk (Berl Tid 7. jan 68).

De kirkelige forhold betegnes som jævnt gode. Ingen skarpe skel. Alle kredse mødes i kirkerne. Flertallet grundtvigsk præget.

1920 blev der bygget missionshus i Tjæreborg, og samme aar stiftedes en kreds af KS.

Blandt lægfolk kan nævnes:

Indre mission: Cementstøber *J. Jensen,* T (* 76, † 55)) kirkeværge. Gdjr *Marius Larsen,* T. Gdjr *Peder Madsen,* T, fmd.

Grundtvigske: Gdjr *Hans Hjorth,* tidl fmd T menighedsraad, forestod den store restaurering af T kirke.

Gartner *A. Bertram,* nu fmd T mghraad.

Gdjr Carl Nielsen, Aalbæk, fmd S mghraad.

Sognefoged Jens Madsen Terkelsen, † 53, Tjæreborg, 89 aar. Terkelsen var en af Vestjyllands kendte skikkelser, en stout personlighed, om hvilken der stod baade agtelse og respekt. Han var født i Jedsted i Vilslev sogn, hvor hans fader havde et husmandssted. I fem aar drev han fiskeri fra Perth Amboy i staten New Jersey ved kysten syd for New York. Efter nogle aars forløb gik rejsen til Danmark, og Jens Madsen Terkelsen blev landmand i Tjæreborg. I 25 aar var han formand for sogneraadet og samtidig dets kasserer og i 22 aar tillige sognefoged. Ogsaa inden for amtsraadet, af hvilket Jens Madsen Terkelsen var medlem fra 1922 til 1926, fik han lejlighed til at gøre en dygtig indsats. Endvidere var han i 35 aar bestyrelsesmedlem i »A/S Den sydvestjydske Venstrepresse«. Jens Madsen Terkelsen mistede sin hustru i 1943. En søn er chefredaktør Terkel M. Terkelsen, »Berlingske Tidende«. Lærer E. Nielsen, Tjæreborg, er afdødes plejesøn.

Skolen

Førstelærer *H. J. Graver Hansen* (* 90, lærer i Opsneum 14) mghrmedl, fmd sygekasse, hjælpekasse m m.

Førstelærer *Andreas Bruun* (* 72 i Lustrup v Ribe, lærer i Tjæreborg, 97–32, † 62) mghrmedl, fmd KS i mange aar, gr leder, lokalhistoriker, ledede sognebiblioteket til 57, som han havde startet, hans hustru Kirstine B, blev ogsaa medl af mghr i T.

Centralskole 1955.

Leder: Førstelærer *Sv. Aa. Mathiesen.*

1924 oplyses: Ret god kkg, bedst i T, kirkelig interesseret befolkning, baade IM og gr, ikke skarpe skel, 2 fh 1 mh. 1934: God kkg, bedst i T, IM, KFUM og K, sdsk, KS med god tilslutning. 1947: Jævnt god kkg, godt sted at være præst, god samling om kirken, IM, KFUK, KS, velvilje, kirkelig interesse. 1955: Kkg 2–5 pct, solide kirkelige forhold, trofasthed mod kirke og præst, 1 fh, KS, IM, FDF, KFUM og K. 1963: Jævnt god kkg, ingen skarpe skel, IM, sdsk, FDF, DMS, ØM, KS, gode forhold. 1967: Do.

Sneum kirke ligger ret ensomt i kanten af Sneum enge, indtil 1620 omgivet af S by. Romansk skib og kor (en apsis er nedbrudt i middelald) af granit og tuf, skraakantsokkel. Nordvæggen har oprind lisener og buer paa koret. Begge de oprind døre spores, koret har mod syd og nord rundbuede vinduer. Skibet har 3 middelald hvælvinger, den eneste tufstenskirke med hvælvinger. Korets østgavl fornyet 1891. Sengotisk taarn med sadeltag og krydshvælv, taarnrummet er forhal siden 1891, da et vaabenhus mod syd fjernedes. De glatte taarngavle har synligt tagtømmer. Alterpanel i ungrenæssance med felter og acantussnit. Stor, udskaaren altertavle fra 1691 med krucifix paa alteret. Den gl altertavle (nadveren) hænger i kirken (fra c 1660). Ejendommelige stager fra 1752, madonnafigur paa nordvæggen. Romansk, glat granitfont, sydtysk daabsfad fra 1575 med bebudelsen. Enkel renæssancepræ dikestol fra 1604, nyere stoleværk, smuk jernbeslaaet dør. Smuk gl messehagel med guldbroderier. Interessant sengotisk klokke fra 1543 med plattysk minuskelindskrift og madonnabillede. Epitafium. Blytag. 150 sd. Orgel.

Ny khst saml I, 615, J. Helms: Jyske tufstensk, s 144, Mack. D 407.

Tjæreborg kirke, midt i byen, er anselig, blytækt, smuk. Romansk kor og skib af granitkvadre og tufsten, skraakantsokkel. Tufstenspartiet paa skibets nordside har lisener og rundbuer. Den tilmurede norddør spores. Flere oprind vinduer. Skibet er forlænget i sengotisk tid, og fra samme tid er taarnet (højt) af munkesten, med sadeltag, krydshvælvet taarnrum og spidsbue til skibet. Vaabenhus mod syd fra 1891 (i st f et ældre). Prægtig altertavle i bruskbarok fra 1655, det ovale storfelt med nadveren, flankeret af snosøjler, i topfeltet ses Jesu gravlæggelse. Den er bekostet af Wenzel Rothkirchs enke. Tavlen var indtil 1938 sammenkomponeret med dele af en sengotisk fløjaltertavle, der nu hænger i nyt skab paa skibets nordvæg. (I midten Gud Fader med den lidende Kristus, Maria, og paa fløjene de 12 apostle m fl). Svære barokstager fra 1651. Romansk granitfont med kors og udhugget felt. Sengotisk korbuekrucifix. Prædikestolen indeholder dele af en stol fra 1551, men er i hovedsagen renæssance, vist fra 1652, med dydehermer. Lydhimmel, indgang gn kormuren. Ungrenæssancestoleværk fra c 1580. Lysekrone fra 1652. Tremastet skibsmodel. Et pulpitur mod vest fjernedes 1938. Kirken (der blev smykket af W. Rothkirch († 1655)) har et anseligt epitafium over ham og hans to hustruer paa skibets nordvæg (sandsten og marmor, smukt portrætmaleri) foran epitafiet et smukt smedejernsgitter. Ved den store restaurering 1938 af inventar m m fremdroges paa skibets bræddeloft rester af malerier af de 12 apostle. De blev restaureret og suppleret og hører til kirkens ejendommeligste prydelser, meget dekorative. De var dækket af 4 lag maling, malet c 1650. 1953—55 fik korets loft en malet udsmykning, de 4 evangelistsymboler (ved Ingolf Røjbæk). En roset i loftets midte med Rothkirchs vaaben bortkom og erstattedes af en ny uden vaaben. Klokke fra 1854 (den ældre klokke, »Anna«, var fra 1440). Tidligere stod to legemsstore figurer (Marie, Sct. Clemens) og mindre figurer af de 12 apostle paa en tværbjælke over altertavlen. El varmeværk fra 1938. 100 sd. Orgel. Udslidte gravsten i vaabenhuset.

J. Helms: Dsk tufstensk, 147 f, H. G. A. Jørensen i FRA 1919—22, 1925 P. Kr. Andersen i Ribe st aarb 1937,7 f, H. Bruun: T kirke 1964.

Folketal: 1850: 450 og 649, 1901: 664 og 887, 1925: 791 og 1148, 1965: 869 og 1822.

Altergæster: 1922: 200 og 500, 1930: 450 og 750, 1942: 400 og 700.

Menighedsraad: 1922: 3 IM, 10 n gr, 1934: 7 gr, 3 IM, 1 soc, 1942: 8 gr, 3 IM, 2 soc, 1951: 9 gr, 3 IM, 1 soc, 1961: 10 u p, 2 IM, 1 soc, 1965: do.

Sognepræst

Indt 1857: a) 126 rug, 34 byg, 29 havre. b) 35 rdl. c) 20 lpd smør m m. d) 425 rdl. e) 58 td ager, 3- eng, 7 td hartkorn, udbytte 800 rdl. Lavtliggende, ret god, gl pgd, stormfloder kan gaa lige ind i stuehuset. 1870: Regul: 2510 kr, netto: 5266 kr. 1913: 2. kl, 1931: 2. kl, 1958: 12. kl. Pgd i Allerup opf 1878.

16. 21. febr 1837–14. juli 50 (sp Vester Nykirke-Faaborg 13. okt 24): **J. P. Koch,** fl t Astrup-R-S, se der.

17. 18. sept 1850–29. jan 73 (sp Randerup, Sdj 6. maj 35): **Jørgen Ploug Sparrevohn,** * 21. april 07 Pilegaard, V Aaby, Fyn. Forældre: Kmrrd, proprietær, landvæsenskomm Jens S og Jacobine Achtonie Ploug. Stud

Ribe 27, c jan 32 (1) afsk 29. jan 73, † 29. juni 90. ~ 21. okt 36 Johanne Jacobine Koch, * 4. april 17 Mjolden, † 18. april 96. Faderen: Sp i Jerne-S, † 61, se der. – Søn hjpr Skyum-H. Døtre ~ Petersen, Janderup-B og C. C. Rolffs, Sct Annen, Ditmarsken.

Om pastor S, se ovf. Hans søn (* 41), der blev hjpr i Skyum, blev 1872 indlagt paa sindssygehospitalet, Aarhus, hvor han døde 1885.

18. 12. april 1873–25. juli 79 (rkp Hjørring 24. nov 65): **M. A. Siegumfeldt**, fl t Hasle-SL, se Søften-F.

19. 25. sept 1879–21. juli 88 (kkp V-Ø Hassing 1. juni 76): Provst **C. A. Obelitz**, provst Skads-Ø V Horne herr 6. maj 86, fl t sp Varde, se der.

20. 28. sept 1888–14. okt 1918 (rkp Holmslands klit 24. marts 85): **Niels Sørensen Nielsen**, * 21. marts 53 Oksby. Forældre: Skipper Clemen N og Mette Kjerstine Nielsen. Landmand til 1880, stud Ribe 71, c 83-2 (h_1) uord medhj Storring-SG 83, afsk 14. okt 18, † 28. jan 20. ~ 27. nov 77 (i den straatækte kirke i Oksby) Birgitte Christine Hansen, * 20. dec 57 Blaavand, Oksby, † 9. nov 39. Forældre: Møller Peder Søren H og Maren Kristine Brinck.

Pastor Ns livshistorie er historien om en vestjydes sejge kamp for at naa sit maal: at blive præst, og om en dygtig og anset præst, der tilbragte alle sine præsteaar i Vestjylland. Lærer *A. Bruun* fortæller bl a: Pastor Ns fader sejlede med stykgods til Hamborg fra Ribe, og det var drengen meget optaget af. Niels S N vakte som barn opmærksomhed ved sine gode evner, han kunne læse, da han var fire aar, og lærte da stykker af lærebogen udenad. Meget tidligt ville han være præst. Hans forældre satte ham i pleje i Øster Vedsted, men da han længtes hjem, tog de ham hjem, efter en svær tid, indtil han, otte aar gl, kom i kost hos en tømmerhandler *Hansen* i Ribe og kom i Ribe borgerskole. Naar faderen lagde sit skib til i Ribe, kom drengen ombord, og jævnligt fulgte Niels med ud til kanalhuset. Da han var ti aar, kom han i Ribe katedralskole, men længtes stadigt hjem og ønskede, at skolen ville brænde. I Ribe boede han sm m den senere ejer af Sneumgaard. Da han var blevet student, tog han til Kbhvn, lysten til at blive præst var nu borte, han studerede baade medicin og jura, men kunne ikke slaa sig til ro. Saa drog han hjem for at blive landmand. Han havde først en meget daarlig plads i Nr Snede, en tid var han fisker, blev saa landvæsenselev hos *Chr. la Cour* paa Sønderris, og saa købte hans forældre en gaard til ham i Vejrs 1877. Han giftede sig samme aar med en pige fra hans hjemsogn, hun havde paa en gaard i Sdr Vium udmærket lært at blive husmoder. Tanken om at blive præst vældede atter frem. Han kunne ikke opgive den, han solgte (1880) gaarden, som var paa flere hundrede td land, hvoraf kun en del var opdyrket. Med kone og barn drog han til Kbhvn, og ved utroligt slid tog han embedseksamen paa tre aar, men først to aar efter fik han embede paa Holmslands klit med en aarsindtægt paa 1000 kr det første aar, naadensaaret endda uden indtægt. Han fik foræret en baad af sin fader for at sejle de lange ture langs klitten og til Ringkøbing. Fru N fortæller om en frygtelig tur til Ringkøbing, da hun skulle til tandlæge med en slem tandpine.

Pastor N var grundtvigsk, og han fik stiftet en foredragsforening paa Klitten og optog en kamp mod fiskernes drikkeri (Hj o tr XX, 28). Han var glad, da han ved paasketid 1889 blev indsat i Sneum-T. I den første tid var det økonomisk smaat. Der var pension at betale og en stor børneflok. Han drev selv landbruget, og fru N ledede dygtigt den store husholdning. De var meget gæstfri, og præstegaarden blev et kært samlingssted. Om hans præstegerning her se ovf. Som nævnt blev han kaldt »en pietistisk grundtvigianer«. Han havde den egenskab, skriver lærer *Bruun*, at »før han sluttede sin prædiken, havde han faaet tilhøreren selv til at bede«. I mange aar klagede han over at mange ikke kom i kirke og hørte ordet, men da han senere plagedes af sygdom, saa han lysere paa folk og fik den tro, at man ogsaa kunne være kristen, selvom man kun sjældent kom i kirke. Kkg var da altid god, især i Tjæreborg, og hans møder og bibellæsninger var godt besøgt. Man følte, at han var »en af vore egne«, og præstefolkene blev meget afholdt. Sygdom tvang ham til at søge afsked, og mens han som emeritus boede i Tjæreborg, skrev han en række artikler i »Vestkysten« især om gudstjenesten, han underskrev sig beskedent: En kirkegænger. Ved hans begravelse sagde provst *Benjamin Nielsen*: »Paa pastor N passer Paulus' ord: Det er troværdig tale, at Jesus Kristus kom til verden for at frelse syndere, blandt hvilke jeg er den største, for han var en ærlig kristen, en ydmyg mand, og derfor en god præst i sine sogne.« Menigheden satte en stor sten paa hans grav.

Hertil kan føjes, at N havde en egen evne til at skrive indholdsrige breve, ofte paa vers, og sange. Pastor *J. P. J. Nørgaard* skriver, at N havde meget af Marthas, men sandelig ogsaa meget af Marias sind. Han glædede sig, da Jakob Knudsen paa spørgsmaalet om hvilken bog, der var den bedste danske bog, svarede: Den danske salmebog. Bibelen er jo ikke en dansk bog.

21. 21. maj 1919–11. maj 24 (kst sp Feldballe-N 19. juli 17): **E. P. W. K. Selmer** (Nerenst), fl t Gudme-B se der.

22. 12. sept 1924–4. marts 35 (andenpr Elling 25. april 22): **Karl Marius Hansen**, * 21. febr 66 Gamtofte. Forældre: Fodermester, arbmd Morten H og Katrine Marie Hansen. Tog teologisk eksamen ved Augsburg sem, USA 08, dsk præst i Plainview, Nebr 08, Denver, Col 11, Selma, Calif 14–19, Emmaus mgh, Mc Nabb, Ill, 19, rejste hjem 21, afsk 4. marts 35, † 13. juli 39. ~[1] 25. febr 98 Marie Christensen, * 8. juni 73 Bjergby, Vendsyssel, † 27. Faderen: Gdjr Søren C. ~[2] 6. nov 28 Helene Back, * 2. marts 84 Ø Snede. Faderen: Kbmd B.

Atter fik Sneum-T en sp, der ikke var gaaet den lige vej til præstegerningen. Han voksede op i et meget fattigt hjem ved Assens

og bevarede sit fynske præg. Hans fromme, stille mor døde, da han var syv aar gammel, han havde mange søskende og de maatte tidligt ud at tjene. Karl H kom i huset hos en tømrermester, der tog sig godt af ham og satte ham i tømrerlære. I skolen var han særlig optaget af religionstimerne, og han skrev at lignelsen om den fortabte søn, som gjorde stærkt indtryk paa ham, kom til at præge ham for livet. Han havde en ubændig læselyst, læste alt muligt, men det fik hans religiøse interesse til at forsvinde. Han blev grebet af eventyrlyst, og 1888 rejste han til USA for at finde lykken der. Men det skulle gaa anderledes. Ikke penge blev han rig paa (som han drømte om), men han blev omvendt til Gud og fandt sin hustru, sammen med sin forlovede rejste han 1897 til Bjergby ved Hjørring og blev gift med hende. De bosatte sig i Chicago og sled flittigt. Deres gudsforhold kølnedes, men en dag hørte de pastor *L. Pedersen* (se Aastrup-S) prædike om den fortabte søn (i Ebenezer kirken ved Humboldt park), og som den fortabte søn søgte H atter ind til Gud. Samtidig vaagnede et kald hos ham til at forkynde evangeliet for sine landsmænd. Efter lange overvejelser søgte han optagelse paa den norske frikirkes præsteseminarium i Augsburg (Minn) og 1908 blev han præst. Han virkede forskellige steder i USA (se ovf), »var redskab til vækkelse flere steder, en noget paagaaende prædikant, som til tider kunne glemme takt og tone i sin ivrighed« (P. C. Jensen, Blair, Nebr, red af Luth ugebl). I Californien oplevede han sprogkrisen som følge af den nationale vækkelse efter 1. verdenskrig og valgte saa at rejse hjem til Danmark. Han var en enspændernatur, lod sig ikke putte ind i nogen bestemt dansk kirkelig retning. Han blev IMs andenpræst i det aandeligt levende Elling ved Frederikshavn og kom saa til Sneum-T. Han var vækkelsesprædikant, tog efter sin afsked ophold i Alderslyst ved Silkeborg, hvor han til det sidste arbejdede ivrigt for Guds rige. Han døde efter et kortvarigt sygeleje, og hans gode ven, pastor *N. C. Petersen*, Simested, talte over ham. (DnA 1941, s 65, P. C. Jensen og N. C. Petersen).

23. 30. juli 1935 (hjpr Vejlby v Aarhus 18. juni 34): **Eilif Egon Richard Søndergaard Krogager**, * 5. febr 10 Øster Nykirke. Forældre: Murer Marius K og Kirstine Mikkelsen. Stud Aalborg 28, c 34-1 (h^1). ~ 26. febr 44 Gorma Haraldsted, * 25. marts 04 Kbhvn. Forældre: Købmand Jens Peter H og Julie Hassing. – Om pastor K se ovf. Se Søndags BT 18. og 25. okt 1963.

Litt: Jesper Madsen: Fra S-T sogne, FRA 1913, FRA 1944, Khst saml 6 r III, 170. H. H. Sørensen: Udlejerengen i T, FRA 1918. Medd fra Sp: lokalhistorikeren Jeppe Andersen (gift med en dt af pastor N. S. Nielsen). Lærer A. Bruun.

BRØNDUM—VESTER NEBEL

Brøndum sogn, 3962 ha, naar baade ind til Esbjerg og Varde købstæder, langstrakt fra nord til syd, ret højtliggende, jævnt, svagt bølget terræn, sandet jord med lerunderlag. Meget fladt mod syd, hvor Esbjergs lufthavn ligger. Nørreskov med golfbane mod syd. Næsten ingen hede. Forstadsbebyggelse til Esbjerg mod syd. – Byerne B med fh (fra 1890), Tarp (350 indb) med skole fra 1960 (realafd), bibl, alderdomshjem fra 1956 (19 pl) kro, køleskabsfabrik, minkfoderfabrik m m, Gesing (450 indb) er forstad til Esbjerg, skole fra 1964, fh i forb m skolen, desuden Kærsing ved lufthavnen, Forum m skole fra 1951, fh fra 1910 – bebyggelser: Astrup, Forumlund, Fuglbæk, Balle, Spangsbjerg, forstad (sm m Gesing) med *sanatorium* (opf 1908 af Sct. Joseph-søstrene i en plantage, overtaget af staten som tuberkulosehospital 1920 (100 pt), nu en afd under Esbjerg centralsygehus med TB-afdeling). I haven en Hermes-statue. Lystskoven Nørreskov med pavillon, dyrepark, restaurant m m.

Der er 26 fredede oldtidshøje, 6 ret store, c 290 høje er sløjfet. Store grupper har ligget ved B og Kærsing. Flere tuegravpladser. Gn sognet gik den gl ryttervej (kongevej). Paa kirkepladsen mindesten om kong Chr. III, som to gange skal have besøgt Brøndum.

I Gesing skov (50 ha) mindesten for plantningssagens forkæmper, dr. med. **O. Bruun** († 1898). 10 ha af skoven solgt 1906 til sanatoriet.

Sognets kyndige lokalhistoriker er *Karl Hansen.* Hans afhandlinger nævnes ndf. Der henvises dertil.

Vester Nebel sogn, 2522 ha, som hovedsognet, ret jævne, sandede jorder. Ingen hede eller skov. Byerne V N med skole fra 1956, bibl, fh (opf 1906, nedbrændt og nyopført 1949), sportsplads, Hygum, bebyggelserne: Øllufvad m skole, kro og dambrug, Skærbæk, Vestervad, Schæfergaarde, Livstrup, Søhale osv. Hg Øllufgaard udstykket.

Der er 16 fredede oldtidshøje, 2 anselige, 35 er sløjfet. Mosefund.

Af den ældre præstehistorie

Om den første lutherske præst, *Hans Pedersen,* berettes, at kong Chr. III overnattede hos ham 1536 og 1539. De flg præster var: *Jørgen Pedersen* († 1585) *Peder Jensen Bramming* († 1624), *John Madsen* († 1658) han blev provst, gav altertavlen i B, hans dt blev gift med eftm. *Peder Jensen Grønholt* († 1684). Svenskekrigene og pest 1658–60 voldte mange ulykker. Grønholts dt blev gift med eftm *Anders Nielsen Serup* (1679–1720), som blev provst. Pgd brændte 1679. *Hans Pedersen Brylle* (1720–39) blev gift med en anden dt af Peder Grønholt. *Hans Wandal Mouritsen Høyder* (1739–46) af Vejle–H, blev kun 35 aar. Af hans seks børn blev en søn sp i Nr Nebel-L. Brorson skriver, at H ved vis 1744 »af Peders exempel forestillede Kristi omgang med de bodfærdige«, og at ungd svarede upaaklageligt. – *Albert Chrf Hieronymussen Klagenberg* (1746–76) havde været

præst for det kgl herskab 44–46, en søn blev sp i Nr Omme-B, en dt g med Bay, Kvong-L. Ved vis 1750 »prædikede han skikkeligt om Guds i Kristus aabenbarede naade« (Lk 1, 57–79), ungd svarede kun maadeligt. Aarsagen »var formentlig, at der ikke i sognet er holdt ordentlig skole, som ske burde, p gr af adskillige vanskeligheder, som dog nu haabes at være til ende, saa sp har med des større nidkærhed lovet at drive paa med ungd undervisning«. 1755 var dette bragt i orden. Sp prædikede skikkeligt om Guds svare domme over naadens foragtere (Lk 19, 41–48), ungd svarede maadelig, men degnen, stud. *Thomas Hoeberg,* berettedes at være god og hans skolehold upaaklageligt. 1762 forestillede sp af evg (Lk 6, 36–42) ret skikkeligt Guds barmhjertighed. Degnen, *Thomas Hoeberg,* var 85 aar og forestod skolen med eksemplarisk flid. Intet blev klaget, ejheller over menighederne, (Vis 19, 59, 101, 156).

Thomas Huulegaard (1776–99) flyttede til Jørlunde, havde været lærer ved Vajsenhuset, var pietistisk præget. Om hans afskedsprædiken, se FRA 1938, 69–96 og Ribe St Aarb 1944. *Hans Kirkebye* (1799–34) havde været sp paa Anholt, var n rationalist. Hans dt blev gift med eftm *P. G. Wanning* (1825–35, se Als), der havde været miss i Julianehaab i Grønland. En rar, retsindig mand, ikke nogen stor taler, svagelig.

Tiden efter 1836

Pastor *Mogens V. Esmann* (1836–53) havde ogsaa været missionær i Julianehaab. Han skrev interessante skildringer fra Grønland i Dsk religionsblad, og hans biografi findes i Grønl selsk aarsskr 1930–31, 101–06. Han var præstesøn fra Ølgod. Pastor *C. C. Müller* (1854–71) var sønderjyde, præstesøn fra Gram. Pastor *Carl Moe* betegner hans prædiken som »for ringe, gruelig kedsommelig, saadan som en gammel rationalist kan præstere det« (Se her VI, 634). Efter pastor *N. V. T. Hansen* (1871–79) kom *E. C. Assens* (1879–99), søn af provst A, Jerne, i hans tid begyndte den stærke udvikling, baade materielt og aandeligt. Der blev bygget fh i Brøndum, og ikke faa unge tog paa højskole, sognene blev grundtvigsk prægede, men pastor *Assens* var n højkirkelig, af gammel præstegaardskultur, han tog det sindigt, roligt, uden jag eller hastværk. Han røg stadigt sin lange pibe og forstod at skabe den gamle præstegaardsstemning, en god og faderlig ven for sine sogne. Meget samvittighedsfuld. Han brændte sine prædikener for ikke at blive fristet til at holde dem én gang til. Hans konfirmandundervisning og kirkebogsførelse var eksemplarisk, og i sin lille vogn kørte han flittigt rundt og besøgte gamle og syge. Pastor *P. Taaning* (1899) var her knapt et aar. Han havde været gr leder i Himmerland. Her naaede han ikke at sætte spor. Med provst *H. P. Hansen* (1900–09) kom en ny præstetype hertil. Han var fynbo, havde været bondekarl til sit 21. aar, da han kom paa Skaarup seminarium. Skønt ægte fynbo faldt han godt til blandt jyderne. Han tog ikke særligt højtideligt paa tingene, hans friske latter og hjertelighed skaffede ham mange venner, han sagde tingene ligeud, klart og djærvt. Landmand og skolemand var han alle sine dage. Han drev selv sin jord, og det var ikke avlskarlen, der kom til at bestemme. Og som skolemand øvede han en særlig indsats, da han som provst havde hele Esbjergs stærkt voksende skolevæsen under sig. Hans faste haand, klare blik og omfattende viden kom her til stor nytte. Som præst var provst H en redelig og dygtig mand. Han var ikke stærkt retningspr, da han kom hertil, men han sluttede sig efterhaanden klart til grundtvigianismen, fandt sine præstevenner der og blev en søgt grundtvigsk foredragsholder. Der blev bygget 3 fh i pastoratet i hans tid, og han var med til at sørge for ledere og talere. Han var ikke af de meget læsende præster. Hans stærke forankring i daabens grund medførte, at han ikke forstod tidens trang til liberal teologi. Med ham forsvandt herskabsvæsenet fra Brøndum præstegaard, han var jævn, gik i træsko, forkede selv sit korn op. En folkelig mand. (Se her II, 156). Pastor *L. J. K. Ingerslev,* Jerne, stod ham særligt nær.

Siden 1900 har der været grundtvigske præster. Pastor *H. M. M. Kelstrup* (1909–17) bevarede livet igennem et klart grundtvigsk sigte, baade kristeligt og folkeligt. Grundtonen i hans forkyndelse kan vel siges at være: Guds kærlighed til syndige mennesker. En af hans yndlingssalmer var »Gud Herren saa til jorden ned.....« Af natur var han barnligt from, ikke meget spekulativ eller kæmpende. I Brøndum holdt han menigheds- og ungdomsmøder i præstegaarden, med god tilslutning. Han havde god kirkegang, og hans hustru begyndte et arbejde med en »kvindekreds«, der samledes til oplæsning, sang og syning – f eks syede man et alterfortæppe til Bryndum kirke. Denne kreds fortsatte under de efterfølgende præster og eksisterer endnu. Pastor *M. Nielsen* havde svagere kirkegang (1917–24) en meget stilfærdig mand, pastor *Tage Møller* (1925–29) blev senere valgmenighedspræst, ægte grundtvigsk, han elskede sangen, virkede for *Laubs* melodier (hvad ikke alle var glade for). Hans hustru, datter af sognets lærer Valdemar Nielsen, var broderdatter af komponisten *Carl Nielsen.*

Pastor *Bue Bennike* (1930–37) var fra Vallekilde og præget af valgmenigheden der, solidt grundfæstet i grundtvigsk livssyn. Han havde amerikansk præsteuddannelse og havde været præst i USA efter at have været flyvemekaniker under den 1. verdenskrig i den amerikanske hær. Han var en flittig præst, der ikke gik i staa, men stadigt søgte bedre udrustning til præstegerningen. Han havde myndighed og fasthed, popularitet var han ligeglad med. Han var sig selv, hadede løgn og snæverheden. En solid prædikant, en noget tung natur. Hans hustru, som sang saa smukt, var ham en god støtte.

Provst *K. B. Schmidt* har virket her siden 1938.

De kirkelige forhold har gennem aarene været gode, rolige og ensartede. Befolkningen viser stor trofasthed mod kirke og præst, selvom der ikke kan tales om stort kirkebesøg

ved almindelige gudstjenester. Det er et godt sted at være præst. Selskabeligheden er stor, og sp indbydes med ved mange lejligheder. Enkelte familier i begge sogne slutter sig til Indre Mission, flere til grundtvigianismen, men det store flertal er almindelige folkekirkekristne uden partipræg. Her er en dygtig landbefolkning med megen interesse for aandelige og kulturelle spørgsmaal. Sognet er nu stærkt præget af at blive forstad til Esbjerg (villakvarterer og 2 højhuse).

Fmd for mghr har været:

Lærer *S. Petersen,* Gesing (* 90 Agtrup, lærer her 22, kredsfmd DdU, fmd, Bibl). Gdjr *N. Gregersen.* Gdjr *Kr. Thuesen.*

Blandt lægfolk kan nævnes:

Lærer *Skærbæk.* Gdjr *Sand Kristensen,* Gesing. Gdjr *Helge Lund,* Hygum, og sp har ledet KS-kredsene.

Andreas Jørgensen († 32), Lifstrup, opdyrkede 264 td ld, anset landmand. Gdjr *Rask Jensen* (* 81) Gesing, paa Askov, ejede fødegaarden 03–55. Fmd Guldager-kredsens Venstre, sogneraadsmedl, amtsraadsmedl, fmd Esbjerg og omegns landboforening, fmd. Den sydvestjyske venstrepresse, dagbladet »Vestkysten« mange tillidshverv.

Skolen.

Lærer *Vald. Nielsen,* B († 65). Broder til komponisten Carl Nielsen; deres fader ligger begravet paa B kirkegd.

Centralskole 1960 med realafdeling. Skoleinspektør: *Børge Nielsen,* * 23.

Under den tyske besættelse var der temmelig uroligt. Esbjergs flyvehavn i den sydlige del af sognet, var udsat for overflyvninger og skuddudveksling. Der var baade bombekastninger og nedskydning af flyvemaskiner. De 5 første maaneder af 1943 anvendte tyskerne vejene omkr B kirke til parkering af militærkøretøjer, der saaledes i læ af kirken sikredes mod luftangreb. I den tid var konfirmandstuen beslaglagt til vagtstue. Soldaternes opførsel var upaaklagelig. 27 aug 1944 blev flyvepladsen udsat for regulært bombardement, c 300 bomber nedkastedes og en del brandbomber. Et stort tal af disse faldt i nærheden af kirken uden at anrette skade. Flyvepladsen led meget. Men ingen i sognet kom til skade.

1917 oplyses: God kkg, 3 foredragsf, 2 DdU, ungdomsm i prgd. Næsten ingen IM, gudstj 2 gange om maaneden paa Spangsbjerg sanatorium, 4 fh.

1927: Kkg 10 pct, gode, KS (100) og DdU (70), gr præg 1935: Kkg 10 pct. Hørelyst, KS (65) 2 DdU (80), foredragsf. 1947: Kkg 5–6 pct, gode, en del gammeldags kirkelighed, KS (75, sp, 30, H Lund) 2 DdU (175 og 60), 4 fh, 1955: do. 1963: Kkg 5–6 pct, gode, KS DdU, 3 fh. – Sp har regelm tjeneste paa Spangsbjerg hosp. 1967: Kkg 3–4 pct. KS, (90, sp) 1 fh. Se i øvr ovf.

Brøndum kirke ligger højt (tidligere sømærke), er anselig og interessant. Skib, kor og apsis er romanske granitkvadre og tuf, apsis og skib har dobbeltsokkel. En lille, sjælden dør paa korets nordside, ved sin form og overligger enestaaende i Jylland. Mærkeligst er kirken dog ved sin indvendige udsmykning af apsis og kor, udført c 1250 i overgangsstil af tuf og tegl. Apsis har to rækker arkadeblindinger, de 11 nedre af tegl, rundbuede og baaret af svære halvsøjler, de øvre af tuf, spidsbuede og indfattet af rundstave. Af samme form som de sidste er ogsaa to nordvinduer i koret. Fra samme tid stammer korets to hvælvinger med svære ribber og nedhæng i ribbekrydset. Senere fik skibet 4 hvælvinger, taarnet med pyramidetag opførtes, samt sakristi ved korets nordside og vaabenhus mod nord. Kirken er sikkert bygget i flere tempi. Blytag. Indvendig er hvælvingerne rigt udsmykket med kalkmalerier og dekorationer, som længe var overkalkede, men, bekostet af fabrikant A. Lykke Thomsen, blev de fremdraget 1927 og istandsat, meget smukt, ved Ole Søndergaard. Bl a ses i korhvælvet kirkens skytshelgens, Sct Laurentius død paa baalet og senere helgenkroning. 1537—c 1650 holdtes landemoder i B kirke, fra den tid blev der i nicher i apsis og kor malet bispebilleder, som nu er forsvundet. Høj korbue. Rigt udsmykket altertavle i renæssancestil fra c 1650. Samtidigt alterpanel med portalfelter. Over det murede alterbord (m helgengrav) en anselig altertavle i sen højrenæssance med 4 søjler, vinger og topstykker. Den er 1959 »stafferet voldsomt« (Trap) i graat, guld og sølvglasur paa guldgrund af Poul Høm: Nadveren, Kristi fødsel, de hl 3 konger. Smukt sengotisk korbuekrucifix fra c 1575. Smuk alterdisk med Christus triumfans indgraveret. Romansk granitfont med palmeornament og runer. Prædikestol fra 1617 med hjørnesøjler og portalfelter, stafferet 1959 som altertavlen med evangelistsymboler. Stor lydhimmel med store englefigurer. Stoleværk i ungrenæssance. I syddøren et maleri af Oskar Jørgensen fra 1927: Ansgar døber et barn. Meget stor skibsmodel fra 1927. Epitafium over pastor Klagenberg, flere gravsten. 230 sd. Nyt orgel 1968).

Paa den velholdte kirkegaard fandtes i sin tid en stor sten, hvor 4 fordybninger af folketroen ansaas for at være fingeraftryk af en trold, der havde kastet en kampesten mod kirken.

J. Helms: Tufstensk 89 f, F. Uldall i Aarb f nord oldk, 1896, 200 f, Jyske granitkirker 3 T, 9 f, Georg Hansen i Aarb Ribe 1944—47, 559—86, Svend Hansen: B kirke FRA 1947, 559—80, Sv. Hansen: B kirkes sakristi og spir, smst 1948—51, 60—70, K. Hansen: En soldatergrav paa B kirkegaard. (Lærer Yderiks, † 1868), smst 1943.

Vester Nebel kirke, sydligt i sognet, nordligt i byen, har romansk skib og kor, af granitkvadre og kampesten paa skraasokkel. Begge døre er bevaret, syddøren, med glat tympanon, er i brug. Vinduer er bevaret i koret, korets sydvindue har rundstav og liljeornament. Fladt bjælkeloft i skibet, koret hvælvet. Blytag. En del af murene er ommuret. Lavt, sengotisk taarn med sadeltag med krydshvælv. Samtidigt vaabenhus mod syd med højblændinger i gavlen. Korhvælvingen har sengotisk kalkmalet dekoration. Alterpanel fra c 1575. Lav, bred renæssancealtertavle fra c 1625 med 4 søjler og nyere malerier (fra c 1900: Emmaus, Gethsemane, korsgangen o s v). Senrenæssancekalk med sekspas-fod og oval knop. Stager i gotisk form paa dyrefødder af nyere dato. Smuk, romansk granitfont med nedadvendte krydsede buer og planteornamenter, sydtysk daabsfad fra c 1575 med bebudelsen. Gotisk korbuekrucifix fra c 1450. Meget rigt udskaaret prædikestol fra c 1525 med dydehermer, Jesu barndomshist i felterne. Lydhimmel. 160 ds. Nyt orgel fra 1964.

Kirken var ret tarvelig, indtil hovedrestaurationen 1952. Sognefolket gav store bidrag dertil. Kirken er nu smuk. 1952 opdagedes tilfældigt spor af kalkmalerier i korhvælvet, og hvælvingen dækkes nu af den smukke dekoration. Ogsaa paa triumfbuen afdækkedes en dekoration. Et gl krucifix laa næsten glemt paa loftet. 1952 skulle det gøres i stand, og da fandt man i hovedet en pergamentrulle med en latinsk indskrift, hvoraf fremgik, at relikvien, der laa i hovedet, var en stump af en af 11000 jomfruers ribben, anbragt her 1318 af en kantor, mag. Thyge, Ribe. Dermed kunne man altsaa tidsfæste et gotisk krucifix. Det har været fjernet til Nationalmusæet, men er nu ophængt i kirken.

Mackeprang, D. s 8, 48, 51, 174.

Folketal: 1850: 639 og 389, 1901: 786 og 445, 1925: 1301 og 574, 1965: 1991 og 772.

Altergæster: 1922: 521 og 281, 1930: 415 og 190, 1942: 575 og 209.

Menighedsraad: Gn alle aarene: N gr, 1965: 11 gr, 2 IM.

Sognepræst

Indt 1857: a) 103 rug, 7 byg, 4 havre. b) 10 rdl. c) 4 lpd ost, 3 lpd smør. d) 296 rdl. e) 350 td ld, deraf 120 ager, 60 eng, ellers hede. Gl stor, firlænget pgd fra c 1800, 2000 alen fra B kirke, isoleret, 95 fag. 1870: Regul: 1980 kr, netto 3830 kr. 1913: 2. kl, 1958: 12. kl. Pgd opf ved B kirke 1939.

I den gl pgd have fandtes dele af en runesten og af et vievandskar. Den gl pgd var fugtig, laa upraktisk, men var hyggelig med sin store have. Da nuv sp tiltraadte, sagde lærer **Vald. Nielsen**, at han havde nu været degn under mere end ⅓ af kirkens præster siden ref, nemlig 8 af de 23. Den daarlige præstegaard var maaske aarsag til, at der saa tit var præsteskifte.

13. 23. marts 1836–6. dec 53 (miss Julianehaab, Grønland 23. marts 25): **M. E. Esmann**, fl t Øslev-V-A, se der.

14. 15. febr 1854–15. jan 71 (ord kat Rødby-R 7. aug 46): **C. C. Müller**, fl t Hygum-H, se der.

15. 2. april 1871–20. jan 79 (sp Rejsby, Sdj 11. juli 57, afsat af tyskerne 20. maj 67): **Niels Vilhelm Theodor Hansen**, * 7. febr 10 Skovsbo, Fuglsbølle. Forældre: Ejer af Faarevejle, ritmester Johan Otto H og Mariane Lassen. Stud Helsingør 31, c jan 38 (h), ord kat Ribe 16. juni 49 afsk 20. jan 79, † 14. jan 83. ~ 3. sept 49 Emilie Caroline Christine Astrup, * 28. aug 12 Antvorskov, † c 85. Forældre: General krigskommissær, byfoged i Varde Hagen Christian A og Caroline Floberg. – Hustrus søster ~ Krohn, V Aaby-Aa. Søstersøn: Vestervig-A.

16. 21. marts 1879–9. marts 99 (hjpr Andst-G 8. febr 77): **E. C. Assens**, fl t Hellested, se der.

17. 1. maj 1899–13. dec 99 (sp Kg Tisted-B-D 13. juni 90): **Peter Taaning**, * 6. nov 57 Nørby, Glud. Forældre: Murersvend Søren T og Maren Pedersdatter, i gartnerlære, i rebslagerlære, paa Skovgaard højskole for at læse til friskolelærer. Stud priv 79, c 86-(l), seminariel, Kbhvn, ord kat Holmens k, Kbhvn 13. juni 87. Forstander Ranum statsseminarium 13. dec 99, r af Dbg 17, afsk 24, † 7. okt 43. ~ 29. sept 86 Christine Thorvaldine Berg, * 29. sept 59 Kbhvn, † 3. febr 56. Forældre: Grosserer Christian Frederik Friedenreich B og Andrea Jensine Brandt. – Fru T nedstammede i 10. led fra Hans Tausen. Se i øvr VI, 404.

18. 1. febr 1900–25. maj 1909 (sp Ulstrup-G 14. maj 94): Provst **H. P. Hansen**, (provst her 11. febr 05) fl t St-Lille Fuglede, se der.

19. 28. aug 1909–24. febr 17 (sp Velling 7. jan 00): **H. M. M. Kelstrup**, fl t Beder-M, se der.

20. 2. juli 1917–5. dec 24 (sp Ljørslev-Ø 23. jan 12): **M. Nielsen**, fl t Lyngby-A, se der.

21. 27. febr 1925–6. okt 29: **Tage Møller**, fl t Kundby, se Jerslev-H.

22. 22. febr 1930–18. sept 37 (dsk præst USA 21): **Bue Bennike**, fl t Elling, se der.

23. 11. jan 1938. Provst **Kay Børge Schmidt** * 21. nov 04 Kbhvn. Forældre: Grosserer Ole Nicolai Louis S og Ingeborg Augusta Klindt. Stud Østersøg gymn 23, ansat i Statistisk dep 25–30, c 36^1 (h_1), provst Skads herr 16. febr 55, r af Dbg 64. ~ 14. febr 38 Sara Marie Nielsen, * 2. sept 14 Faaborg v Varde. Forældre: Tømrermester Niels Peter N og Ane Marie Nielsen. – Hustrus broder: Føllenslev-S.

Litt: Karl Hansen: Fra B sogn, Aarb Ribe 1915—18, 454 f, samme: Slægtsminder og oplevelser, smst. 1952—55, 60—95, Kr. Bruun: Drengekaar i Vestjylland under landbrugskrisen, smst 1956—60, 430—79, Holger Willadsen: B—V sogne, 1947, Elle Jensen: Pietismen i Jyll, s 55. O. Nielsen: Hist efterretninger om Skads herred 1862.

ALSLEV—HOSTRUP

Alslev sogn, 3632 ha, grænser op til Varde, Varde aa med bred aadal mod nord. Den sydlige del er en bakkeø indtil 26 m, med sandede, svagt bølgede jorder, den nordlige del er flad hedeslette, marskenge langs aaerne. En del hede, nogle steder flyvesand. Nogen plantage, Byerne A, 300 indb ved landevejen Varde-Hjerting, centralskole (fra 1913, udvidet 1943 og 1964, bibl, fh fra 1936, alderdomshjem med kommunekontor fra 1959, sportsplads. Toftnæs, med flyveplads for Varde sportsflyvere. Bebyggelser: Vibæk, Visselbjerg, Grøndal m skole, Langsom, A vandmølle med dambrug.

Der er 11 fredede oldtidshøje, 54 sløjfet, flere jernaldergrave er undersøgt, i én fandt man en guldring.

Sct Phalmers kilde var tidligere søgt helbredskilde. Over den var et hus med et kors og Sct Folmars billede. Der var ogsaa en helligkilde ved A (Schmidt: DH 154). Visselbjerg var en anselig hg, nedbrudt omkr 1810, jorden udstykket.

Ved Torrup var et stort mergelleje; indtil 1918 havde DSB grusgrav i A.

Befrielsessten ved A ny skole.

Hostrup sogn, 2761 ha, ved Ho bugt, med Varde aa som nordgrænse (marsk i den brede dal). Ret højtliggende, jævnt bølget, sandet jord. Hedeslette nord for H. Mod Ho bugt er der flere steder klinter (9–10 m). Nu kun 17 ha fredet hede tilbage. Den store Marrebæk plantage, desuden Hoffmanns plantage m m. Byerne H med fh fra 1891, Kokspang med skole, sportsplads, bibl, Sjelborg m skole og restaurant. Bebyggelser: Sønderhede, Myrtue, Træden, Vesterstrand med sommerhusbebyggelse, Hjejlund m m.

Der er 52 fredede oldtidshøje, én over 3 m høj, 39 høje er sløjfet. Sognenes kyndige lokalhistoriker er lærer **H. P. H. Novrup.** Hans afhandlinger omtales ndf. Der henvises dertil.

Af den ældre præstehistorie

Hostrup var hovedsogn til 1560, da sp flyttede til anneksgaarden i Alslev, og Hostrup pgd blev senere lagt under hg Visselbjerg. Ved processer 1634–35 søgte sp forgæves at faa Hostrup pgd tilbage.

Den første lutherske sp *Hans Fynbo* havde været vikar ved Ribe domkirke. *Lambert Mortensen* († 1561) flyttede til Alslev, *Chr. Jensen* (1561–c 1600) »havde et svageligt helbred og fattige omstændigheder, som gerne er Suiter af chicaner« (W I, 89). *Peder Hansen* († c 1622) levede i stor armod. *Oluf Jørgensen Riber* (1622–51) ombyggede pgd af norsk tømmer, førte de ovenn processer. *Oluf Christensen Toft* (1652–77) døjede un-

der svenskekrigene, pest hærgede ogsaa. Han var gift med formandens dt. I kirken mindetavle over Riber og Toft. *Rasmus Sejersen* († 1704) havde som kapellan haft Hostrup sogn. Han indberettede 1690, at der i A sogn var 16 gaarde med bolene besat, og 7 gadehuse. I Hostrup var der 13 gaarde og 9 gadehuse, den største del ganske forarmede. – *David Jørgensen Fog* (1699–1720) af Sct Catharinæ k, Ribe havde tolv børn, hvoraf en søn blev sp i Stenstrup-L. Provst *Hans Lauritsen Friis* (1720–63) var magister, søn af byfogeden i Ribe, en »tro og retskaffen Herrens tjener«. Mindetavle i kirken. Biskop *Brorson* skriver, at F (ved vis 1744) prædikede om Peters fornægtelse og oprejsning. Ungd svarede skikkeligt. 1754: »Provst, mag Hans Friis er gammel og svag (69 aar), kapellanen, *Abr. Jessen* holdt en »grundig og opbyggelig« prædiken over Jh 3, 36 f. »Ungd svarede vel, det bar vidne om skoleholdernes flid. Intet blev klaget«. 1759: Provst *Friis* gl og skrøbelig, Successor *Abr. Jessen* holdt en smuk katekisation om dommen og døden, himmel og helvede. Degnen, studiosus *Antonius Borchmann,* er skoleholder for hele sognet. Mgh bevægelig og uden forargelse. Breve fra Brorson til provst Friis m m er anført vis 348, 350, 354 jvf s 18, 94, 136. I vis s 148, omtaler Brorson 1760, at sp i Janderup-B (Hammer) og sp i Alslev-H havde stor fortræd af proprietæren (oberst *Brockdorff*) paa Visselbjerg, som ogsaa gjorde afbræk i præsternes rettigheder. Pastor *Abr. Jessen,* Alslev klagede og ønskede, at ingen præst maatte tiltales lovligt, førend stiftamtmand og biskop kunne skønne om fordringerne eller formodninger. *Abr. Sørensen Jessen* (1748–87) omtales af W som stridbar. Brorson roste ham, og han blev konsistorialassessor. Han var gift med en plejedt af provst mag Friis, var skippersøn fra Hjerting. Han efterfulgtes af sin søn, *Anders Abrahamsen Jessen* (1785–92), der kun blev 32 aar. (Han døde paa sin 32 aars fødselsdag). *Andreas Borch* (1792–97) havde været rkp i Varde, blev rkp V Frue k, Odense, og til sidst sp i Tommerup. Han var meget fattig, da han gav alt bort. Offeret paa højtidsdagene blev givet til de fattige. Engang skændtes han med sin tjenestepige, fordi han ville give det sidste brød, de havde i pgd, til en tigger. Der var »noget lidende og tungsindigt over ham«. (W 354). *Vitus Bering* (1798–1800) flyttede til Hesselager (hans »fredelige og retskafne karakter vil sent blive glemt«). Han var præstesøn fra Rind. *Chr. Moth Krarup* (1801–27) af Ølby-A-F, efterfulgtes af *Jørgen Overgaard* (1827–33) der var rationalist, »god til at hjælpe simple folk i deres nød« (se her IV, 236). *N. L. Feilberg* (1834–38) flyttede til V Vedsted, se K Helsinge-D, var fader til den kendte folklorist, pastor Dr H. F. F, Darum-B, hans hustru blev syg i Alslev og var syg resten af sit liv. F var rationalist, da han kom hertil, og skønt forgængerne havde været rationalister, fandt han her »et fromt, uoplyst bondefolk, som havde deres barnetro i behold. Han lærte her, at synd ikke blot er fejl, og han maatte træffe et valg mellem de gamle jyders tro og sin teologi. Striden stod haardt, men først i V Vedsted kom han til positiv tro. (Se her II, 215, jvf. H. F. Feilbergs skildring af sin fader i Nordslesv søndagsbl 1910) jvf FRA 1938, 62–96. Han var en ærlig, frygtløs og retsindig mand. Se ndf lærer H. P. H. Norups afhandlinger om ham.

Tiden efter 1838

Faa vestjyske præsteembeder har haft saa betydelig en præsterække i det sidste aarhundrede som Alslev-H. 2 blev biskopper, (den ene af disse tillige professor og kultusminister), 1 domprovst, 1 blev provst, 1 blev i 20. aarh dr theol, provst og professor, 1 blev en kendt DMS missionær, og pastor *P. N. Petersen* var en af egnens betydeligste præster. Men de kirkelige vækkelser har dog ikke givet sig særligt stærke udslag i disse sogne.

Pastor *N. P. Jørgensen* (1838–55) af Hjarup-V var medstifter af og BM i Varde sparekasse fra 1850, i Hygum blev han afskediget af tyskerne p gr af edsnægtelse. Han blev sp i Skanderup (Carl Moes forgænger) se der, han var Fr. Barfods bedste ven, gr paavirket, en velbegavet, flittig og sagtmodig mand. (Se Fr. Barfods Erindr, 1938, s 65).

Den kendte missionær *Lars Hansen,* Vildbjerg, blev født i Hostrup sogn 1831. Forældrene, Hans Kristensen og Kirsten Larsdatter, var meget fattige, og moderen døde, da han var syv aar gammel. Hjemmet opløstes. Sogneforstanderskabet i Alslev-Hostrup kommune satte børnene, Lars og en tre aar yngre søster, Maren, ud i pleje. Lars Hansen kom til sognepræst *N. P. Jørgensen* i Alslev.

Lars Hansens minder fra barndomstiden i Alslev pgd er et stykke kulturhistorie. De maatte som følge af disse trange forhold blive mindre glædelige. De aaringer, som de fleste mennesker tænker tilbage paa med fryd, og som udtrykkes ved »barnelivets fagre dage«, dvælede den gamle Indre-Missionær ofte ved med en tilbagetrængt smerte.

I Alslev præstegaard blev han til en begyndelse gaasehyrde, og en stor flok myndige gæs og gaser kunne, efter hvad han fortalte, ofte være slemme nok, naar de hakkede løs paa den lille fyrs bare ben. Men efterhaanden som han voksede til, steg han i graderne. Han fik faarene og senere kreaturerne under sig. Saa naaedes konfirmationsalderen.

Om de ca otte aar han tilbragte hos pastor Jørgensens, siger L. H. bl a: »Jeg fik god kost og gode klæder og forsømte ikke skolen«. Opholdet i Alslev præstegaard har sikkert været af stor værdi for ham med hensyn til karakterudvikling. I stedet for, som tilfældet saa ofte er, at tjenestedrenge har mange pladser mellem 8 og 14 aars alderen, skaanedes Lars Hansen for i disse aaringer at nære frygt for flyttedage med stadig ny husbond og madmoder.

Om læreren, som Lars Hansen gik i skole hos alle sine skolepligtige aar, hedder det: »*Hans Jacob Nielsen Fuglsig,* der var fra Hjerting, blev lærer og kirkesanger i Alslev 1834–1863. Det var ikke alene sognepræsten, der gav lærer Fuglsig godt vidnesbyrd, ogsaa biskoppen og provsten var veltilfredse ved

deres visitatser... Lærer Fuglsig har sikkert staaet paa højde med sin tid, og han var anset for at være en flittig lærer, der passede sin skole og gjorde sig umage for, at børnene lærte noget, hvorfor han ogsaa forlangte, at de skulle lære deres lektier«.

Da *Lars Hansen* i slutningen af marts 1849 som 14-aarig udskrives af skolen, faar han følgende gode vidnesbyrd: »Lars Hansen, en søn af husmand Hans Christensen paa Alslev Mark, har under sin skolegang i Alslev skole udvist rosværdig flid og opførsel og i dag ved eksamen gjort tilstrækkelig rede for det, som efter skoleordningens paragraf 23 skal læres i almueskolen. Da han tillige har opnaaet den lovbefalede konfirmationsalder, saa udskrives han herved af bemeldte skole med følgende karakterer: Læsning: meget godt, religion: godt, skrivning: godt, regning: godt ×, opførsel: meget godt«.

En meget anstændig eksamen i en tid, da karaktererne næppe gaves større end strengt nødvendigt. – I en alder af ca 15¾ aar forlader Lars Hansen sin fødeegn og drager til Varde den 1. oktober 1850 med følgende linjer skrevet i skudsmaalsbogen: »Indbemeldte meget skikkelige dreng, Lars Hansen, som nu første gang forlader pastoratet, anbefales paa det bedste. Hans forhold har i alle maader været rosværdigt, navnlig har han udmærket sig ved flittigen at søge kirken«. (Skrevet af pastor Jørgensen).

Men den fromme Lars Hansen fik kun »godt« i religion!

I Varde kom han i lære hos skrædermester Sand, afdøde forlagsboghandler O. Lohses bedstefader. Efter en 4-aarig læretid erhvervede L. H. svendebrev. Hj og Tr IX, 1941, 104 f se videre under Vildbjerg-N Bd VI.

H. L. R. Müller (1855–69) af Gram, se under Voldum-R og Mindeblade om M, 1882, indberettede 1857, at der var megen hede, Hostrup plagedes af slemme stormfloder. Bef var arbejdsom, velvillig og havde god kirkelig sans. Kirkegangen god.

H. C. Leunbach (1870–73) af Elmelunde, blev biskop paa Lolland-F. Den elskelige, fromme L »forstod sig paa himlen, hans efterfølger forstod sig paa jorden«, blev der sagt. Han var opvokset i roligt, kultiveret præstehjem, af Mynsters type, hans bibellæsninger og hans prædikener var præget af bibelkundskab og af ydmyghed, en meget beskeden mand.

H. V. Sthyr (1873–77) blev prof theol 77 og biskop paa Lolland-F 87, kirke- og undervisningsminister 97, og biskop paa Fyn 00, (se her III, 41 f). Pastor Jul. Steen skrev, at Sthyr var »god og velmenende mand, altid rede til at række en hjælpende haand. Hans fejl var aabenlyse, undertiden var han naivt optimistisk, hvorfor han kom ud for skuffelser, hans hustru var ham en god støtte«. Sthyr selv skal have udtalt, at han havde nogle af sine lykkeligste aar i Alslev-H. Han drev selv avlingen med stor interesse.

P. N. Petersen (1877–86) fik stor betydning, provst *Benj. Nielsen* omtaler, at der var mange, som mindedes ham med særlig taknemmelighed 20 aar efter. Hans søn, stiftsprovst *Johs. Fog-Petersen* har i »Præstegaardsliv I, 1949 s 62 f og »Min far var præst«, udførligt skildret hans gerning her. – Bred og majestætisk laa den gamle præstegaard, som blev nedrevet 1887, med sin store gaardsplads, de 4 længer, stuehuset mod syd, en statelig bygning med 4 skorstene og en pyntelig, hvid gesims. Et stort, halvrundt vindue over hovedindgangen gav huset sit præg. Et højt græs- og buskklædt dige gav læ. Midt paa gaardspladsen var en rund plantning med ret høje birke- og grantræer. Højt paa laden knejsede vindfløjen, som næsten altid viste vestenvind, og paa sydlængen var der en storkerede. Syd for stuehuset laa haven med den store kroketplæne, tæt læbælte, høje træer mod øst og syd, og kaalgaarden, køkkenhaven. Spøgende sagde P, at han var nabopræst til ærkebiskoppen af Canterbury. Hans sogn grænsede jo ud til Vesterhavet. De hvide kirker var vejvisere i den flade egn. *Sthyr* havde faaet præstegaardens spredte jordareal ombyttet ved et heldigt magelæg. P. N. P var sønderjyde, hans fader i Jejsing ved Tønder var hædret med dannebrogskorset for sin virksomhed for danskhedens sag under treaarskrigen. P. N. P selv havde været en anset manuduktør, faa var som han hjemme i NT (man sagde, at der den gang var 3, der *kunne* deres NT (*Skat Rørdam, P. Madsen* og P. N. P). Overgangen til en præstegerning i Vestjylland var ikke saa let. Han fortsatte sine NTstudier, han havde et virkeligt studerekammer. Fra sin tidlige ungdom havde han sluttet til den grundtvigske bevægelse, og blandt anden generation af gr præster indtog han en fremtrædende plads p gr a sit grundige kendskab til skriften og lærefædrene. Han tilhørte højre fløj af gr præster (*J. H. Monrad, Laur. Nyegaard, P. Riemann, H. Engberg)* og disse stod ham nær. 1878 blev han gift med Anna Susanne Fog, præstedt fra Mjolden, og i sin unge hustru fik han en udmærket hjælp i præstegerningen. Hun var »oplært« til at blive præstekone af sin betydelige moder. Nyligt havde P. N. P i Dsk kirketid skrevet om »religionsforkyndelsen i dens forhold til folkearbejdet« og hævdet, at kristendommen ikke har en »hovedside« i sin forkyndelse og adskillige »bi-sider«. Den har kun *een* samlet opgave: at udbrede Guds rige paa jord. Kristendomsforkyndelsen har sine love i krd selv, den kan ikke rettes eller forbedres efter, hvad folkearbejdet kræver. Den staar alene i Helligaandens tjeneste. – Disse ord blev betegnende for P. N. P som præst i denne typisk vestjyske befolkning. Der var velvilje over for præstens gerning, en gammeldags folkekirkelighed, som gik mere eller mindre dybt. Kirken og dens gudstjeneste var midtpunktet for denne krd. Naar præsten gik op paa prædikestolen, rejste alle mænd sig. IM havde kun faa tilhængere her. Den grundtvigske bevægelse kom vist først til sognene med P. N. P og fik en god modtagelse her. Et smukt og personligt forhold kom i stand mellem P. N. P og lærer *Christiansen,* Alslev. Den ældre, erfarne lærer gav den unge præst gode raad og opmuntring, og det gode forhold fortsatte, da lærer C. blev afløst af sin søn,

lærer *Oldag*. P. N. P. havde ogsaa et frugtbart samarbejde med lærer *Petersen,* Kokspang. Der var hørelyst og trang til oplysning. Kirkegangen voksede om P. N. Ps forkyndelse, som var stærkt rodfæstet i evangeliet. Kun det ville han bringe. Og han talte ud fra sin tro paa aandens magt og virke i ordet. Korte var hans prædikener ikke, og der var ikke varme i nogen af kirkerne, men folk blev trofast »selvom det var strengt i kulden for det kære kød« som madam Bastiansen sagde.

Hun havde knagfrosset. Og bidende kolde var turene til Hostrup i aaben vogn over heden. P. N. P maatte tage et forsvarligt lag aviser under skindtrøjen. Pels var der ikke raad til. Der var rester af gl overtro, især tro paa varsler. Her maatte præsten vejlede, og han og hans kone begyndte ungdomsmøder i pgd, fælles for karle og piger. Alvor og skæmt skiftede, og der blev sunget meget. Grundtvigs sange og salmer. Præstekonen havde selv været paa Rødding højskole, før hun blev gift. P. N. P og hans hustru ville gerne være de unges præst. Om sommeren holdtes stort møde i haven for unge og ældre, med fremmed taler, gerne pastor *P. Riemann,* N Nebel. Et led i arbejdet blev oprettelsen af *Højskolehjemmet* i Varde. P. N. P var dets første formand, og i Højskolehjemmets sal samledes store skarer til folkelige foredrag, og man kom i nær forbindelse med *Ludvig Schrøder,* Askov. P. N. P holdt mange bibellæsninger, og han var flittig til at besøge gamle og syge og ved festlige lejligheder. Turene rundt i sognene vekslede med stille studier af Luther, Grundtvig og P. C. Kierkegaard. – Der stilledes store krav til de unge præstefolk. P. N. P var gaardmandssøn og drev selv avlingen, som han havde stor interesse for. Der var stort folkehold, og P. N. P fik gode raad af sine brødre, ligesom en dygtig landmand som *Chr. Lund,* Vibæk, hjalp paa mange maader. 5 børn fødte fru P her. Der kom sygdom, men hun holdt tappert ud. Om sommeren boede den tidligere præst, *Sthyr* paa en gaard, som han ejede i Alslev Østermark, og der knyttedes nære baand mellem de to familier. Ogsaa læge *Kietz,* Varde, og hans hustru, der var interesserede, kirkelige mennesker kom her ofte, og man hvilede ud ved livligt kroketspil. De politiske kampe i 80'erne kulminerede 1885 med den provisoriske finanslov, som folketingets flertal stemte imod. Beboerne her var venstremænd. P. N. P var som sønderjyde dybt interesseret i landets forsvar, men han misbilligede højre-regeringens midler. Han ville dog ikke blandes ind i politik. Klimaet, arbejdet tog paa kræfterne, og skønt P. N. Ps var meget glade for Vestjylland, søgte de til Sjælland. Fru P var særligt blevet knyttet hertil. 1887 døde hun, 29 aar gl fra sin mand og 6 sønner (hvoriblandt: stiftsprovst *Johs. Fog-Petersen* og pastor *F. Fog-Petersen,* Aarhus). Det, som bar P. N. P og hans hustru var deres dybe fællesskab i kristentroen. Deres virke her blev til velsignelse. Om P. N. Ps bekæmpelse af Fr. Jungersens fornægtelse af forsoningen (under paavirkning af Rasmus Nielsen) se Vilh. Birkedals erindr, II, 223.

N. P. Hansen (1886–88) var husmandssøn fra Toksværd paa Sjælland, fra et gammeltroende hjem, hvor hans moder var paavirket af *Vilh. Beck.* Hun afskyede alt forlorent og uægte, en egenskab der gik i arv til sønnen. N. P. H maatte tidligt ud at tjene. Som soldat hørte han i Kbhvn *Frimodt* og *Skat Rørdam,* men af *Vilh. Beck* lærte han, at en afgørelse maatte der til. Han besluttede, at han ville være præst (som barn havde han til sin mors forargelse leget præst). Under uhyre slid og vanskelige forhold gennemførte han sit studium, og var som student en tid uord medhj i Ring-Føvling og øvede en flittig præstetjeneste. Han blev udnævnt til sp i Alslev lige efter sin embedseksamen, 32 aar gl, og han tog fat med stor alvor og flid i sit embede. I sommeren 1887 læste han i »Dansk missionsblad« om trangen til ny, veluddannede missionærer paa missionsmarken. Som ung havde han hørt *H. P. Børresen,* og et missionskald dæmrede i hans sind. Nu kom kaldet igen. I nov 87 kunne man i DMSbladet læse en missionssang af ham (Mørket ruged over jorden). Han fik besøg af DMSs fmd, pastor *A. V. Holm.* DMS trængte til en teologisk uddannet missionær i Indien ved siden af missionærerne *Herman Jensen* og *P. Ihle.* N. P. H havde ved sin varme, trosglade forkyndelse vundet folks tillid i Alslev-H, og han havde stor kirkegang. DMS trængte netop til en mand som N. P. H. Efter lange overvejelser og brevvekslinger med DMSs ledere, brød N. P. H og hans hustru op fra Alslev, og som den første danske teolog drog han efter et ophold i London som missionær til Indien, og 18. dec 1888 ankom de til Madras. Om hans gerning der, og senere virke som sp i Todbjerg og Odense, se her III, 69–70. Trods den korte tid satte han spor her, indre mission kom med ham til Alslev-H. Han var en kristen, hvis liv kunne taale at blive set paa nært hold. Forkyndertjenesten var hans egentlige og store lidenskab, midtsamlet om Jesus Kristus og hans frelserværk.

K. P. Kirkegaard (1888–93) var gaardfæstersøn fra Voldum, havde været lærer, en meget stilfærdig mand, kirkegangen svandt ind.

C. A. Skovgaard-Petersen (1893–1901) er en af de mest kendte præster, der har været i Alslev-H. Han var københavner, anset som teolog, var i studieaarene ramt af nervesammenbrud og var paa en lang sørejse for at genvinde sit helbred. Han var i en legemlig og aandelig krise, men da han kom hjem 1892, var kriserne overstaaet. Og han blev præst i Alslev-H. (Et vindhaardt og skovbart land, som en norsk gæst kaldte det). Han tiltraadte i den barske maaned, februar 94, efter at være blevet ordineret af biskop Fog. Fog beklagede ham, at han skulle »saa langt bort fra centrum«, og da Sk-P fortrøstningsfuldt svarede, at der kun var 3/4 mil til Varde, replicerede Fog: »Unge mand, Varde er intet Paris!« Ofte fik Vardes toppede brosten og smaaborgerlige hygge ham til at tænke paa Fogs ord. Efter studie- og sygdomsaarenes krise betød omplantningen til Vestjylland en velgørende forenkling for ham (flere af hans

forfædre var vestjyder), og faa maaneder efter indsættelsen holdt han bryllup med *Rud. Frimodts* datter, saa han fik et rigtigt hjem paa heden. Hun blev ham en udmærket og kærlig hjælp, saa langt hendes kræfter kunne række. Hun begyndte at holde børnegudstjeneste ved hjælp af stedlige kræfter, besøgte gamle og syge og rakte dem altid et godt ord (H. P. G. Novrup: A og H kirker, 1918, s 708 i FRA). »Jeg undgik ikke begynderfaren: netop i kraft af gerningens udefra kommende krav nu og da at være et hestehoved foran mig selv«, skriver Sk-P. Det forcerede kunne svinge over i det forsagte, og til sidst svingede det hele til ro i et nyt, fast greb om Guds tilgivende naade. »Det ungdommeligt gærende (kundskabstørst og ubændig trang til rigere selvudfoldelse) kunne overvælde, men dagens pligter fangede mig hurtigt ind, jeg var som tøjret i Guds tøjr, og var tilfreds med at være det. Tøjrets ryk kaldte mig hurtigt tilbage fra ufrugtbare drømmerier til de nærmeste krav«.

Der var ikke noget større kristeligt liv paa disse kanter. Størsteparten levede i en vis gammeldags tilvant kirkelighed. Man var kristen efter egnens skik og brug, dertil hørte de 2 aarlige altergange, og man holdt sig til sin børnelærdom. Denne gammeldags kirkelige indstilling gav visse arbejdsmuligheder, men kunne ogsaa være en skal, hvori livet havde indkapslet sig. Man blev glad overrasket, naar skallen blev brudt, og den ægte, barnlige, enfoldige fromhed brød frem. Men man havde stadig en del overtro og tro paa varsler.

Tuberkulosen hærgede i de tillukkede stuer, og man var sky for moderne ændringer. Hos de unge var der en kendelig og vaagen trang til oplysning. Mange var fortræffelige tilhørere, naar der blev fortalt om kirkehistorie eller Bibelens arkæologi. Folkelige foredrag var i høj kurs, og mange kom til store pinse-skolemøder i Varde. Sk-Ps første tur til alle gaarde og hjem i sognet var for ham som en opdagelsesrejse. Der var fromme sjæle, som det var en fryd at møde, nogle hørte til de stille i landet, de var saa godt som upaavirkede af de kirkelige retninger. Andre var IM eller grundtvigske. Der var adskillige »selvgroede mennesker«, enkelte med et stejlere præg. Mange stille sjæle var svært tunge i det. Det vestjyske sind, naturens alvor og hedens ensomhed disponerede til tungsind. Og præsten maatte ofte fremhæve Guds naades tilstrækkelighed, og det fik betydning for præstens egen kristelige udvikling.

Af virkeligt grundtvigske kristne var der kun faa, men de var til gengæld præget af en smuk forening af det vaagent kristelige og det vaagent menneskelige. Af IM var der lidt flere, men ikke mange, dog nok til at danne begyndelsen til et lille menighedssamfund. Spændingen mellem gr og IM var stærk, og denne spænding var ny og paafaldende for den unge præst. Han tog sin plads i IM. Der fandt han livet. To IMs mænd, *Store Kresten* og *Lille Kresten* troppede efter søndagene gerne op og gjorde opmærksom paa, hvad de manglede i prædikenen. De var ens af aand, fromme, kære Guds børn. De kom ikke med kritik. Saa ville de have stødt præsten bort. »Nu mødte jeg IM i dens aller smukkeste skikkelse, kærlig, redelig, med taknemmelig glæde over Guds naade«. Lidt efter lidt fyldtes kirkerne. Ja, de blev tæt fyldte. Der kom ikke vækkelse i større stil, men enkelte blev omvendt. Lærer *H. P. H. Novrup* var præstens gode ven og støtte. Ungdommen var meget lydhør. Modstanden udeblev ikke helt. Men enkelte, der begyndte med modstand, endte som levende, troende mennesker. Sk-P nød de lange, haarde ture i sognene, alene med Gud i den store fri natur. Han gik flittigt paa besøg og holdt bibellæsninger, og maatte ofte ud i forrygende vejr. Han lærte haardførhed blandt de haardføre vestjyder. Men saa var til gengæld foraaret og lærkesangen forunderlig.

Hvert aar kom der fiskere fra Harboøre. De gik de 15 km fra Esbjerg til Alslev kirke, 7–8 mand, og de fik kaffe i præstegaarden, før tilbageturen. Der blev holdt friluftsmøder om sommeren, entreprenør *H. Hoffmann* og frue aabnede deres smukke hjem, de var dygtige, flittige folk, af barnlig, levende fromhed. Den »kære pastor *Varming*« i Guldager var ofte taler der. Undertiden holdt Sk-P ogsaa møder sm m pastor *J. N. Schou,* Aal, den mærkelige, knudrede, uharmoniske nabopræst, men en aandens mand. Friluftsmøderne i Nørholm skov, øst for Varde, samlede flere tusinder. Her holdt Sk-P foredrag om venskab eller om læsning. Den unge boghandler *O. Lohse,* Varde, kom meget i Alslev kirke og pgd, og han opfordrede Sk-P til at udgive disse foredrag. Det blev begyndelsen til et livslangt samarbejde og til Sk-Ps forfatterskab. Flere af hans mest kendte bøger blev udgivet eller forberedt i Alslev pgd (99: Vil du frem? m m). Sk-P og *Olfert Ricard* blev nogle af tidens mest læste kristelige forfattere, deres bøger blev udgivet af Lohse. – En lang tid var *L. P. S. Egerup* (se sp Kyndby-K) uord medhj hos Sk-P, der skulle have tid til studier, forfatterskab og rejser til Italien og England. Sk-P kom til at holde meget af disse sogne, talte med en egen varme om dem, og for konfirmanderne fik han særlig betydning ved sin enestaaende pædagogiske evne til at gøre Bibelens ord levende. Da han 1936 var faldet for aldersgrænsen, skrev de fra Alslev: »Kom over til os, nu har De tid!« Og han mindedes sit første møde med vejmanden: Vi skal begge være vejmænd, berede vej! 1901 søgte Sk-P til Maarum i Nordsjælland, hvor der var bedre tid til studier og skrivebordsarbejde. Men han og hans hustru savnede Alslev-H og blev dybt savnet her. (Sk-P: Min arbejdsdag i kirkens tjeneste, 1939, s 3–45).

Provst *Benjamin Nielsen* (1901–09) har hertil skrevet udførligt om sine forgængere og sin gerning her. Han blev overrasket ved udnævnelsen hertil paa en tid, da der var overflod af teologer, og de fleste maatte vente længe paa at faa embede. Han havde været sømandspræst i Newcastle i 5 aar, men kultusminister *H. V. Sthyr,* som havde været sp her, interesserede sig særligt for Benjamin N og ville gerne have ham til Alslev-H (»Hvor jeg

har tilbragt nogle lykkelige aar« skrev Sthyr). Benj. N var inkarneret bymenneske og var ikke lidt betænkelig ved at skulle være præst paa landet i Vestjylland. Men han blev snart meget glad for at være her. »Jeg fandt her en god og trofast menighed, især i Alslev. Der var stor forskel paa de to sogne i aandelig henseende. I Hostrup sogn var de egentlig vakte væsentlig at finde i den lille fiskerby Sjelborg, der ligger ind mod Hjerting. Der var megen gammeldags kirkelighed, men det var særligt i Alslev sogn jeg mærkede sporene efter de tidligere meget dygtige præster. Pastor *P. N. Petersen* blev stadigt husket med stor veneration, ligesaa pastor *N. P. Hansen*. Men det var jo især *Skovgaard-Petersens* betydning man mødte. Han havde bragt fornyelse, virkede som en frisk pust i det noget stillestaaende vand. Jeg tror, det var godt at vi ikke havde noget missionshus. Ogsaa IM ansaa det for en fordel, i hvert fald de fleste af dem. Derved kom møderne til at blive i hjemmene, ganske tvangfrit, samtalemøder og YM møder. Større møder holdtes i kirkerne eller i fh eller i konfirmandstuen. Der var flere højt udviklede kristne, Sk-P omtaler særligt Store og Lille *Kristen* og lærer *Novrup*. De betød ogsaa meget her i min tid. Min hustru dannede en kvindeforening 1903 (for teltmissionen) som blomstrede stærkt. Boghandler *Lohse* kom her ofte, og entreprenør *Hoffmanns* var saare trofaste, gæstfri og offervillige. Det var 8 gode aar i Alslev-H«.

»De flg præster havde en god gerning her, ingen af dem særligt partiprægede« skrives der (3 blev præster i Sønderjylland). *E. F. C. Kiilerich* (1909–14), (se Skærbæk), *K. C. Koch* (1915–23), se Brylle, *H. C. Lassen* (1924–43), sønderjyde, se Toftlund, *H. Jensen* (1943–47) 47–48 var *Th. Kühl* kst sp, se Løjt. Dr theol *Bent Noack* (1948–55) blev provst og 1955 prof theol i Kbhvn, *Herluf Eriksen* (1955–62) blev seminarielærer Esbjerg. Siden 1962 har *K. Skov Thomsen* været sp her. Han skriver:

Der er gode og tiltalende arbejdsforhold for præsten, et mindre antal IM i 2 smaa smf, flertallet u p eller grundtvigske. Kvindekredsen for YM. Sdsk. (Pathanmiss kr fra 1903 er en af de ældste Pathankredse i Danmark). Godt besøgte møder i pgd.

Blandt førende lægfolk:

Lærer *H. P. H. Novrup* (* 61, lærer i A 92–27, † 44) var født i Novrup, Jerne, udførte et stort arbejde i skolens og kirkens tjeneste, var kredsfmd i lærerforeningen, fmd for DMS-kredsen i A, præsternes gode støtte. Blandt hans dygtige børn var højskoleforst Johs. N Magleaas, amtsskolekonsulent Hans N, Sønderborg, og lærebogsforfatteren, arkæologen og ornitologen Leo N. Lærer H. P. H. Novrup var bredskuldret, tung og mægtig, rodfæstet i Vestjylland og i sin tro, og med helhjertet omsorg for elever og medmennesker. (Johs. Novrup: Skole og menneske i en teknisk tidsalder, 1958). N var tillige ivrig lokalhistoriker. I mange aar bm i Hist smf for Ribe amt, æresmedlem. Lærer *P. Antonsen* (* 80, lærer i Kokspang 08–46, † 63) kirkesanger i Hostrup, virkede varmt for afholdssagen og ungdomsforeningen.

Gdjr *Karl Johs. Kristensen,* H, dygtig fmd for DdU, mghraadsmedl.

Murer og kolportør *Kr. Riber* (1858, † 41) virkede for udbredelse af kristelig litteratur, fmd for IM, murermester *H. Riber,* Sjælborg, og gdjr *P. Th. Bork,* Toftnæs, († 66) fmd for IM.

Lærer *Hans Thuesen,* Grøndal skole, († 65), mghrmedl, lokalhistoriker.

Blandt grundtvigske ledere iøvrigt:

Gdjr *Kr. Pedersen,* H, †, gdjr *P. Thuesen,* Kokspang, †, gdjr *Ole Bennedsen,* A, †, gdjr *Alfred Hansen,* Toftnæs.

Uddeler *Simonsen* er næstfmd i mghr i A, murermester *Moltesen Hansen* fmd i H.

Der er centralskole i A for 6–7 kl. Leder: *Erik Erbs.*

1923 oplyses: Kkg 8 og 6 pct, ikke noget særlig stærkt kirkeligt liv eller retningspræg. 2 Fh, KSkreds, lille IM smf, 2 DdU, jævn og velvillig befolkn. 1935: 2 IM smf, DdU, ungdomsm i pgd. 1947: Kkg 15 og 10 pct, alm ærbødighed for præst og kirke, velvilje, IM smf, DdU. 1955: Kkg 6 pct, 2 IM smf, DdU, 2 fh, sdsk i Sjælborg, ledet fra Esbjerg, 5 fam Jehovas vidner. 1963: Kkg 5 pct, gode, rolige forhold, sdsk, 2 IM smf, 2 DdU. 1967: Se ovf.

Alslev kirke, midt i sognet, har romansk skib og kor af granit (dels hvidkalket, dels med blanke kvadermure) paa dobbelt-skraasokkel. Med undtag af den østligste del er skibet over soklen bygget af tufsten, mod syd med lisener og buer, mod nord med krydsende rundbuer som gesims. Trap noterer, at kirken er bygningshistorisk interessant, idet man her ser det kronologiske forhold mellem granitkvadre (kor og østskib), og tufstensbyggeri. Begge de oprind døre er bevaret, syddøren i brug, norddøren har et murfremspring, retkantet overdækning og forsænket tympanonfelt (over vaabenhusloftet) med mandshovede. Koret har mod syd et rundbuet vindue med halvsøjler. Et kors paa halvmaaneformet fod indhugget i en kvader i skibet mod nord. Rund korbue med skraakantede kragbaand og bue af tuf. To hvælvinger i skibet, én i koret. Ret smalt sengotisk taarn, bygget ind i skibet, med sadeltag, hvælvet taarnrum og spidsbue til skibet. Vaabenhus (tegltækt) fra 1871. Alterbord af fraadsten med helgengrav, siden 1873 et enkelt, forgyldt trækors paa alteret. Den gl altertavle var fra 1721. Ungrenæssancekalk paa trepasfod med indskrift fra 1579. Samtidig disk. Kirken skal have ejet en kalk med dronning Margrethes navn. Int hostiegemme, ottekantet, med pyramidespir, sengotisk. Smukke sengotiske stager med gennembrudt lyseskaal, paa siddende løver. Ret skæv granitfont, glat, romansk. Glat messingfad. Prædikestolen har været anbragt som lektoriestol i korbuen, ungrenæssance, fra c 1580 som stoleværket. I skibet en »ildpotte« af jern fra c 1600, tremastet skibsmodel, krucifix, skænket af sognefoged C. Lund. Klokken omstøbt 1884. Gravhvælving under koret. Flere int gravminder, i koret et anebræt med malede vaaben for den i 1616 henrettede Hans Munk, derunder en aaret marmorsten. Stort messingepitafium over Fr. Lützow m m. Kirken restaur 1938. 130 sd. Orgel.

J. Helms: Dsk tufstensk 149 f, Mack. D 174, H. P. H. Novrup, i FRA 1915—18.

Hostrup kirke, nordligt i byen, ved landevejen, har romansk skib og kor af raa og huggen granit samt tuf (især mod syd). En apsis er revet ned. Koret har enkel, skibet dobbelt skraasokkel, mod syd lisener og buer. Syddøren genaabnet 1926, da vaabenhuset opførtes, er flankeret af tufsøjler. Enkelte vinduer er bevaret. To krydshvælv i koret, to i skibet, spids korbue. Taarn med pyramidetag fra sengotisk tid, rund taarnbue. 1869 blev et vaaben-

hus revet ned, og taarnrummet var vaabenhus til 1926. Alterpanel. Enkel fløjaltertavle, skænket 1721 af skipper Søren Jessen, Hjerting, malerier af nadveren, Gethsemane, korsfæstelsen. En tid var den ophængt i skibet, og paa alteret stod 1906—26 Thorvaldsens Kristus i gips. Forgyldt kalk fra 1668, drevne messingstager, romansk granitfont, slank. Glat fad. En ret grov kalkstensfont staar i vaabenhuset. Smuk prædikestol fra 1586, renæssancedegnestol. Tremastet skibsmodel fra 1858. Gotisk klokke, støbt 1431. 140 sd. Orgel.

J. Helms: Dsk tufstensk, 152, H. P. H. Novrup i FRA 1915—18, Mack. D 408, 413.

Folketal: 1850: 465 og 356, 1901: 499 og 405, 1925: 638 og 476, 1965: 849 og 617.
Altergæster: 1922: 173 og 143, 1934: 205 og 99, 1942: 221 og 157, 1962: 300 og 250.
Menighedsraad 1922: 3 IM, 9 u p (gr), 1934: 4 IM, 8 up (gr), 1942: 3 IM, 9 u p (gr), 1951: 2 n IM, 10 n gr, valg, 1961: 1 IM, 11 u p (gr), 1965: do.

Sognepræst

Indt: 1857: a) 122 rug. b) 24 rdl. c) 1 pot mælk, 1 pd smør pr td hartkorn. Desuden »Send«: Kyllinger og smør. d) 250 rdl. e) 84 td 1d, 6 td hartk, udbytte 250 rdl. Gl, lav, firlænget pgd, 21 fag stuehus, god. 1870: Regul: 1744 kr, netto: 2756 kr. 1913: 3. kl, 1931: 2. kl, 1958: 12. kl. Pgd opf 1887.

17. 29. dec 1838–10. april 55: **N. P. Jørgensen,** fl t Hygum, Sdj, se Skanderup.

18. 4. juli 1855–20. nov 69 (sp Christiansø 16. juni 49): **H. L. R. Müller,** fl t Voldum-R, se der.

19. 2. febr 1870–12. maj 73 (kkp Taarnby 12. jan 64): **H. C. Leunbach,** fl t sp Kolding, se biskopper, Lolland-Falster.

20. 28. juli 1873–10. febr 77 (privatdocent, Kbhvn): Lic theol **H. V. Sthyr,** fl t prof theol, Kbhvn, se biskopper, Fyns stift.

21. 17. sept 1877–5. marts 86: **P. N. Petersen,** fl t Aagerup-K, se sp Trinitatis k, Kbhvn.

22. 13. okt 1886–23. aug 88: **N. P. Hansen,** afsk, miss Indien, se sp V Frue k, Odense.

23. 22. okt 1888–21. sept 93: **K. P. Kirkegaard,** fl t Nørholm, se Flade-B.

24. 28. nov 1893–22. jan 1901: **C. A. Skovgaard-Petersen,** fl t Maarum, se domprovster, Roskilde domkirke.

25. 6. april 1901–13. maj 09 (dsk sømandspræst Newcastle 12. okt 96): **A. A. B. Nielsen,** fl t Nordby, Fanø, se der.

26. 31. juli 1909–16. nov 14: **E. F. C. Kilerich,** fl t Vandborg-F, se Skærbæk.

27. 26. maj 1915–12. okt 23: **K. C. Koch,** fl t Vellev, se Brylle.

28. 3. okt 1924–26. maj 43: **H. C. Lassen,** fl t Toftlund, se der.

29. 14. okt 1943–11. jan 47 (hjpr Sct Markus k, Frberg 21. juni 40): **Holger Jensen,** * 23. aug 13 Ballerup. Forældre: Kontorchef Valdemar J og Marie Helene Jensen. Stud V Brgdssk 31, c 39^2 (h_1), afsk 11. jan 47, prokurist Bagsværd. † 12. okt 58. ~ 16. jan 40 Eva Johanna Buntzen, * 18. febr 18 Kbhvn. Forældre: Kontorchef Herluf Christian Vilhelm B og Nina Emilie Antoinette Hyldborg.

Kst sp 1947—48: **T. Kühl,** se Løjt. 1948—49: Dr theol **B. W. Noack,** sp her.

30. 14. febr 1949–15. jan 55 (kst sp her 15. maj 48): Provst, dr theol **Bent Wenzel Noack,** * 22. aug 15 Vonlund, Rind. Faderen: Biskop, Haderslev, † 60, se der. Stud Flensborg 35, c 42^1 (egr-126), undervisningsass Aarhus univ 42–46, studier i Uppsala, Basel og Oxford, 46–48, dr theol (Aarhus 48), provst Skads herr 16. marts 51, prof theol, Kbhvn univ (NT) 15. jan 55. ~ 18. april 42 Margrethe Hørlück, * 5. aug 14 Skodborg. Forældre: Gdjr Jens H og Hanna Bundsgaard.

B. M. Studentergaarden 59; do. Rask-Ørsted-Fondet 59; DKU 61; Statens alm Videnskabsfond 61; Liberal Debat 60—65; fmd Baaringudvalget 65 og Liberalt Centrum 65; B. M. Dansk Kirke i Udlandet 61. Bistrup Menighedsraad 63, Præstehøjskolen 64, Det i henhold til lov nr 218 af 16. juni 62, § 3 nedsatte Udvalg 62 fmd Collegium Biblicum 50; medredaktør Dansk Teologisk Tidsskr 62.

Udg 48: Satanas und Soteria, 141 s (disputats): 48: Das Gottesreich bei Lukas, Lk 17, 20—24, 50 s, 51: Medforf t bidrag til den danske Bibels Historie. Oversat 53: 4. Ezrabog i De G. T.lige Pseudepigrafer; Zur johanneischen Tradition, 172 s. Oversat 58: Jubilæerbogen. Red. 60: Teologien og dens Fag, 275 s; 62: Det ny Testamente og de første kristne aartier; 245 s, (2. udg 1964); 65: Markusevangeliets Lignelseskapitel, 151 s; 66: Paulus, 111 s; medredaktør af Gads Danske Bibelleksikon 1965/66, af serien Randbemærkninger fra 1965. 66: Bibelen og dens bøger, 168 s.

31. 7. juni 1955–31. aug 62 (hjpr Jesus k, Kbhvn 16. maj 51): **Herluf Eriksen,** * 1. april 24 Flynder. Forældre: Sogneraadsfmd, gdjr Evald E og Anna Hartvigsen. Stud Struer 43, c 49^2 (l-107), seminarielærer Blaagaards sem, Kbhvn 50–55, cand mag (hist) 55, seminarielærer Esbjerg 57, studierejse i England 61, afsk 31. aug 62, seminarielektor Esbjerg 1. sept 62. ~ 30. juli 50 Marie Elisabeth Skadhede, * 15. aug 27 Bøvling. Forældre: Gdjr Søren S og Karen Krogshede. – Fætre: Storebjerg, Seest-H (nu Sahl-V), Storebjerg, Nr Snede, Brogaard Andersen, Skjern.

Fmd Seminariernes Religionslærerf 65; medl Undervisningsmin Fagudv i religion 65.

Medudg, sm m Th. Glahn: Kirkehistorie, Aschehoug 63, 160 s; redaktør sm m do: Vor Kirke, Aschehoug 64; medforf til bogen om Konfirmandundervisn og Konfirm, N. N. F. 62; do til Bibelen — dens indhold og dens historie (Holm-Nielsen, H. Eriksen og Krogh), Gad 66, 250 s; udg Den forsømte Børnelærdom, i serien Randbemærkninger, Gad 66, 120 s.

32. 20. dec 1962 (kkp Sundby k, Kbhvn 8. juli 58): **Kristian Skov Thomsen,** * 26. marts 25 Sunds. Forældre: Gdjr Mads Skov T og Abelone Johanne Lyngholm. Stud Rønde 47, c 54^2 (l-108), hjpr Esajas k, Kbhvn 9. dec 54. ~ 10. nov 51 Jensine Kirstine Christensen, * 4. jan 26 Engesvang. Forældre: Gdjr Hans Christian C og Else Kathrine Kjær.

Litt: Foruden ovenn: H. P. H. Novrup: A sogn, FRA 1918, 333—73, do. Af pastor N. L Feilbergs erindringer, FRA 1938, 1939, do. Præster og herremænd, FRA 1916, F. Mygind: Pastor P. N. Petersens virksomhed og betydning i Vestjylland, Højskolebl 1916, nr. 51. Khst saml 7 r II, 171—226, III, 206. Bue Kaae: Hans Munk til Visselbjerg, FRA, V. 1952—55, 207 f. Samme: Den ustyrlige ladefoged paa Visselbjerg, smst V, 1952—55, 346 f. H. P. H. Novrup- Skolevæsenet i A sogn, FRA 1928—31, 119—52. Samme: En landsby fra den nyere tid (Vibæk), smst 1932, 180—90. Gudmund Hatt: En jernalderbrønd i Torrup, smst 1952—55, 125 f.

GULDAGER

Guldager sogn, 3251 ha, langs Vesterhavet (Hjerting bugt), er overvejende fladt, jævnt bølget, ret lavtliggende, klinter ses ved havet. Dels sandet, dels leret jord (»guld-ager«), ingen hede, men en del plantage. Kysten er søgt bade- og turiststed. Sognet grænser op til Esbjerg, og mod syd stor forstadsbebyggelse langs vejene. – Byerne G med skole fra 1960, fh fra 1943 (det gl fra 1895), G stationsby med kro, skovriderbolig, *Hjerting,* bymæssig forstad, c 2000 indb med *kirkesal* fra 1933, skole fra 1955, bibl, alderdomshjem (32 pl) fra 1959, børnerekonvalescenthjem (50 pl), ferieskolehjem (100 pl), rekonvalescenthjem for kvinder (16 pl) 2 badehoteller, afholdsrestaur, sportsplads, maskinfabrik, *Sædding* (m Fovrfeld) er forstad, helt sammenbygget med Esbjerg (c 6000 indb). Bebyggelserne Tobøl, Ravnsbjerg, Jegsmark, Frøkær, Bovbjerg osv.

Der er 54 fredede gravhøje (en gruppe paa 15 ved G). Anseligst er Klørhøj ved Hjerting, 182 høje er sløjfet, flere oldtidsfund.

Sønderris har været en ret anselig hg, afbrændt i svenskekrigen, (1851: 16 td hartk), udstykket. I Damsmarks plantage mindesten med bronzerelief over entreprenør **J. H. Hoffmann,** der anlagde plantagen. En del af de øvrige plantager anlagt af afd sagfører **E. Hansen,** Esbjerg (født i Guldager).

Hjerting er et gl fiskerleje, hvorfra heste og kreaturer udskibedes i middelalderen og senere. Den var ladeplads for Varde, men har mistet sin betydning som saadan, efter at Esbjerg havn aabnedes. 1692 flyttedes Varde toldsted til Hjerting. 1720 oprettedes et tranbrænderi. 1852 anlagdes en 250 m lang bro, da man havde udførsel herfra til England og indførsel af tømmer fra Norge. Broen led meget ved isgang og blev fjernet 1860. Nu drives en del fiskeri herfra, men ellers er byen mest turistby og badested (Arne Sundbo: Af Vardes og Hjertings hist i FRA, 1917–19).

Sognet led meget under svenskekrigen. Ogsaa pest hærgede sognet omkr 1650.

Under den tyske besættelse 1940–45 anlagdes store fæstningsværker langs havet, pigtraadsspærringer, tankgrave mm, adskillige bygninger var beslaglagt. Endnu er alle spor fra den onde tid ikke helt udslettet.

Befrielsessten i G og i Hjerting.

Af den ældre præstehistorie

Guldager har altid været selvstændigt pastorat. Biskop *Ivar Munk,* der døde 1539, henlagde kirken til dekanatet i Ribe domkapitel, men 1553 fik *Hans Svaning* kgl brev paa den mod at holde »en god kapellan«. Svaning var kgl historiograf, og hans søn, *Søren Hansen Svaning* blev sp her († 1607). Han havde været hører i Sorø. Han kunne ikke enes med sognefolkene og fraskrev sig kaldet fra 19. sept 1607, men døde 18. sept 1607. Han efterfulgtes af *Bjørn Jørgensen* (København), derefter *Jens Pedersen Strudsvad* († 1645), provst *Laur. Knudsen Kerteminde* († 1664) oplevede krigens onde aar. De flg sp var *Lambert Sørensen Ravnsøe* af V Nykirke-F, *Anders Spandet* (1674–84), i hvis tid pgd brændte. Hans enke giftede sig med eftm *Laur. Christensen Scavenius* (1684–1706) af Skagen. *Rasmus Jørgensen Fog* (1706–26) af Ribe Cathrine k, havde to sønner, der blev præster (i Skærbæk og Højelse-L), en dt blev gift med Bagger, sp Torstrup-H. *Johs. Nicolaisen Krag* (1727–72) af Fuglse-K, var gift med en præstedt fra Døllefjelde-M, en søn blev sp i Henne-L. *Brorson* var tilfreds. 1744: Pastor K forestillede Kristi lidelse i Herodes hus og for Pilatus, og betragtede deri særdeles Guds kærlighed og Kristi taalmodighed. Ungd svarede vel, mgh var meget bevægelig. Ligesaa ved vis 1750, 1759 hedder det, at Krag havde »forbedret sig meget i sin prædiken«. Han prædikede over Lk 7, 11 f, om Guds børns trøst i liv og død. Ungd svarede ganske upaaklageligt. (Vis 19, 59, 136 jvf breve s 350 og 354 om delinkventer herfra og om en skolefundats). – *Niels Holmboe Thorup* (1770–1803) var en lærd og anset mand, en dygtig latiner, alvorlig, streng og arbejdsom, egenskaber der gik i arv til hans søn, den kendte historiker, rektor, dr *P. N. Thorup,* Ribe († 1846) i hvis selvbiografi ved Kbhvns univ aarsfest 1836, s 75 f man kan læse om hans barndom i Guldager. Der er epitafier i kirken over Krag og Thorup. *Peter S. Siedelmann* (1803–20) af Sneum-T skal have været rationalist. *Peter Sørensen* (1821–28) flyttede til Hedensted-SD, se Barløse, han var kendt som stridbar, kunne ikke forliges med sine menigheder (W I, 143). Det samme gjaldt *Thomas Jensen True* (1829–47) der havde været degn i Odder 09–25, og derefter kap i Skærbæk. I Odder stod han i spændt forhold til sp, og blev »dagligt mishandlet af sin arrige kone, fra hvem han blev sep 1825«. En tid var han indespærret som afsindig, men da han var blevet separeret, faldt der ro over ham (BDG, I, 205).

Tiden efter 1847

Der har aldrig været nogen særlig vækkelse her. Efterhaanden blev mange præget af højskolen (landbefolkningen). Selvom højskoler ikke har kunnet trives i Vestjylland, kom mange paa højskole, men det gav sig ikke udtryk i bevidst grundtvigianisme. Senere kom IM hertil, men blev ikke særligt talstærk. De fleste af den oprindelige befolkning staar positivt over for kirken, men udviklingen har ført med sig, at mange af tilflyttere og de unge er kirkefremmede.

Pastor *A. B. Pontoppidan* (1847–58) var »en kraftigt bygget, alvorlig, men ogsaa vittig mand. Meget præcis«. En noget tør prædikant, ikke rationalist, energisk med konfirmanderne, han blev agtet højt som en godgørende og from mand. Kirkegangen var god. P forlangte: »Alle i kirke!« Pastor *C. C. L. Lakjer* (1858–72) af Sværdborg var højkirkelig, nød stor respekt. Pastor *G. C. K. Schiøler* (1872–77) fader til Aarhusbiskoppen, mindes som en fin og nobel præsteskikkelse.

Provst *J. C. R. Valeur* (1877–86) var en lys og frisindet præst, der med levende interesse fulgte tidens rørelser og udviklingen i sognet. Hans tro var urokkelig, uden anfægtelser, en rolig gudhengiven mand, trods store sorger. Han var KC og en af KCs stiftere (se

her III, 86). Pastor *Marius Jørgensen* (* 69, † 63, lærersøn herfra) Kallehave, fortæller om den ærbødighed, man havde for præsterne, folk var kirkesøgende uden partifarve, vænnet til regelmæssig kirkegang. Der var kun ganske faa missionsfolk, og egentlige grundtvigske var der heller ikke mange af. Alt kirkeligt arbejde samlede sig om kirken, om præsternes bibellæsninger og fastegudstjenester.

Pastor *A. Kløvborg* (1886–91) fortsatte traditionerne, han var KC, trofast, ikke af de store ord, grundig, godt støttet af sin hustru. Han havde ingen specialiteter, var kun præst. Se her III, 409. Medens Kløvborg af skikkelse var lille, var pastor *C. C. Varming* (1891–98) høj, repræsentativ og rank, præstesøn fra Sahl-E, havde en smuk sangstemme, var stor børneven, hjælpsom, afholdt og præget af en egen myndighed. Han blev her anset for at være grundtvigsk, men var ikke stærkt præget deraf i sin forkyndelse. Senere var han nærmest KC. Baade *Valeur, Kløvborg* og *Varming* blev provster.

Pastor *J. I. Soetmann* (1898–1911) var en fint, dannet, belæst mand, meget musikalsk, spillede godt klaver og havde en smuk sangstemme. Han udarbejdede sine prædikener med stor omhu, var nærmest KC. Han var udpræget bymenneske, men faldt godt til her og fik mange venner sm m sin hustru, der var dt af stiftsprovst *Hans Sørensen,* Aarhus. Hun havde en enestaaende evne til at omgaas folk, altid rede til at hjælpe.

Pastor *G. Qvistgaard* (1911–20) var her KC og en tid red af Kirk Centrums blad. Senere blev han grundtvigsk, men var ikke udpræget retningsmand. Han var meget beskeden, arbejdede trofast i det stille, samlede ungdommen i stort tal. Han var meget flittig til husbesøg.

Om pastor *J. P. Jensen* (1920–46) se ndf.

Pastor *A. Thomsen* har været her siden 1947. Er fmd for KS.

De kirkelige forhold betegnes som præget dels af gammeldags kirkelighed, flere trofaste kirkegængere, men ogsaa megen ukirkelighed. Gode og rolige, men meget uensartet. Sædding strand, hvor halvdelen af bef bor, præget af Esbjerg. Et lille IM smf, KS (130), 2 sdsk, DdU, FDF, aftenhøjskole. Fiskere og arbejdere og alle mulige erhverv i Hjerting og Sædding, ellers velstillet gaardmandsbefolkning. Gnsn 60 i kirke hver helligdag. Forstads præg.

I Hjerting er 30. juli 1933 indviet en *kirkesal* til gudstjenstligt brug. Hveranden søndag prædiker sp her, hveranden søndag metodistpræsten i Esbjerg.

En kreds i Sædding har indsamlet et større beløb til et *menighedshus* i Sædding, bygget 1966, her mdl gudstj. Her skal ogsaa være ungdomslokaler (bl a til den store FDF), og der lægges vægt paa, at huset skal være ramme ogsaa om socialt og kulturelt arbejde i sognet (bibliotek). Der er ogsaa planer om at bygge en kirke.

Blandt lægfolk:

Grundtvigske: Sognefoged *M. Hansen* (fmd KS), († 52). Gdjr *A. C. Nielsen,* Bovbjerg, († 56).

Flere af lærerne har været ledere i KS (se ndf).

Indre mission: Murer *Nøhr,* Faurfeld. Rentier *Laur. Mathiesen,* Sædding, († 50). Kbmd *Bertelsen,* Sædding. Indremissionær *Luther Mortensen,* Sædding. Fra 1967 skal *Rud. Stage* være indremissionær her.

Skolen. Flere af lærerne har taget aktivt del i menighedsarbejdet, særligt i KS og det grundtvigske arbejde.

Lærer *Math. Rødebæk* (* 68), lærer i Sædding 06, førstel 26, kirkesanger, fmd, mghr, og KS, † 34.

Lærer *Jacob Eriksen,* Hjerting (* 86, † 60) havde været i USA, blev lærer her 20, medl af sogne- og mghraad, dygtig underviser, fmd KS.

Lærer *Randlev,* fmd KS.

Førstelærer *Pedersen,* Hjerting er fmd mghr.

Centralskole 1956 i Sædding, skoleinspektør *Jens Villy Jensen,* * 12.

1920 oplyses: Kkg 8 pct, hørelyst, ikke mindst hos ungd. Stor ØMkreds, c 10 fam til IM, Fh Lange kirkeveje paavirker kirkebesøget. 1931: Kkg 3,5 pct, IM, KS, DdU (148). 1943: Kkg 3 pct, fornøjelser og underholdning gaar forud for kkg hos mange. Lille IMkreds (10 fam), KS (110), DdU (115). 1955: Kkg 4 pct, gode, uensartede, lille IM-smf, KS (125, sp) 3 sdsk, DdU (125) afholdssal. 1963: Kkg 2–3 pct, lille IM smf, KS (125), DdU (125) FDF (125), pigespejdere, sdsk, aftenhøjskole, FPF (85). 1967: Se ovf.

Guldager kirke (Sct Morten) midt i sognet, ved korsvejen, hvor 4 landeveje mødes, er anselig, hvidkalket, blytækt. Romansk skib og kor af raa kamp med hjørnekvadre, koret med dobbelt skraasokkel, skibet med enkelt. Norddøren er bevaret tilmuret, enk oprind vinduer, et østvindue i koret har en reliefkvader. Overpudset, rund korbue med skraakantede kragbaand og profilerede sokler. Skibet har 4 hvælvinger, koret 2. Ret anseligt, sengotisk taarn (har været højere) med sadeltag, krydshvælvet taarnrum. Et solur fra 1686. Vaabenhus mod syd. 4 svære støttepiller mod nord. Smukt udskaaren renæssancealtertavle fra c 1600, 4 søjler, i felterne malerier fra c 1700: nadveren, fremstillingen i templet. Gethsemane, opstandelsen, himmelfarten. De to sengotiske stager fra c 1550 er forskellige. Smukt korbuekrucifix fra c 1350 med samtidige store sidefigurer. Lille, smukt processionskrucifix, sengotisk, over syddøren. Romansk granitfont med glat kumme, fugle og liljer paa foden. Daabsfad fra 1930. Det gl fad ophængt i koret. En fontehimmel synes forsvundet. En gl glat font ses paa kirkegaarden. Rigt udskaaren prædikestol i senrenæssance fra c 1625 med usædvanlige dydehermer paa hjørnerne og smalle felter med relieffer af Kristus og evangelisterne. Stolestader fra 16. aarh, andre stolestader med indgangspanel i ungrenæssance med fladsnitakantus. I skibet maleri fra 18. aarh: Kristi gravlæggelse. 3 skibsmodeller. Pulpitur mod vest med malerier fra 17. aarh. Ny vinduer med blyindfattede ruder. Flere epitafier m m. 250 sd. Orgel.

Mack. D 51, 57, 174, 175, »G kirke fik sit krucifix igen«, Vestkysten 24. marts 61.

Folketal: 1850: 889, 1901: 1062, 1925: 1641, 1960: 4980, 1965: 7111 (voksende).

Altergæster: 1920: 400, 1930: 300, 1938: 397, 1951: 400.

Menighedsraad: 1920: 2 gr, 1 IM, 1 KC. 1930: 6 gr, 2 IM. 1942: 5 gr, 2 IM, 1 soc. 1953: 6 n gr, 2 IM, valg. 1961: 4 n gr, 4 IM, 2 u p. 1965: 6 n gr, 3 IM, 1 soc, valg.

Sognepræst

Indt 1857: a) 128 rdl, b) Naturalier, d) 356 rdl, e) 90 ager, 80 hede, 6 td hartkorn. Firelænget pgd fra 1849, 21 fag stuehus, 1870: Regul: 1210 kr, netto 2272 kr. 1913: 3 kl, 1931: 2 kl, 1958: 12 kl. Pgd fra 1870, afløst 1966 af ny moderne præstebolig.

18. 5. juni 1847–11. jan 58 (rkp Kattrup-Ø-T 23. nov 39): **A. B. Pontoppidan,** fl t Hyllested-R.

19. 15. marts 1858–1. april 72: **C. C. L. Lakjer,** fl t Øster Tørslev, se der.

20. 8. juni 1872–13. marts 77 (hjpr Mesinge 28. maj 69): **G. C. K. Schiøler,** fl t Gunderup-N, se Herstedøster-H vester.

21. 19. maj 1877–9. febr 86 (hjpr Sandby-V 17. nov 71): **J. C. R. Valeur,** fl t Vellev, se Paarup. (Provst her 10. febr 80).

22. 16. april 1886–11. maj 91 (hjpr Jelling-H 29. maj 84): **A. Kløvborg,** fl t Bregninge, Taasinge, se der.

23. 23. juli 1891–27. jan 98 (adjunkt Herlufsholm 86–90, past vik Haslund-Ø 90): **C. C. Varming,** fl t Ørsted-D, se der.

24. 25. marts 1898–9. febr 1911 (hjpr Sct Jørgens-S 16. okt 93): **J. I. Soetmann,** fl t rkp V Frue k, Aalborg – sp Sdr Tranders, se sp V Frue k, Aalborg.

25. 19. maj 1911–19. juli 20 (realskolel, Magleby, Møn 06): **G. Qvistgaard,** fl t Nr Lyndelse-H, se der.

26. 8. nov 1920–25. sept 46 (missionær, Indien 09): **Jens Peder Jensen,** * 22. dec 76 Birkede, Daastrup. Forældre: Handelsmd Ole J og Karen Sofie Hansen. Lærereksamen (Vesterbros sem, Kbhvn) 01, lærer Kbhvn, Esbjerg, missionseksamen Kbhvn univ (DMS) 09, prøve ved Londons univ 09, miss Indien, certificat i engelsk 19, afsk 25. sept 46, † 25. juli 55. ~ 9. marts 15 Margery Lissie Watts, * 8. marts 94 Huntingdanshire ved Cambridge, Engld, † 22. juli 63. Forældre: Mølleriejer og farmer Friderich John W og Georgianna Marshall.

Skrev historier, digte osv i flere blade.

Pastor Jensen var opvokset i en lille IM-kreds paa Sjælland, blev lærer i Esbjerg og fik kald til at blive hedningemissionær. Han var stærkt engelsk-interesseret, fandt sin hustru i England. Saa blev han missionær i Indien i 10 aar, var en nidkær missionær og som sognepræst præget deraf (se DMS Blad, aug 55).

Han var en lille, før mand med en aktivistisk og rastløs natur. Han tilhørte IM og passede følgelig ikke godt ind i sognets kirkelige liv. (Det fortælles, at da man i 1920 skulle vælge præst, var flertallet af menighedsraadet enige om, at man absolut ikke ville have en IM-præst; stiftsprovst Olesen, den senere biskop, skulle da have svaret menighedsraadet: Jamen saa skal De tage Jensen, han tilhører *Ydre*-mission). For historiens rigtighed kan jeg ikke garantere, men man tog Jensen (der var meget faa ansøgere paa gr a genforeningen), og resultatet blev ogsaa, at kirkegangen i løbet af nogle aar sank ned til et minimum, saa at man kan sige, at sækulariseringen satte ind her i Guldager flere aar, før det skete i de øvrige sogne her i Vestjylland.

Jensen var en meget nidkær præst, der vidnede flittigt. Hans prædikener og taler bar ikke præg af nogen særlig streng disposition. Oplægget kunne være ganske fortræffeligt og centralt, men i løbet af faa minutter var han ovre i vækkelses- og omvendelsesstilen. Som privatmand var han almindelig afholdt, idet han var en livlig mand, der vidste besked om mange ting og gerne ville tale om dem. Foruden at han skrev smaastykker i aviser og blade, havde han sin meget store hobby: malerkunst, træskærerarbejde og linoleumstryk. Denne hobby optog meget af hans tid, og det maa siges, at han var noget af en kunstnerisk begavelse; han forsøgte sig flere gange med malerier og træskærerarbejder som udstiller paa Charlottenborg, men forgæves. Over for mig var han en god og loyal mand, der viste mig stor venlighed og hjælpsomhed. (Aug. Thomsen).

27. 19. april 1947 (sp Veflinge 7. juni 41): **August Thomsen,** * 17. aug 07 Hostrup, Ribe amt. Forældre: Gdjr Søren Christian T og Else Kirstine Hansen. Stud Høng 34, c 40^2 (h_2). Lærer Lollands højskole 38, ~ 22. juni 41 Emily Stella Nielsen, * 5. april 10 Høng. Forældre: Skræddermester Hans Peter N og Karen Nielsen.

BM Studenterkredsen 36-38. Fmd i skolekomm siden 54.

Hjælpepræst (ulønnet) hos pastor Thomsen

6. nov 1965: **Jørn Hauge Nielsen,** * 19 okt 31 Esbjerg, Forældre: Ejendomshdlr Søren Oscar N og Ellen Nathalie Sørensen. Stud Esbjerg 51, c Aarhus maj 58 (1-109) cand mag (Krdkundsk, Dsk) Aarhus jan 60, pædagogicum ved Aarhus Sem. Adjunkt Esbjerg seminarium 60 (till hjpr 65). ~ 8. juli 60 Karen Margrethe Toft, * 3. juni 37 Stauning. Forældre: Førstelærer Mads T og Ane Sand Lodahl. —

Residerende Kapellan

(oprettet 5. aug 1967)

Endnu ubesat 15. jan 68.

Litt: foruden ovenn: Th. Kragelund: Hjerting som handelsplads i gl dage, Sprog og kultur 1947, 29—64, Khst saml 7 r III, 200, K og S 1954, Mathilde Andersen, N. Øllgaard Nielsen og Willy R. Nielsen: Hjerting bys hist, 1962, H. K. Kristensen: Gl fiskerlejer, 1965, 108 f. A. Sundbo: Til Vardes og Hjertings historie 1917—19, Therkel Matthiesen: Studier over Vestjyllands oldtidsbebyggelse, Nationalmus. Skr 1948.

FANØ

Fanø, 5570 ha, sydøst for Skallingen, fra hvilken den skilles ved det 1,5 km brede Graadyb, er c 17 km lang, indtil 5 km bred, lavtliggende, højeste punkt, mod syd, er 23 m, temmelig fladt, overvejende hede, klitter og flyvesand, kun mod nord ved Nordby og mod syd ved Sønderho, er der enge eller flade dyrkede strækninger. Stor plantage anlagt 1892. Langs Vesterhavet en bred fast forstrand, hvor der køres med biler og er holdt bilvæddeløb. Præget af ebbe og flod.

Faa egne er historisk skildret saa grundigt som Fanø. Dels af historikeren **Holger Poulsen,** men især **N. Møller Kromann** (* 1870 i Sønderho, fabrikant i Esbjerg siden 1895, fmd Kromanns fabrikker, Sønderho, BM Hist smf f Ribe amt, æresmedlem dér og i Fanøforeningen i Esbjerg og Kbhvn, af Fanø Skibsrederforening, æresborger i Sønderho, philatelist, red Skandinavisk Frimærketidende og Skandinavisk Philatelist-tidende, medarb Turisthaandb f Sydvestjylland. Har bl a udgivet Fanøs historie I-III, 1933—36, Fanøsømænd i storm og stille, 1936, Fanø-slægten Warrer, Sønderho-slægterne Sonnichsen-Kromann, 1940. skuespillene »Blodets baand« og »Gammel kærlighed ruster ikke«, og skrevet mange lokal- og personalhistoriske artikler i FRA, tidsskrifter og dagblade. Ogsaa leveret stof til dette værk. Død 1960, 89 aar gl).

Under henvisning til hans bøger oplyses flg:

Lidt historie

Fanø ligger i fortsættelse af Vestjyllands klitrække. Jordfaste oldtidsminder findes ikke, og endnu i 13. aarh synes øen ikke at have været beboet. I Valdemar IIs jordebog omtales kun et hus (jagthus?) her. Sagn fortæller om et sogn, Vesterby, der skal være bortskyllet. »Ribe oldemor« omtaler 1340 en kirke, men om den laa i Nordby eller i Sct Annæ bjerge (»Korsdalen«) i Rindby (hvor sagn ogsaa har placeret en kirke) vides ikke. Sidst i middelalderen anlagde Ribe-borgere de to fiskerlejer Nordby og Sønderho og fiskefangsten afsattes over Ribe (»Ratz flyndere«). 1557 klagede fiskerne over, at Ribe-borgerne forbød dem at sælge til andre. I 17. aarh overlod Ribe det hele til fannikerne. Fiskeriet slog nemlig fejl, og fannikerne blev fattige. 1685 fik Fanø og Mandø privilegier paa selv at udføre fisk. Dette blev begyndelsen til den betydelige skibsfart fra Fanø. I den flg tid sejlede man med jydepotter, tørv, korn, og omkr 1720 var der ikke saa lidt smugleri. Fanøs nyere historie begynder 1741, da beboerne købte øen, som hidtil havde været krongods under Ribe amt. Derved udløstes bundne kræfter og den fri udvikling, og man fik hurtigt en anselig flaade. Omkr 1760 begyndte man at bygge større skibe. Unge fanniker drog som søfolk ud med hollandske skibe, fra 1760 byggedes mange skibe i Sønderho, omkr 1800 var der 80–90 skibe i Sønderho, efter krigen 1807 kom en stilstand, men efter 1814 blev der fremgang. De fleste skibe var kun smaa, men der var ogsaa større skibe, som sejlede til England, Norge, Frankrig og Holland. Ofte var der forlis, 1824–27 blev 40 fiskerkoner enker i Sønderho. 1859 sagdes Fanø at have Danmarks næststørste flaade. Saa kom de store jernskibe, som sejlede til fjerne have. Men med dampskibene begyndte en nedgang fra 1896, og nu er der næsten ingen skibe tilbage. Esbjerg sugede sejladsen til sig. Befolkningen var stoute sømænd (ikke fiskere), der gik paa langfart med deres store sejlskibe, bygget paa værfter paa Fanø. Barkskibene og brigskibene blev distanceret af moderne skibe, men helt op til 2. verdenskrig var det skik, at Fanø-drenge skulle til søs efter konfirmationen. Naar deres sejlskibstid var overstaaet, skulle de paa Fanø navigationsskole i Nordby og uddannes (nu ogsaa som radiotelegrafister). Det strenge liv paa søen, de mange forlis og under krigen minesprængninger o lign har ofte fyldt Fanø-hjem med spænding eller sorg. Befolkningen blev præget af livets alvor. Paa Nordby vestre kirkegaard er to smukke mindesmærker over sømænd, der satte livet til under de to verdenskrige.

Paa det ene staar:

Vi mindes stille de tapre døde,
hvis navne lever i Danmarks navn.
Og takken søger til dem, der segned,
og dem, der sidder med tunge savn.
(Mads Nielsen)

Fanø har ofte været plaget af sandflugt. 1573 var Nordby præstegaard og det meste af Nordbys jorder ødelagt af sand. 1651 var Sønderho pgd ødelagt, og senere høres atter om sandflugtens ødelæggelser. Landbruget fik derfor ikke større betydning. Mellem klitterne vokser græs og dværgpil (»vægger«), der afgiver føde til de mange faar. Engene mod øst giver fortrinligt hø. Landbruget har fra gl tid været passet af kvinderne.

Fanø hørte fra gl tid under Riberhus ladegaard, men 1741 lod Chr. VI som nævnt øen sælge for 6000 rdl ved auktion til beboerne; den gl ordning med fællesjord holdt sig længe. Ejerne har deres lodder liggende spredt. Først 1931 sluttedes matrikuleringen. Midt paa øen er den store statsplantage af gran og fyr. I træplantningerne mod øst var der »fuglekøjer«, hvor man ved lokkeænder lokkede vildænder ned til kunstigt lavede smaadamme, omgivet af træer og op i kanaler, hvor vildænderne blev fanget (indtil 6000 om aaret). Nu bruges de ikke mere. Statsplantagen anlagdes 1892 og er 1004 ha.

Indtil vor tid har fannikerne trofast holdt ved gamle skikke, brugt de gamle karakteristiske Fanø-dragter, der minder om amagerdragterne. De gamle huse var næsten ens, en lang, lav straatækt bygning af røde mursten med hvide gesimser. Moderne, men kedsommelig bebyggelse og klædedragt har afløst de gamle, smukke Fanø-huse og -dragter.

Det store omslag skete efter 1890, da dampskibene begyndte at fordrive sejlskibene. Det, der derefter gjorde Fanø kendt, var den særprægede natur og strand: Fanø blev et af Danmarks søgte turiststeder. 1891 anlagdes *Fanø vesterhavsbad* i klitterne ved havet vest for Nordby, oprindeligt af udlændinge, men det gik senere over paa danske hænder. Snart var der 3 store moderne hoteller, senere kom flere til, bl a et missions-kursted, hvor der ogsaa har været holdt præstekonventer og kirkelige møder. Et internationalt badeliv udfolder sig langs kysten, hvor badningen delvis foregik fra vogne, der kørtes ud i vandet. I klitterne er der tennisbaner, golfbaner osv. I Nordby, Sønderho osv er der en masse pensionater, sommerhuse osv, og turistvæsenet er blevet en hoved-indtægtskilde for Fanø.

Fanø var eget birk, indtil det 1900 fik tingsted i Esbjerg.

Esbjergs nærhed præger. I de senere aar har der været stærke diskussioner om at afløse den lille færge til Esbjerg med en *bro*. Mange ønsker, at Fanø skal bevare sit særpræg, og holder paa, at man godt kan nøjes med færgen. Men andre ønsker den nemmere forbindelse som en bro er, og en bro vil drage

endnu flere turister til de gode badestrande paa Fanø.

Den tyske besættelse prægede paa mange maader øen 1940–45, med fæstningsanlæg osv. De fleste spor af dette er nu borte.

Begge Fanøs nuv sp har været sømandspræster.

Pastor *Knud Voldum* har hertil skrevet en skildring af Fanø og Nordby sogn. Den er skrevet i 1963 og foraaret og sommeren 1964 og er det sidste han overhovedet skrev før sin død i juli 64. Den aftrykkes omtrent i sin helhed:

Befolkningen

»Den var sig bevidst, at den var »egen«. »Tror De, at de kan finde Dem til rette imellem os? For vi er jo en ø-befolkning og derfor noget for os selv,« blev der sagt til os, da vi i 1936 rykkede ind i præstegaarden. – Ja, fra gammel tid var det endda ikke videre velset, at en ung pige giftede sig med en ung mand fra fastlandet: »Haad' et endda waa jen a wo ejn«, kunne en bekymret mor udbryde, naar hendes datter forlovede sig med en »fremmed«. I det hele taget gaar udtrykket »vore egne« og »de fremmede« igen. Der skulle 3 generationer til, for at en fremmed familie kunde regnes for rigtige fanniker.

Denne fastholden ved slægternes hjemsted paa Fanø, bevirkede et stærkt indgifte mellem de forskellige familier, noget, der ikke altid var til fremme for legemlig sundhed og intelligens. – En betydelig ændring i dette forhold kom i virkeligheden, da Fanø fik sin navigationsskole, hvor unge mænd fra alle egne af landet kom til øen, forlovede og giftede sig med øens unge piger og saaledes bragte nyt blod i slægterne.

Befolkningen er stolt over sin hjemstavn, over øens og livets særpræg. Det var en fattig og nøjsom befolkning, der i 1741 købte øen af kronen. Men dens hovednæringsvej blev skibsfarten, som til tider bragte store rigdomme hjem. Det var i de stolte sejlskibes tid, det begyndte. Og derfor saa man tit tilbage til den tid som øens opgangstid. Og man kunne tale om den tid da man havde »træskibe med jernmænd«, i modsætning til den fremtrængende dampskibstid (med »jernskibe og træmænd«).

Sandheden kræver at der gøres opmærksom paa, at folk i andre egne af landet svæver ofte i en vildfarelse, hvis de ved Fanø kun tænker paa Fanø-dragter, Exner-idyl med malerier af Fanø-interiører, og Fanø-piger og Fanø-faar, badeliv og turistidyl, med masser af sommergæster, ferierende socialdemokratiske ministre med deres lakajer og embedsmænd. Fanø lever sit eget liv uden for sæsonen. Da dampskibene fortrængte sejlskibene, blev Fanø ramt i sin livsnerve. Mange opgav helt at sejle, bl a fordi dampskibsofficerer skulle have en helt anden uddannelse, en skibskaptajn kunne nu risikere kun at blive matros. Nogle valgte andre erhverv, mange udvandrede fra Fanø, især fra Sønderho. Det var vist især tyskerne, der opdagede Fanø som badested, og det har baade været ondt og godt, lige til dato. Den gamle Fanø-befolkning finder man stadigt, solide, stoute folk. Man træffer let fanniker, der ikke regner sig som jyder. »Jeg er fannik!« hedder det. Og der er forskel paa jyder og fanniker. Fannikerne er ligesom lettere end jyderne, Fanø-dragten, husenes byggestil er frisisk præget, og sproget er vel jysk, men anderledes end paa fastlandet. Man mærker, at fanniker har gaaet paa langfart til fjerne egne og har en videre horisont end dem paa fastlandet. Der er en særpræget hygge og kultur i de gamle, lavloftede stuer med billeder af skibe, med rav og konkylier, med sortsnudede, blanke porcelænshunde, de smukke Fanø-fliser og -kakler og mærkelige ting fra fjerne lande. Man kan endnu hos de gamle blive mindet om de tider, da folk fra forskellige egne morede sig med at haane hinanden. Det gik ogsaa ud over fannikerne, naar de i deres aparte dragter kom sejlende op ad Varde aa. Saa lød det inde fra bredderne:

Fannike, Fannike, flok, flok, flok,
Han binder hans bows i en dok, dok, dok,
Han sejler, han sejler i et drøwtroww.

De gamle fanniker var paa een gang hjemmefødninge og globetrottere. Konerne var jævne, men myndige almuekvinder. Dødens spænding bandt dem sammen. Trods alt var det gamle Fanø et isoleret samfund, hvor familierne var stærkt indgiftet i hinanden, og der var stramme regler for navngivning. Man maatte ikke fornærme de gamle. Mange piger hed Anne, og naar tre i samme familie hed Anne, maatte man skelne mellem Store Anne, Mellem-Anne og Bette-Anne. Der var ikke ret megen forbindelse mellem Nordby og Sønderho. Den elendige vej gennem øde hede skilte. Nu er vejen fin.

Fanø indtager egentlig kun en beskeden plads i dansk litteratur. Folklorister har mere beskæftiget sig med andre egne. 1953 udgav red *Andreas Sørensen* en fortræffelig bog »Ved det yderste hav« med novellistisk udformede skildringer fra Fanø. Forfatteren *Poul Ørum,* der nedstammer fra Fanø (hans mor var fannik), har skildret Fanø. Fanøs turistchef, tobakshandler *Agerhøj,* siger i Berl Tid 19. nov 58, at fanniker er glade for penge og derfor har de ikke noget imod turisterne som saadan, men de har det alligevel bedst, naar de er sig selv ... de er saadan lidt egne: »Nu har jeg boet paa øen i 12 aar, og jeg er ogsaa efterhaanden *taalt* her, men de første vintre var det helt umuligt at komme i lag med de rigtige, gamle Fanø-slægter. De er sig selv nok, de har i aarhundreder været sømandsslægter med blikket vendt ud mod den store verden og saa at sige vendt ryggen til Jylland. Nu er det anderledes, for de unge søger jo til fastlandet for at faa beskæftigelse«.

Ja, der kan være noget tillukket over Fanø, naar man med den tøffende færge nærmer sig Fanø en kold efteraarsaften. Kun faa lys er tændt i Nordby, hvor indbyggerne bor tæt sammen. Og om Nordbyernes syn paa dem fra Sønderho, fortæller en gæv mand paa færgen: Ovre i Sydamerika var dagoerne i færd med at klø en dansk sømand. En skipper fra Nordby saa det, og hans danske ledsager ville hjælpe sømanden. Men skipperen sagde: »Det

skal du ikke blande dig i! Lad ham blot faa sine klø. Han er fra Sønderho . . .«

Denne lille oversigt skal slutte med en skildring af en rejse fra Nordby til Sønderho, skrevet af digteren *Valdemar Rørdam* i hans bog: »Fra grænseøerne« 1913:

»Endnu i gaar det mondæne badested – og den vidunderlige strand. Ikke storm, nej; men dog en halv storm. Sortblaa byger svulmede op med gule lynglimt, stænkede lidt – nej fy! nu plaskregner det. Og saa paany det sølvgraat blændende lys i straaler og vifter ned mellem skylagene. Vældige, hvidkammede bølger væltende for paalandsvind, brus, drøn. Lette sandsøjler i snoleg og slyngedans op af klitkedlerne; dér danser de hvide Fanø-piger. Vogt dig, o vandringsmand!

Men se, nu snor de sig i legen og slynger sig i dansen ude paa selve strandbredden, mellem flyvende skumflager, – hvor bunden er vaad, og imod blæsten! Ak, det er alle de unge damer derinde fra hotellerne. De har forladt deres strandkurve og tennisbaner, de er vandrede ned langs kysten for at se Rindby redningsbaad gaa ud.

Hvide sko, hvide, gennembrudte strømper, hvide kniplinger, hvide, gennemklart flagrende kjoler. Blaa slør og graa slør og hvidt i hvidt flagrende og smældende om hurtige, slanke ben og slanke, solbrændte nakker. Som flyvende skumflager, som hvirvlende sandsøjler . . . Nej, fastere, varmere, sødere. Vogt dig, o vandringsmand! de hvide Fanø-piger af flyvesand er mindre farlige.

Bum, ssss: dér ryger raketten. Og nu, endelig, gaar baaden ud. Langsomt. Mandskabet, ikke i søstøvler, men i lange bukser, vader ud med skuldrene mod rælingen. Nu jumper de op! Drenge kommer løbende og rækker dem aarerne. Fiskerdrenge og fine drenge danser om baaden, i skumskyl til livet. Nu stager de, nu flyder baaden, nu sænker de aarerne og haler ud. Højt løftes manden ved roret, han svæver og nu synker han, nu er baaden helt borte; dér dukker den op igen. Strømmen river den med sig, nordpaa.

Flonelsklædte herrer og en dame i raasilke vader i hvide støvler og strømper ud til drengene og tager sigte med deres kodakker. Baaden kæmper sig længere og længere ud; nu er spændingen forbi. Resten bliver fiskernes sag, efteraarsstorm, sandflugt, stranding og virkelig redningsfærd paa liv og død.

Al den hvide og blaa, den blonde og sortlokkede dejlighed blæser nordpaa, spredt over strandfladen.

Og jeg sidder for sidste gang, bølgefortumlet, blæstombrust, solfrisk og solvarm paa trappen til min badevogn med cigarrøgen duftende borthvirvlet under mine næsebor. En kobbermaskine i gul badekaabe kommer vadende med nystoppet shagpibe og beder om ild; den sorte havfrøken kaster sig baglænds over en skummende bølgekam; og dér tilhøjre løber den lyseblaa ud, munter og let. De bruser, og det suser, men vandet falder. Flaget op, farvel! Et sandskorn mindre i mængden; nyt sand fyger frem.

To timer efter ager jeg med postvognen fra Nordby til Sønderho. Højt paa bukken, i frisk luft, i blæst, i regn; hos kusken, med fiskekasser under foden, med en posttaske i nakken, fod for fod, gennem sand, over lyngris; og saa et lille trav paa fast vej. Det lyner over vaderne, ovre ad Ribe til, Trindelen og Pendelsand, og hvad alle sandene hedder, ligger halvtørre allerede, sorte og graa flader med hvidgraa vandrender imellem.

Folk er ved at faa deres hø hjem; vi kører ud i vejkanten og holder, naar vi møder et læs. Snart er det groft gesthø, snart det fine sødt duftende hø fra marsken. Alvorlige Fanøkvinder med fine træk vugger hjem, halvsiddende paa læssene. Klokkelyngen blomstrer i de grønne smaa dale mellem tue og høj. Ogsaa marker er der, lavt og tyndt bølgende rug og bygmarker, gule, gyldne, mellem grøntblinkende havre og sandfuret brak. Og plantningerne med deres tapre fyrretræer og svajende graner. Klitterne bag. Rigtige klitter, graa og graagrønne sandbjerge, takkede mod synsranden. Et sømærke nærmer sig, højt skrævende over hede og klit; der ligger Sønderho.

Vi ruller lydløst ind i byen, forbi den kullede brede kirke af rødgraa sten med hvid fugning. Den smalle landevej snor sig som en sti ud og ind mellem de lave røde og graa huse, mellem rubbetjørns diger og kaalgaarde, hvor roser og stokroser blomstrer i det hvide sand. Blanke ruder, blomster i karmene. Godaften, idyl!

Men –

Her vrimler jo af mennesker! De myldrer frem allevegne, af smøger og smut mellem de lave huse og rubbetjørnsdigerne. En enkelt gammel graaskægget skipper, ældre koner i Fanø-dragt, men ellers herrer og damer. Lidt mindre flonel og lidt mindre af det hvide maaske end oppe ved »stranden«; men, men . . .

Vi holder ud for posthuset; man samler sig og mønstrer os nyfigent, men ret venligt, et dæmpet hurra–ah! løsner sig nynnende inde fra mængden. Var det en kaad dreng eller en skælmsk ung pige, der begyndte? Folk har det vist godt her; hyggeligt. Dette er alligevel noget andet.

Og vi ruller videre; næste gang vi standser er det ved kroen. En lang lav bygning af røde mursten med bindingsværk; vedbend om vinduerne, vedbend om kvisten. Der boede gamle Exner oppe, i det lille kvistkammer, aar efter aar.

En lys, hurtig og mild ung kone tager imod os; det er værtinden. Jeg løber panden imod dørkarmen, bøjer mig, og træder ind. Sand knaser paa forstuefliserne; sand knaser paa gulvplankerne i den pyntelige skænkestue. Gæster vælter ind, ventede og uventede. Der bliver travlhed hos naboerne. Selv kommer jeg endelig til ro i en smal seng i et bittelille kammer. Men jeg ligger godt. Paa det runde bord ved hovedgærdet dufter i et fintpoleret kohorn hvid flox og blaa venusvogn og fem lyserøde rosensøstre i en klynge. Det lille vindu staar aabent ud til haven. Der hænger en lygte i et lindetræ; bladhjerterne gløder lysegrønt – og jeg tænker paa Frederiksberg Allé for mange aar siden.

Saa er lygten slukket og alt stille«.

Det økonomiske liv

Pastor *Knud Voldum* fortsætter:

»Baggrunden for øens relative velstand er skibsfarten. I gamle dage skulle en rask Fanødreng med en smule respekt for sig selv være sømand. Landbrug var der ikke noget videre af, ingen industri, men skibsfarten. I sejlskibenes tid maatte skibsføreren som regel være medejer af det skib, han førte. Og det kunne betyde knald eller fald for ham. Gjorde han gode rejser, tjente han store penge. Men var han ude for forlis, blev han en fattig mand. – Efter at sejladsen nu foregaar med damp – eller motorskibe, er det rederierne, der ejer skibene, og kaptajnerne har deres faste løn (foruden store procenter af de forretninger, der gøres undervejs).

Selv om der nu er mange andre mennesker paa Fanø end søfolk (forretningsdrivende, arbejdere, folk, som har deres daglige arbejde i Esbjerg, enkelte fiskere), er det stadig søfolkene, der er den velhavende klasse i sognet. Kaptajnsvillaerne breder sig saavel i Nordbys udkant som inde mellem de smukke, pyntelige Fanø-huse i de snævre gader. Naturligvis er det ogsaa søfolkene, der betaler de store skatter.

Naar sommeren kommer med solskin og varme, skifter billedet af vinterens og foraarets gadeliv. Masser af **turister** strømmer til øen, nogle for at bo paa de dyre badehoteller ved Fanø Vesterhavsbad, andre for at tage deres sommerhuse i brug, andre igen kommer i bil og camperer paa en af de mange campingpladser, der er opstaaet. Og ind i de smaa gader vrimler det med folk i alle mulige paa- (eller af)klædninger. (En mand kom en dag, hvor jeg ikke var hjemme, og spurgte min kone, om der ikke var mulighed for, at han kunne blive viet om eftermiddagen i den kønne gamle kirke. Han var iført sixpence og badebenklæder. Efter at han havde sagt farvel kom han tilbage og gjorde undskyldning for, at han ikke havde taget sit hovedtøj af. Det var det eneste sted, han kunne opbevare sine penge).

Og rundt omkring i de mange Fanøhjem rykkede beboerne sammen, saa der kunne blive plads til udlejning af værelser til turister – eller plads til familie, der boede uden for Fanø, men naturligvis skulle holde sommerferie i det gamle hjem.

Folk var glade ved at gense turisterne, naar de dukkede op først paa sommeren. Men paa den anden side kom der hygge og ro over bylivet, naar gaderne omkring september blev folketomme, og man var sig selv igen.

Hjemmene og skibsfarten

I hvert hjem, hvor der boede en sømand (kaptajn, styrmand, hovmester, maskinmester) som gik paa langfart, maatte husturen være baade kone og mand, baade mor og far. Hun matte tage sig af de mange ting, der skal ordnes i et hjem. Og hun maatte opdrage børnene, som undertiden først saa deres far, naar de var en 3 aar (»Jeg vil ikke ha', at den fremmede mand med det sorte skæg gaar ind og kysser mor«, sagde en lille pige, da hun første gang blev konfronteret med sin far).

Men kom der telegram om, at far skulle ligge over i en nærliggende havn en dags tid (Liverpool, Hamburg, Antwerpen osv), saa pakkede hustruen sin kuffert, satte børnene i pleje hos familie og rejste i huj og hast for at være sammen med manden saa længe det var muligt. Disse sømandshustruer blev selvstændige, dygtige kvinder. Og efterhaanden som de fik lov at gøre en enkelt rejse med, fik de mere horisont end mange, som hele livet gik derhjemme.

Der var glæde i hjemmet, naar sømanden kom hjem. Saa gik flagene til tops, baade i hans eget hjem, og hos de mange slægtninge, som ogsaa ventede ham. Der er ikke mange steder, hvor der flages saa meget som paa Fanø. – Og der blev dyb sorg, naar der kom bud om et skibsforlis, hvor flere af søfolkene blev derude.

Klædedragt og skikke

Fanøkvindernes dragt er snart en saga blot. Da vi i 1936 kom til øen var der ca 120 kvinder, der bar den ejendommelige dragt; nu er der vist kun 2–3 tilbage i Nordby. De, der bar dragten, brugte kun den. Og ingen af den opvoksende slægt har villet bære den. Nu ligger de tunge, læggede skørter, de fine bluser (»Nattrøjer« kaldet) paa kistebunden . . .«

Fru Voldum fortæller om *Fannike*dagen: »Det er en dag hvor alle der har en Fanødragt tager den paa og gaar til fest. Den begynder ved færgepladsen, hvor alle i Fanødragter tager imod sømanden, der vender hjem, en baad med søfolk i gamle dragter roer i land og modtages af koner og kærester og dansen gaar paa pladsen. Derefter i procession til Kikkebjerg, hvor flaget hejses, mange af herrerne er ogsaa i gammeldags dragter og høj hat. Paa pladsen paa Kikkebjerg danses der paa en platform gamle Fanødanse med et brudepar i spidsen, et aar havde vi et virkeligt brudepar i dragter. Øen har jo ogsaa sine specielle retter, f eks Fanøsmørrebrød.«

Besættelsestiden var en drøj tid, ogsaa for det kirkelige arbejde. Missionshuset i Nordby havde tyskerne taget, en tid var det fyldt med ammunition, men det forbød Pancke engang han var der. Saa blev badevognene sat op langs vejen, der gennem en plantage førte til kirkegaarden, og ammunitionen fyldt i dem. Der er tre kirkegaarde. Nordre kirkegaard ved kirken og V kirkegaard uden for byen og Rindby kirkegaard. Naar vi skulle til vestre kirkegaard skulle vi have værnemagtens tilladelse. Det blev vi kede af og kørte ad en lille sidevej til kirkegaarden, dog med frygt for at ligvognen skulle vælte. Vi havde kun et par steder, hvor vi kunne holde møder. Der var ca 6000 tyskere, og ca 1500 danske arbejdere, der arbejdede for dem paa øen, de skulle have plads. Det var en glædesdag den 5. maj. 1945. Knud og jeg gik op til kirken for at hejse flaget der, vi havde faaet at vide at skolernes børn og lærere kom til kirken for at holde en kort andagt inden børnene fik fri. Der kom saa alle børnene med dannebrogsflag i hænderne, deres lærere og en del af menigheden den store kirke var fyldt til sidste plads, og der var ikke mange tørre øjne.

Ved gudstjenesten om søndagen sad vores meget dygtige organist og præluderede, og da han spillede »Kongernes Konge« rejste hele menigheden sig spontant, og vi sang sangen ud. Lærer *K. Moesgaard,* Lund skole pr Hammerum, var dengang formand for samfundet. Han var lærer og tillige kordegn og en af lederne i modstandsbevægelsen. Han var en meget dygtig mand. Ikke mindst under besættelsen gjorde han et stort arbejde, ogsaa rent praktisk. Missionshuset var meget mishandlet, og det var svært at faa alt i gang igen«.

Efter krigen stor flygtningelejr.

NORDBY SOGN

Nordby sogn, 3811 ha, den nordlige del af Fanø, har byerne Nordby (2200 indb) tæt bebygget landsby med 2 kirkegaarde, mh fra 1888, epidemihus fra 1915, omdannet 1938 til alderdomshjem, ting- og arresthus fra 1876, omdannet 1940 til helbredelsesanstalt under statens arbejdshus i Sdr Omme, navigationsskole fra 1894, apotek, hoteller, pensionater, butikker, færgeoverfart til Esbjerg m m. Byen med fh fra 1898, Rindby med kirkegaard og ligkapel fra 1894 og fh fra 1897. Feriekolonier, flere campingpladser. N. M. Kromann: Fanøs historie (III, 1933–34) skildrer sognets historie, dog ikke meget om det aandelige liv.

Af den ældre præstehistorie

Fanø udgjorde oprindelig eet sogn med een kirke, der laa paa den østlige side ved »Albybugten«, i Korsdalen (Anna-dalen, se ovf). Denne kirke forfaldt, og sagnet beretter om, at beboerne var bekymrede ved udgiften til en ny kirke. Men de fik pengene ved et under: En søndag under gudstjenesten hørtes buldren og mærkelige lyde fra stranden. De ilede derud og mente, at det var en stranding. Men det var en stor hval, der under højvande var kommet inden for revlerne og nu kunne den ikke komme ud igen ved lavvande. De dræbte hvalen, solgte den og for pengene byggedes en kirke. Da beboerne mere og mere tog bopæl, dels midt paa øen, (i »byen«, nær ved Rindby), dels mod syd (i Sønderho) blev der bygget kirke baade i Rindby og i Sønderho. Kirken i Rindby havde taarn, tre udbygninger paa nordsiden (opført 1651, 1703 og 1737). Iflg Dsk Atlas var den opført 1574 til afløsning af den lille, gl kirke i Anna-dalen. Om dette er rigtigt, kan ikke afgøres. I en præsteindberetning 1638 kaldes kirken Fanø kirke, fordi Nordby var »ældre, større og mere folkerigt«. I en liber daticus fra c 1750 kaldes sognet Nørby med byerne Renderne (Rindby), Nørby, Ved møllen, Odden, Nørre Omme og Vandby. 1786 blev saa den nuværende kirke bygget i Nordby nær ved det gamle fiskerleje Odden.

Holger Poulsen har i FRA 1915–18, s 192–212 skrevet om præsterne her efter reformationen.

Den første lutherske sp var *Søren Truelsen,* der 1573 fik toldfrihed. De flg sp var *Claus Pedersen, Niels Sørensen, Hans Hansen Riber* og *Ditlev Hansen. Lauge Pedersen* (1669–1700) af Sønderho havde 10 børn, flere døtre blev præstekoner paa egnen (i Sneum-T, Grimstrup-Aa, Kvong-L, Hodde-T). – Mag *Jens Olsen Brasen* (1698–1736) af Daubjerg-MS blev gift med biskop Lodbergs husholderske, Ellen Bruun, vist af Herslev-G eller Sæby-G. Han var nidkær, forbedrede mgh meget, men havde mange fortrædeligheder af en faktisk sindssyg kapellan, *Jac. Blom.* (Se Frosts efterretn om Ribe dk s 67, N 87). Brasens dt blev gift med eftm *Jørgen Bjørn Taulov* († 1739), der var adjungeret Brasen fra 1723. Navnet *Friis* spillede derefter en rolle i Nordbys præstehistorie gn 66 aar. *Niels Hansen Friis* (1739–79) var søn af sognefogeden i Arrild, havde 10 børn, en dt blev gift med O. T. Foss, sp Sønderho, en anden med H. J. Foss, Hedensted. Niels Friis blev 91 aar og døde først 1797. Brorson skriver 1754, at en stærk storm det aar hindrede ham i at komme over til Fanø. Aaret efter, 1755, holdt han visitats i Nordby, hvor *Friis* prædikede »alvorligt om den aandelige døvhed« (Mk 7,31–37), ungd svarede til fornøjelse. Der var 2 skoler; degnen, studiosus *Rasch* var ustraffelig i sit levned til ungdommens nytte (vis s 103). 1762 var *Brorson* atter i Nordby. Han var da svag, og hans visitatsnoter er ret uklare. Ved visitatsen prædikede en student *Peder Eggers* (senere sp Haderup) over 1. Jh 2,3, pastor *Niels Friis* var tilstede, en »flittig og ustraffelig lærer«. Skolelærerne i de to skoler var upaaklagelige. Menigheden var bevægelig og intet blev klaget (Vis 157). *Niels Friis* efterfulgtes af sin søn, *Hans Ditlev Friis* (1779–1805), der først var kapellan et par aar hos sin fader. *Hans D. Friis* blev 1805 sp i Vejle, hvor han døde 1827. – *Hans Chr. Clausen* (1805–29) havde været kap paa Før, flyttede til Farup, se der. *Lars Nielsen* (1829–44) var værtshusholdersøn fra Ribe, havde non til sin embedseksamen, fik afsked p gr a mental svækkelse, døde 56. Se BDG I, 172.

Tiden efter 1844

Pastor *C. P. Biering* (1844–58) gjorde et godt arbejde for fattig- og skolevæsen. Han blev kapellan her paa eget ansvar 1841 under pastor Lars Nielsens sygdom. Han var af gl præsteslægt fra Falster.

Pastor *C. H. G. A. Kuhlmann* (1858–67) var en sognefader af den gamle skole. Der er mange anekdoter om ham, man havde respekt for ham, han var en begavet taler, afholdt, en hædersmand (se her VI, 500).

Pastor *O. C. Ipsen* (1867–74) havde været sp i Hjerpsted, men var blevet afsat af tyskerne. Han var bornholmer, afgjort IM, stod *Vilh. Beck* nær. Vilhelm Beck var her 1872 og prædikede for overfyldt kirke. Som ung var Ipsen absolut ikke missionsmand, men det var paa Fanø han mødte IM. Her var en kreds af gode, vaagne missionsfolk, og Ipsen

sluttede sig helt til dem. Han var lægprædikanternes ven, kom i IMs landsstyrelse, og hvor han virkede havde han stor autoritet. Han var en betydelig prædikant (der var bornholmsk granit i hans forkyndelse!) og han var en læst forfatter. En bog om Jesu lidelseshistorie, som han skrev her, blev meget solgt. Han var ganske fri for sentimentalitet, nøgtern, lun, en fredens mand. Han kom til at betyde meget her. (Se her III, 257 f). Han havde meget stor kirkegang.

Pastor *H. G. Saabye* (1857–79) gjorde sig bemærket ved sine indlæg om totalafhold, og hans bog 1884 om sekterne betegnedes af provst, dr. *Michael Neiiendam* som et gedigent arbejde. Den fik stor udbredelse og var til megen gavn. S var rodfæstet i den Mynsterske tradition, en ægte luthersk mand, bekendelsestro, meget belæst, præget af teologisk kultur. Senere udgav han (1888) et værdifuldt skrift om vantroens historie....et modtræk mod brandesianismens angreb paa kirken.

Pastor *P. L. Trojel* (1879–90) stillede sig forstaaende over for IM, i hans tid opførtes missionshuset. Han mindes som en afholdt præst, en god prædikant.

Ved det store KFUM og K-møde 1887 i Esbjerg boede mange i Nordby og knyttede forbindelse med mgh her.

Provst *S. H. Holck* (1890–1904) var en vennesæl mand af grundtvigsk støbning. Han havde mange venner, men IM kunne ikke bruge ham. Det kom til stridigheder med den ukirkelige del af IM, som væsentligt benyttede fremmede talere. Han var virksom for den skandinaviske sømandsmission i Calcutta, han udgav sin afskedsprædiken i Nordby 1904. 1896 var der en stor vækkelse blandt de unge.

Det mest kendte navn i Nordbys præstehistorie er *Hans Koch* (1905–09). Han var sp i Hellerup 1901–05, en af førerne i den kristne studenterbevægelse, og hans profil var allerede da trukket klart op i dansk kirkeliv. Han var aldeles fri for menneskehensyn, udpræget akademiker, uforfærdet polemiker, hans ungdom faldt i kirkefondets blomstringstid, og han stod *Harald Ostenfeld* nær. Han var kendt som en betydelig prædikant, og det vakte opsigt, at han søgte til Nordby. Det vakte ogsaa opsigt, at han 4 aar efter søgte sin afsked som sp for at blive hjælpepræst i sit gamle sogn, Hellerup, hvor han havde været sp. Under Solbjerg k, omtales han nærmere (se her I, 234–36), men fra Nordby skrives, at »han virkede som et frisk pust paa Fanø, og han forstod at sætte bevægelse i de noget stillestaaende vande«. Hans plads var i København. Men hans navn glemtes ikke paa Fanø.

Provst *A. A. Benjamin Nielsen* (1909–36) groede godt fast her, skønt han var københavner. I disse aar begyndte nedgang i folketallet, og sognets struktur ændredes ved de nye vilkaar for skibsfarten. Turistvæsenet blev hovedlevevej, lodseriet flyttede til Esbjerg, og de gamle sømandsslægter blev færre. Verdenskrigen 1914–18 og den spanske syge satte sine spor, mange søfolk satte livet til i krigen, og der var sorg i mange hjem. Provst N var ikke særlig partipræget, han var myndig og alvorlig, fmd for søndagsskolen, KFUM og K, havde god kirkegang, samarbejdede godt med IM, og med skolebestyrer *Thyssen,* der var grundtvigsk leder. Provst N skriver, at IM kunne være noget stejle, men han kom som helhed godt ud af det med dem. Et par gange i 1935 var *Frank Buchman* her med sin Oxfordgruppe, hvis møder vakte en del røre.

Pastor *Knud Voldum* (1936–60). Pastor Voldum skriver:

»Fra gammel tid har der været stor ærbødighed og trofasthed over for kirken. I den store sømandskirke (fra 1786) var der oprindelig ca 1000 (nu c 600) siddepladser, tætstaaende rækker af smalle, stejle bænke. Hver ejendom købte (eller lejede) sin bænk (en ikke uvæsentlig indtægt for kirken). Og selv om det forhold for længst er ophørt, er slægterne blevet ved med at betragte de engang erhvervede bænke som deres. Derfor sidder menigheden spredt over hele kirken, som den naturligvis ikke kan fylde paa de almindelige søndage. I gamle dage (fortalte man os, da vi kom), gik der hver søndag en strøm af kirkegængere fra »byen« (Rindby) ind til kirken. Det var fra landbohjemmene, hvorfra der mindst skulle være een fra hvert hjem i kirken. Dette var dog for længst ophørt. Fra »Odden« og »Nørby« (det egentlige Nordby) er der – efter danske forhold – jævnt god kirkegang. Det var i min tid en sjælden søndag, hvor der var under 100 kirkegængere, ofte 150–200 – uden for turisttiden. Naar sommeren kom, var der mange sommerhusbeboere (ikke just turister fra badehotellerne og -pensionaterne), altsaa folk, som hjemme var vante til at gaa i kirke eller i hvert fald havde god tid til det nu. Det var en opmuntring aar efter aar at mødes med denne strøm af mennesker (der kunne godt være ca 300). Men egentlig »menighedsdannende« var den ikke.

En lille morsom tildragelse: Min forgænger, provst *Benjamin Nielsen,* var en myndig mand, alvorlig og dog »mild« i sin forkyndelse, en meget slagfærdig mand, der ikke gik af vejen for en spøg. Han havde ved en søndagsgudstjeneste ladet falde nogle skarpe bemærkninger om det »leben«, der lørdag aften ved »lørdagsfesterne« førtes paa de store badehoteller ved Vesterhavsbadet. Fra badedirektør *Lassen* modtog han et par dage derefter et brev med følgende indhold: »Det undrer mig, at provst Nielsen om søndagen i kirken udtaler sig om, hvad der foregaar herude om lørdagen, eftersom De jo aldrig selv har overværet det. Vi har fest igen paa lørdag, og jeg vedlægger et adgangskort til Dem, saa at De selv kan komme og overbevise Dem om, hvordan det gaar til.« Provst Nielsen returnerede adgangskortet efter først paa dets bagside at have skrevet: »Det undrer mig, at direktør Lassen udtaler sig om, hvad jeg har sagt i kirken, eftersom De jo aldrig er med til en gudstjeneste. Der er gudstjeneste igen paa søndag kl 10, og der behøves intet særligt adgangskort.«

Saavel direktør *Lassen* som provst *Nielsen* har – uafhængigt at hinanden – fortalt mig historien omtrent enslydende. Og de har beg-

ge moret sig storartet over den. – Samme direktør *Lassen* var en ejendommelig mand, en dygtig forretningsmand som direktør for A/S Fanø Vesterhavsbad. Han kom aldrig i kirke undtagen juleaften, hvor han kom med hele sin familie. Og var han forhindret, kom han om eftermiddagen ind og hilste paa mig og lod mig vide, hvorfor han ikke kunne overholde traditionen. – Trods vort forskellige syn paa mange forhold kom vi til at staa paa en venskabelig fod med hinanden (»jeg bander sku aldrig, undtagen naar jeg er sammen med Dem, hr. Pastor«; det skulle naturligvis være en slags undskyldning for, at han ogsaa bandede, naar han var sammen med mig). N.B. Dir Lassen lever endnu, nov 1963).

Naar sømanden vendte hjem fra langfart, var det almindeligt, at han og hans familie var i kirken søndagen efter hjemkomsten. Men i det hele taget saas skibskaptajnerne der ofte, naar de var hjemme. Der var en fast kerne af beboerne ved hver gudstjeneste. Efterhaanden tilhørte en væsentlig del af denne kerne Indre Mission. Grundtvigianere var der praktisk talt ikke, kun nogle enkelte familier. De unge i sognet var ikke flittige til at komme der (undtagen naar de uniformerede korps havde fælles kirkegang). – Og de unge mennesker paa navigationsskolen saa man sjældent.

Kirkeligt var befolkningen delt i de to grupper: Missionsfolk og ikke-missionsfolk. Og den sidste gruppe var langt den største.

Der havde været en vækkelsestid i Nordby. Pastor *Ipsen* (senere Assens) stod for de gamle missionsfolk som den mand, der havde været redskab til vækkelsens begyndelse. Men endnu i 80-erne var det opstaaede røre saa stærkt, at det formaaede at give stødet til opførelse af Nordby missionshus (i 1888). Den betydeligste leder af det unge IM-samfund var i en lang aarrække *Anders Rødgaard*. Efter hans død blev lederen *Jens Jensen* (»Jens af Jens Madsens«), en husmand, brændende nidkær, trofast til at besøge syge og gamle, synge for dem og aflægge et vidnesbyrd. – Men efterhaanden stagnerede vækkelsestidens friske liv. Og det samme, som er set mange andre steder, blev ogsaa resultatet her: Samfundet blev en lille kreds af mennesker, mest smaakaarsfolk. De mere indflydelsesrige i sognet trak sig tilbage, ja, blev i adskillige tilfælde modstandere. Der holdtes vækkelsesmøder og missionsuger, uden vækkelse, selv om det skete stadigvæk, at enkelte (maaske navnlig unge) blev vakt. – Da Oxfordbevægelsen i 1935 holdt sine møder paa Fanø, blev en del af beboerne stærkt berørt deraf, og for nogle førte det til et aandeligt gennembrud, der har holdt sig, selv om bevægelsens særlige former ikke betyder noget længer.

Samtalemøder er et fast led i IM-kredsens liv. De holdtes oprindelig i missionshuset. Nu er der 3 kredse, som samles i hjemmene 2 gange om maaneden i vintertiden, og kun om sommeren i missionshuset.

Sømandsmissionen har en kreds for indl sømandsmiss og en kreds for Dansk Sømandskirke i fremmede Havne. Der har undertiden været en vis spænding mellem disse kredse. Den første bestaar af IM venner. Den sidste regnes for »neutral« dvs den har tilslutning fra kaptajnsfamilierne (og mange andre, der ikke vil have med mission at gøre). Kaptajnerne kender jo en del til dette arbejde fra deres besøg i fremmede havne og har ofte haft forbindelse med sømandspræsterne derude. (Leder af indl sømandsmiss-kredsen var i mange aar fru forstander *Pedersen,* Navigationsskolen; nu fru malermester *Sørensen.* – Leder af sømandskirkekredsen var købmand (tidl styrmand) *J. Iversen;* nu fiskehdl *J. Almosetoft*).

Ydre Mission har gennem aarene haft mange venner paa Fanø. En stor *DMS-kreds* samles regelmæssigt 1 gang maanedligt i hjemmene (offerkonvolutter; gennemgang af DMSs skrifter). – En *Sudan-kreds* sluttede sammen om en udsending fra Nordby, frk *Margrethe Sørensen,* der senere blev gift med sudanmissionær *Alfred Jørgensen.*

En Santalkreds, oprindelig oprettet af pastor *Hans Koch,* førte længe en hensygnende tilværelse, men er nu i god gang. – En *Østerlandsmiss-kreds* stod nu bag en udsending fra Nordby, lærerinde frk *Petra Lauridsen,* (Nebk, senere i Adén, nu lærerinde i Møborg). – Ogsaa en lille *Israelsmiss-kreds* findes. – Desværre maa det siges, at deltagerne i disse kredse for en stor del er »Tordenskjolds soldater«. Men der gøres et godt stykke arbejde i kredsene.

Ungdomsarbejdet har paa mange maader haft gode kaar. Saavel KFUK som KFUM har haft deres egne bygninger eller en lille tilbygning til mh, hvorfra arbejdet gøres. Der er baade M- og K-spejdere. En vanskelighed for arbejdet er, at de unge ikke bliver paa Fanø (derfor konstant leder-mangel): Der er ikke beskæftigelse for dem derovre. En del unge mænd gaar til søs, andre skal have lærepladser ovre paa fastlandet. – Mange unge piger bliver tidligt gifte f eks med navigationsskoleelever; saa har de et par aar sammen paa Fanø, indtil mændene er færdige med deres uddannelse og gaar paa langfart.

Børnegudstjenestearbejdet, som gøres ud fra misshuset har gennem aarene samlet masser af børn. – Tilslutningen kan være noget skiftende. Men gennem »klasselæsning« faar en del søndagsskoleledere god kontakt med en stor del af børnene.

Til hjælp ved disse forskellige former for frivilligt arbejde er der en trofast stab af medarbejdere, ikke helt unge, men absolut ikke gamle. – Skal et enkelt navn nævnes her, bliver det malermester *M. Sørensen.* Som helt ung kom han med i ungdomsarbejdet, startede KFUM-spejderne, der saa op til ham som fører, og der var en tid, da drengene saa at sige stod paa venteliste for at blive spejder (en dreng raabte efter ham paa gaden: »Marius, hvor gammel skal man være for at blive muldvarp?« Han mente »ulveunge«) – Marius Sørensen var en række aar medlem af fællesbestyrelsen for M og K i Danmark. I Nordby blev han efterhaanden formand for IM-samfund, for børnegudstjenestearbejdet, KFUM, gruppefører for spejderne. En klog, besindig, nidkær leder, der ogsaa

udadtil stod godt i folks omdømme. Han kom ind i kommunalpolitik og har i en række aar været sogneraadsformand. – Dertil kommer, at han er medlem af menighedsraadet og af skolekommissionen.

Pastor *J. Østergaard* som har været her siden 1961 skriver: Kkg 7 pct, gode forhold, ret stor trofasthed mod kirken. Nu c 120 i IM smf, samtalemøder, Blaa kors, sdsk i N og Rindby (130), KFUM og K, 5 YMkredse, Sømandskredse. Om sommeren mange kirkesøgende badegæster. Mange arbejdere, en del med arbejde i Esbjerg.

KFUM og K med egne bygninger, nu fælles nyopført bygning.

Ledende lægfolk foruden førnævnte:

Indre mission: Omkr 1909 henregnede saa godt som alle bevidste kristne sig til IM, skriver provst *Benj. Nielsen.* IMs leder var kaptajn *Anders Rødgaard,* der var brugsforeningsuddeler, en meget livlig personlighed, ikke udstyret med store gaver, men med et redeligt og offervilligt sind, især over for sømandsmissionen.

Kaptajn *Knud Nielsen* († 1940) var fmd for mghr, gjorde et godt arbejde for kirken.

Kommunebud *Hans J. Sørensen* (* 67 her), i mghr, fmd Blaa kors og Sudanmiss.

Kordegn *Moesgaard,* (se foran).

Malerm *M. Sørensen,* (se foran).

Andre: Navigationsskoleforstander *J. P. Pedersen.* Var i mghr; kirkeværge, ofrede megen tid og interesse paa kirke og kirkegaard. Alt skulle være i fin orden. Indenlandsk sømandsmission havde hans store interesse. Navigationslærer *Tage E. Jensen* er næstfmd i menighedsraadet.

Kpt *F. List Schmidt,* kirkeværge.

Fru *Josefa Harms* (* 85) i mghr, fmd Dsk kvindesmf, her, arb f armenierne og de blinde.

Grundtvigske: Overlærer *A. D. Thyssen* († 33), en god kirkens mand. Fader til stiftsprovst *E. Pontoppidan Thyssen,* Gl Hadersslev.

Skolen

Skoleinspektør i Nordby *Holger Rask Thomsen.* Skoleinspektør *Niels Birkelund* († 63, 72 aar), lærer her 1925, skoleinspektør 1939, dygtig pædagog. Viceskoleinspektør *Chr. Sneum* var lærer i Sønderho, før han kom til Nordby. Var i mange aar red af Fanø Ugeblad. Sgrmdl.

1909 oplyses: Særdeles god kkg, et ikke ubetydeligt IM smf, stor hørelyst, Sdsk, KFUM og K, Blaa kors, godt sted at være præst, fh brugtes selskabeligt (ikke grundtvigsk). 1917 oplyses: Kkg 15–20 pct, jævnt gode, en ret stor, men stagnerende kreds af IM, mh med mange møder, 1 fh. En del har ringe forbindelse med kirken, enkelte adventister. 1939: Kkg 10–12 pct, en del gldags kirkelighed, IM, missionskredse, bibelkr, Oxfordgruppe, sømandsmiss, sdsk, KFUM og K. 1947: Kkg 10 pct, IMsmf (150), KFUM og K, LYM, missionskredse, bibelkr. 1955: Kkg 10 pct, jævnt god kkg, en del gammeldags krd, IM smf (120, sp), sdsk (150) osv. 1963: Kkg 7 pct, IM (120), sdsk (150) ellers som hidtil. 1967: se ovf.

Nordby kirke, opført 1786 af røde mursten med sortglaserede tagsten, er et stort langhus (28 gange 16 m) med fladt, gipset loft, vaabenhus mod nord og en udbygning med præsteværelse mod øst. Gavlene har afvalmet tag, kobbertækt spir opsat 1909 paa tagrygningen. Slanke søjler støtter loftet. Det indre er paa rokokomaade orienteret paa tværs. Hovedindgangen er i vaabenhuset paa nordre langside, og lige overfor, midt paa søndre langside, er altret, uden nogen korbygning, med maleri fra 1864 (J. Reinau: Jesus og den samaritanske kvinde), den gl altertavle fra 1662 med 3 felter forneden og ét foroven, er anbragt i vestgavlen. Døbefonten staar lige foran alteret, en gl, mærkelig malmfont, vist fra c 1475, iflg et sagn skænket af dronning Dagmar, men dog yngre, paa ydersiden en indskrift i spejlskrift (Dette er angerens døbested). Et andet sagn siger, at den er skænket af Thyra Danebod. Eller at den er drevet op af havet. Prædikestolen var før over alteret, nu ved sydvæggen, syd for alteret, Den er fra 1620, i renæssancestil, i fyldningerne er malerier fra 1913 (Jørgen Hansen) af Jesu fødsel, korsfæstelsen, opstandelsen, himmelfarten. Der var oprindelig c 1000 sd, som ved salg til beboerne gav kirken en god indtægt. Nu 500 sd. Der er 2 orgler, det ene skænket 1842 af Chr. VIII. Det staar paa et pulpitur, der rækker langs hele nordvæggen. Et nyt, større orgel skænket 1917 af skibsreder D. Lauritzen, i østenden. Flere modelskibe, 1897 skænkedes 2 glasmalerier (Daab og nadver). Den smukke gl alterkalk blev 1717 stjaalet fra den gl kirke i »Byen«. Tyven blev fanget ved Sønderho, kalken var i behold, tyven blev dømt til døden, men benaadet.

Smukke kirkegaarde. Paa Vestre kg smukt minde over faldne søfolk i verdenskrigen 1914–18. Marmortavle over dem (c 20) paa kirkens sydvæg. Begravelseskapel i Rindby fra 1894, ligkapel paa nordre kirkegaard 1953.

H. F. Rørdam: Indskrifter paa Døbefonten i N Khst Saml 4 r II, J. Helms: Døbefonten i N Maanedsskr 1857, 230–33, Holger Poulsen: N Kirke (Tiden 1910–11, 239–40).

Folketal: 1850: 1841, 1901: 2408, 1925: 2184, 1965: 2337.

Altergæster: 1922: 1600, 1930: 1260, 1942: 1444, 1954: 1176, 1962: 1014, 1966: 1745.

Menighedsraad: 1909: 1 IM, 1 gr, 2 u p, 1922: 2 IM, 1 soc, 4 u p, 1934: 3 IM, 1 soc, 4 u p, 1942: do, 1955: 3 IM, 1 soc, 4 u p, 1961: 2 IM, 6 u p, valg, 1965: do.

Sognepræst

Indt 1857: a) 0, b) Af Billum: 16 rdl, 10 byg, præsteredsel: 225 rdl, c) Naturalier, d) 650 rdl, e) Kun 4 td l ager, resten klit. God, grundmuret pgd fra 1781, brændt 1893, 17 fag, 1870: Regul: 1632 kr, netto: 2902 kr, 1913: 1. kl, 1946: 2. kl, 1958: 12. kl. Pgd opf 1894.

13. 10. nov 1844–27. sept 58 (hjpr her 21. maj 41): **C. P. Biering,** fl t Glenstrup, se der.

14. 19. dec 1858–18. juni 67 (hjpr Grimstrup-Aa 55): **C. H. G. A. Kuhlmann,** fl t Borbjerg, se der.

15. 31. aug 1867–21. Nov 74 (sp Hjerpsted, Sdj 1. jan 63, afsat af tyskerne 64): **O. C. Ipsen,** fl t Hjerm, se sp Assens.

16. 4. febr 1875–9. april 79 (hjpr Kundby 26. febr 69): **H. G. Saabye,** fl t Oure-V, se Toreby.

17. 10. juni 1879–6. maj 90 (hjpr Lønborg-E 6. juni 75): **P. L. Trojel,** fl t Skivholme-S, se der.

18. 27. juni 1890–8. okt 04 (kkp Nakskov-B 22. dec 82): **S. H. Holck,** fl t sp Brønshøj, se der.

19. 4. jan 1905–8. febr 09 (sp Hellerup 1. okt 01): **Hans W. Koch,** afsk, hjpr Hellerup, se sp Solbjerg k, Frederiksberg.

20. 13. maj 1909–6. jan 36 (sp Alslev-H 6. april 01): Provst **Anton Alexander Benjamin Nielsen,** * 26. nov 68 Kbhvn. Forældre: Fuldmægtig i Kbhvns overpræsidium, kclrd Ernst Peter Sophus N og Birgitte Marie Mazar de la Garde. Stud Schneekl sk 86, c 94[1] (h_1). Dsk sømandspræst Newcastle 12. okt 96, provst Skads herr 9. april 10–3. sept 15 og 2. nov 18–2, marts 25, r af Dbg 34, afsk 6. jan 36, † 7. marts 53. ~[1] Helga Westring, * 31. aug 70 Valby, † 3. juli 13. Forældre: Overdyrlæge i hæren Gustav Frederik W og Jensine Laurine Jensen, ~[2] hendes søster Alfrida Westring, * 22. dec 71 Valby, † ? ? . – Kusiner ~ Kynde, Fensmark-R, Thaarup, Bjergby-M, moders fætter: J. H. Monrad, Frederiks k, Kbhvn, og kusine ~ Lindberg, valgm, Kerteminde.

Provst Benjamin Nielsen skriver: Jeg er vokset op i København. Paa fædrene side tilhører jeg den sønderjyske slægt Nielsen (se DBL XVII 3 f). der bl a tæller stiftsprovst Fr. Nielsen, Toreby, historikeren Oluf N, skuespiller Nic. P. N, og slægterne Holten-Nielsen og Grüner-Nielsen. Min mødrene slægt var indvandret fra Frankrig og indgiftet i slægten Monrad. Mit barndomshjem var et mindre embedsmandshjem paa Vesterbro, et godt og lykkeligt hjem, hvor vi levede under idylliske familieforhold paa grænsen mellem by og land. Vi boede i Frederiksberg sogn, sluttede os til provst *O. V. Glahn,* og blandt mine bedste venner i skolen var *Vilh. Kold,* IMs senere fmd. Vi blev tidligt vænnet til regelmæssig kirkegang; allerede som dreng følte jeg lyst til at blive præst, og da jeg blev student, tilskyndede *Vilh. Kold* mig dertil, og efter nogen vaklen valgte jeg teologien. Min senere studentertid tilbragte jeg hos den lærde og elskelige, grundtvigske provst *A. Andersen,* Søborg-G. Han blev senere præst ved Vartov og forberedte mig godt baade til eksamen og til præstegerningen. I min studentertid havde jeg ogsaa fundet ud til *Henry Ussing* i Valby, og det var ogsaa ham, der drog mig til præstegerningen. Han fik mig til at tage del i menighedsarbejdet, og sammen med *Axel Bjerre* (senere provst i Herlufmagle) begyndte vi et arbejde blandt unge mænd i Valby asyl. Jeg deltog i sdsk, bladuddeling og friluftsmøder. *Axel Bjerre* bragte mig i forbindelse med sømandsmissionen, og det førte til at jeg blev sømandspræst i Newcastle. (Om Ns gerning i Alslev-H, se der). Jeg blev saa godt hjemme i Vestjylland, at jeg fik hele min livsgerning der. Jeg har i Nordby oplevet de store forandringer, der er sket siden 1909, og hvordan Esbjerg sugede det meste fra Nordby til sig. Det var lykkelige aar her blandt den ansete og dygtige sømandsbefolkning, søfolkene havde stor kærlighed til deres ø og til deres kirke. De havde i disse aar gode indtægter og den faste befolkning var som een stor familie. Men det var ved at svinde de sidste aar. De mest trofaste kirkegængere hørte til IM, og selvom der var nogle noget stejle folk imellem dem, befandt jeg mig godt i deres kreds. Alt i alt var det en lys og god tid i Nordby. Naar jeg ser tilbage paa aarene der, tænker jeg først paa egne brist, men ogsaa med tak til Gud og til gode venner gennem de mange aar«. Pastor O. H. Nyholm fortæller (Ribe St aarb 1941 s 45) at han nogle gange havde den glæde at høre provst N og glæde sig over hans sjældne evner som prædikant. Han kunne samle fuldt hus baade i sine sogne og i Varde, hvor man ellers var ret kritisk over for fremmede talere. Han kunne forene aktuelle udfald med dyb alvor.

21. 30. maj 1936–30. nov 60 (sp Andst 28. april 24): **Knud Jenssøn Voldum,** * 10. nov 90 Hundslund. Faderen: Sp Hjembæk-S, † 40, se der. Stud Sorø 10, c 16[1] (h_1), sekretær KFUM, Odense 17, ord 22, afsk 30. nov 60, † 14. juli 64. ~ 2. juli 19 Hylleborg Bramming-Hansen, * 11. maj 90 V Hæsinge. Forældre: Lærer Rasmus H og Kirstine Bramming. – Hustrus broder: Hjortshøj-E.

Kredsfmd. Børnegudstj t 36, do KFUM og K t 36, BM Kr Lytterforening 32–56, næstfmd 46–56, red »Lytterposten« 48–56, kredsfmd DMS 42–46, divisionschef KFUMspejderne 38–42, fritidsarbejder DMS.

Blandt dem, der blev studenter fra Sorø 1910 var der 3, der valgte teologien og alle blev dygtige præster i den danske folkekirke; *Gabriel Lind* (Svanninge), *Lars Stubbe Teglbjærg,* (Jægersborg) og *Knud Voldum.* Det blev næppe sunget for Knud Voldums vugge, at han skulle blive KFUM og Indre missions mand. Han var født i Hundslund præstegaard, hvor hans faders eftermand var den folkelige, grundtvigske pastor *H. L. Engberg,* Gunner Engbergs fader. Gunner Engberg fastslog heller ikke sit navn som grundtvigsk, men som KFUMer. Voldums fader, pastor *Jens Voldum,* der flyttede til Hjembæk, var en meget jævn og folkelig, og frisindet mand, »mild grundtvigianer«, forfatter, altid optaget af tidens aktuelle problemer, helst paa venstre fløj. Skarp over for IM (se her II, 268). *Knud Voldum* kom lige fra Sorø-tiden til at staa mig nær. En smuk, lys, rank student, alvorligt tænkende over problemerne, en skattet gæst i Sorø akademis bibelkreds, hvor han holdt nogle aldeles fortrinlige bibeltimer for de unge gymnasiaster, en fin og mandig skikkelse. Han var tidligt blevet grebet af den kristne gymnasiastbevægelse og af KFUM. Han stod i nært samarbejde med *Olfert Ricard, Gunner Engberg* og *Knud Hee Andersen,* var kredsleder i KFUMs UA i Kbhvn, hvor jeg samarbejdede med ham i flere aar. Han deltog i gymnasiast- og studentermøder med fuldt hjerte, *Ricard* satte ham højt (i en afslutningstale sagde Ricard: »Saa længe vi har *Fred Aamundsen* først paa deltagerlisten og *Knud Voldum* sidst paa listen, er dansk studenterbevægelse vel rejst«). Han ledede sm m *Axel Busch* (sen sp Mariager) en bibelkreds i Kr studenterforbund, hvor jeg var medlem i flere aar. Han havde en egen evne til praktisk at udlægge teksterne, saa vi unge var med og fik udbytte deraf. Som kandidat var han løjtnant (under verdenskrigen), og senere har jeg jævnlig hørt om hans gode indflydelse paa det indkaldte mandskab. Saa blev han sekretær i KFUM i Odense (hans nære ven og senere svoger *H. F. Bramming-Hansen* der var fynbo, blev sekretær i KFUM

i Aarhus), og de to grundtvigsk-opdragne præstesønner fra Hundslund, *Engberg* og *Voldum,* indskrev hver paa sin maade deres navne i KFUMs historie under Ricards ægide. Paa sommerlejre udfoldede Voldum sig festligt. En udmærket hjælp fik han i sin storartede hustru, *Hylleborg Bramming-Hansen.* Saa blev V sp i Andst (se her s 215), hvor han vel helst ville være præst for alle i sognet, men sine venner og sit stade havde han i KFUM og IM, valgmenighedsfolkene holdt sig for sig selv. Gerne var han nok flyttet østpaa, men han kom til at flytte vestpaa, til Fanø, hvor denne solide og flittige præst fik en god gerning. Han og hans hustru levede sig ind i Fanøs historie og særlige forhold, og de nød stor tillid. Arbejdet var ikke uden vanskeligheder, men med sin rolige stilfærdighed og sin solide forkyndelse vandt han respekt. Han var en ægte soraner, kunne hverken kaldes »folkelig« eller »paa venstre fløj«, men venlig og forstaaende, mandig og helhjertet, klar i sin forkyndelse. Baade i sdsk, KFUMspejdere og DMS gjorde han et godt arbejde, i mange aar var han bm i Kr lytterforening (hvor jeg sad ved hans side), en tid næstfmd. Den sag havde hans store interesse. Tidligt sluttede han og hans hustru sig til soranerkredsen »Fraternitas sorana«, der var udgaaet af bibelkredsen i Sorø. Naar de kunne, kom de til stævnerne og prægede baade med deres alvor og lune og kammeratsind. Efter sin afsked tog han bolig i Værløse. Han var en flittig læser af dette værk, og som nævnt var det sidste han skrev, en skildring af Fanø. Før den var afsluttet, overmandede sygdommen ham. Se iøvr ovf. (P. N).

Vestkysten 16. juli 64, Kr dbl 18. juli 64, Soranerbladet sept 64.

22. 10. maj 1961 (dsk sømandspræst Lissabon 53): **Jørgen Østergaard,** * 27. nov 25 Aarhus. Forældre: Gdjr Jens Berthel Ø og Lydia Margrethe Johansen. Stud Rønde 44, c Aarhus dec 51 (1-86). Kordegn Aabyhøj 45–52, hjpr Brovst 30. maj 52. ~ 24. juli 48 Erna Lilly Jacobsen, * 5. febr 26 Grove. Forældre: Banefmd Alfred Vistisen J og Nielsine Jørgensen.

Litt foruden ovenn: N. M. Kromann: Fanøs Historie I-III, 1933—34, Kommunekontoret har en stor samling stof om Fanø 1898—1967, C. Heilskov: Dsk Provinsbibliografi s 343, Khst saml 7 r III, 273, 275, 433, Louis Blauenfeldt: IMs hist 1912, s 140, 246, 335, F. Elle Jensen: Pietismen i Danm, 1944, 55, Holger Poulsen: Præsterne i N efter ref, FRA, 1915, do N i gl dage, FRA 1915—18, 380 f, Medd fra provst Benjamin Nielsen og pastor K. Voldum, Vider og Vedtægter II, 423 f.

Foruden Turistf aarsskrifter kan desuden nævnes: J.: Fanø. (Folkekalender for Danmark. 1855, s 80—94 og Husvennen, 1873—74, s 19—22). J.: Fanø. (Ill Tid, 1861—62, s 275—78), »Den Fattiges eneste Lam«. (do 1864—65, s 331), Fanø. (Skand Folkemagain, 1868, 513—15), J. Moldenhawer: En Dag paa Fanø. (Ill Tid 1869—70, s 390—91), P. A. Holm: Fra Fanø. Sommer-Erindringer. (For Romantik og Historie, XXI, 1878, s 420—31), L.: Fra Fanø. (Ill Tid 1880—81, s 593—94), R. Mejborg: Paa Fanø. (Ude og Hjemme, 1882—83, s 237—38), Iver Iversen: En Dag paa Fanø. (do 1883—84, s 66—69), Holger Poulsen: En Udflugt til de dansk frisiske øer. I. Fanø. (Husvennen, 1883—84, s 134—35, 140—42), Box: Fra Fanø. (Nordstjernen, 1894—95, s 260—62), Holger Drachmann: Fanø, o Fanø — (Tilskueren, 1894, s 505—21), Et Par Ord om Fanø. (Ill Tid, 1894—95, s 610), S—h.[Sofie Horten]: Lidt fra Fanø. (Husmoderens Bl 1900, s 129—30, 137—38), Fra Fanø. (Damernes Bl 1903, s 342—43), Aino: Fanø, (Folkelæsning 1904—05, s 144), Signe Rasmussen: Fanø. (Søndagsbl 1908, s 157—58), P. Klemmensen Pedersen: Af Fanøs Historie 1807—1814. (Tiden 1911—12, s 57—58), Holger Poulsen: Et Brudstykke af Fanøs Historie i den første Tredjedel af det 19. aarh. (FRA 1911—14, s 764—70), Rambusch: Fuglekøjerne paa Fanø. (Naturen og Mennesket. 15. bd, 1896, s 291—301), P. Klemmensen Pedersen: Fuglekøjer paa Fanø. (Tiden 1910—11, s 548), P. Klemmensen Pedersen: Nationaldragten paa Fanø. (do 1912—13, s 176—77), Brüel: Om Plantningsforeningernes Udflugt til Fanø. (Hedeselskabets tidsskr 1912, s 296—97), F.: Fanøs ny Bade-Etablissement. (Nutiden, 1880—81, s 250—52), Københavner: Badestedet Fanø, (Tidens Strøm, 1890—91, s 388—89), Fanø Nordsøbad. (Ill Tid 1891—92, s 484, 564), Chr. Sneums mange art i Fanø Ugebl samt i »Danmark« 1941, K o S, 1954, 492 f, H. K. Kristensen: Gl jyske Fiskerlejer 1965, 112 f. Henriette Wulff: Brev 1848 til H. C. Andersen om en Rejse fra Fanø til Vejle, Vejle a aarb 1950, 98 f.

SØNDERHO

Sønderho sogn, 1759 ha, det sydligste paa Fanø, (se ovf under den samlede beskrivelse af Fanø). Byen S (355 indb) med mh »Saron« fra 1909 og afholdsforeningen fra 1893 og 1919. Sognegaard fra 1964. Rutebilst, alderdomshjem fra 1948, Exners kro, badehotel. Restaurationer, pensionater, mange sommerhuse. Heder og klitter.

Byen er omgivet af klitter. Paa hederne vokser revlinger, blaabær og tranebær. Havnen, som nu næsten er tilsandet, ligger mod øst. Sandflugten er nu standset, store plantager i de lavere klitpartier, et sted i plantagen er der en stor maagekoloni. Sønderho by er en smuk, harmonisk helhed. Præstegaarden og krogaarden er særlig smukke. De ældre huse, af røde mursten, er tækket med rør, og der er flere smukke haver, hegnet med bukketorn. Nu gaar der en asfalteret vej gennem den øde egn til Nordby. Tidligere var der en elendig sandvej. Stranden langs Vesterhavet er fast og kan bruges som bilvej. Efter at sejlskibene afløstes af dampskibe, gik Sønderho tilbage. I 1870'erne var der 170–80 større eller mindre sejlskibe paa Fanø, og der var 1850 988 indbyggere her. Nu 381. Til gengæld er turismen blevet en hovedindtægtskilde, og om sommeren er der hundreder af sommergæster i Sønderho (bl a mondæne sommerhuse for socialdem ministre). Der afholdes om sommeren byfester som begynder med kirkekoncert og andagt i kirken. Stadigt færre landbrug. Præget af afsides beliggenhed. Diget mod østkysten blev udvidet efter stormfloden 1923. Mindelund for c 500 søfolk, der blev paa havet, et stort stenkors af Elof Nielsen: En fanøkone med to børn, der stirrer mod havet. Med navne fra »enkernes by«.

Af den ældre præstehistorie

Som nævnt havde Fanø i middelalderen kun een kirke (Sct Annæ kirke i korsdalen ved den lille bæk, som delte Fanø i to dele, og hvor de fleste beboere boede). Nogle flyttede omkr 1550–70 nordpaa til Nordby, andre mod syd og byggede Sønderho, hvor der blev bygget

en lille kirke, som blev brudt ned 1782 p gr a brøstfældighed. Den var kullet, var 1717 blevet forlænget med 5 fag, den var omgivet af et plankeværk af hensyn til sandflugten. Embedet var kun lille, og efter 1791 var der hyppigt præsteskifte.

Den første lutherske sp var *Søren Truelsen* som flyttede til Nordby, maaske var han præst for hele Fanø. Fra 17. aarh nævnes *Peder Laugesen Lipstrup* som sp her, en søn blev sp i Varde, *Chr. Olsen Engelstoft* (1695–42) var forfatter, søn af borgmesteren i Ribe, stamfader til slægten Engelstoft. Han var gift med en dt af formanden *Niels Struch* († 1695, se Khst saml 7. r III 251), og hans datter blev gift med eftm *Jens Lauritsen Voss* (1730–49) af Pjedsted. Brorson var meget tilfreds med forholdene, 1747 hedder det: »*Jens Voss* katekiserede bevægeligt over 2. trosartikel, ungd svarede med megen færdighed. Næppe har jeg noget sted i dette aars visitatser mærket større bevægelse end i denne menighed«. Jens Voss' enke blev gift med eftm *Zacharias Olsen Rafn* (1749–66). Han havde været lærer ved Vajsenhuset og var vist pietist. Ved vis 1755 holdt han »en grundig prædiken« over Jk 1,22, ungd havde god kundskab, degnen, *Mads Hansen,* var skikkelig og flittig, men der var opstaaet et misforhold ml sp og mgh, idet nogle »ventelig af had til præsten for hans retsindighed i sit embede, havde søgt at formindske hans retmæssige indtægt, som han ikke kunne taale at miste. Men slig fornærmelse og deraf flydende misforstaaelse formodes efter denne dag ved Herrens naade at skulle ophøre . . .« (Vis 103). 1761 blev *Ove Jensen Voss,* søn af Jens Voss, adjungeret sp. Han blev sp her 1766 og døde her 1791. Han var gift med en dt af Niels Friis, sp Nordby. En søn blev sp i Hodde-T. 1762 var *Brorson* paa visitats: *Ove Voss* prædikede opbyggeligt over Sl 73 om deres lyksalighed, som holder sig nær til Gud. Den gamle, retsindige pastor Rafn var til stede, men var nu skrøbelig (72 aar). Degnen, *Mads Hansen* var upaaklagelig, mgh var bevægelig, ungd svarede meget vel, intet blev klaget. (Vis 158).

Derefter var der ret hyppigt præsteskifte: *Joh. C. Biering* (1792–1814) af Aastrup flyttede til Grimstrup-Aa. *Chr. Ludv. Schou* (1815–18) døde 1818, 42 aar gl, *Mathias Fanøe* (1819–23) flyttede til Tørring-H, ved Lemvig, *Poul Olesen Winther* (1823–31), bondesøn fra Gunderup, flyttede til Rejsby, se Bringstrup-S. (Se her II, 402). Biskop *J. P. Mynster* ansaa hans prædiken for »daarligt gods, foredraget monotont og kedeligt, med et ubehageligt og utydeligt jysk organ. Hans levned skal nu være upaaklageligt, ligesom embedsførelsen skal være blevet ordentligere« (Mynsters vis I, 258). – *Peter H. Bøgh* (1831–38) flyttede til Skørping-F, se K Helsinge-D, *Peter J. Kliene* (1838–48) var født i Kristianssand, hans fader var senere snedker i Sønderborg. Peter K døde 1848, 39 aar gl.

Tiden efter 1848

Beboerne har altid været flittige kirkegængere. Fanøs historiker, *N. M. Kromann* skriver, at der i byens sejlskibe altid blev oplæst en prædiken hver søndag, og at han aldrig har hørt en Fanø-sejlskibssømand bande. Præsterne kunne være forskellige, men folk kom trofast i kirken.

Pastor *N. H. Lund* (1848–56) var en dygtig teolog, sønderjyde, en jævn mand. Han blev kun 47 aar. *C. E. Permiin* (1857–63) havde gn sin præstetid visse vanskeligheder (se her VIII, 203). *Jørgen L. S. Hilde* (1863–79) var paa sin vis en mærkelig mand, *M. F. C. Carøe* (1879–90) var grundtvigsk, lærd (havde accessit) var socialt interesseret, politisk konservativ, dygtig landmand. Hans ugtl bibellæsninger var af stor betydning, belærende, opbyggende. I disse aar var der en IM vækkelse, vakt ved pastor *P. C. Trandberg. C. L. Stockholm* (1890–97) var meget afholdt, en dygtig præst. I hans tid fik IM yderligere fodfæste i Sønderho og har siden præget kirkelivet. *Henrik Knudsen* (1897–1905) var en bred, solid fynbo, en hjertelig mand af IMs gamle vækkelse, trofast, en af de stille i landet. Han havde været DMSmissionær i Kina, men helbredshensyn tvang ham til at rejse hjem. Han virkede for indre og ydre mission. I hans sidste tid var der nogen vækkelse. *N. M. Poulsen* (1906–11) var nærmest KC, en nidkær præst, mere optaget af, hvad der kunne samle end af kirkelige stridsspørgsmaal. Han gik flittigt rundt til folk, holdt fortrinlige lejlighedstaler. Missionshuset »Saron« indviedes 1909, og her blev holdt mange møder, sdsk osv. *H. M. Husum* (1911–18) var af den gamle embedsmandstype, en begavet og kundskabsrig mand, akkurat og punktlig, hans prædikener var nøje gennemarbejdede, han afstod fra alle ydre virkemidler, han holdt sig til sin kirke og til sit studerekammer. Nogle fandt hans forkyndelse noget tør. Han var absolut imod al aggression i aandelige spørgsmaal. Om pastor *J. L. Andersen* (1918–37) se ndf.

Pastor *M. Sommer Jørgensen* (1937–44) kom hertil i 3. slægtled af IM, den yngre generation overlod arbejdet i sdsk, ungdomsarbejde, spejdere, bibeltimer, kredsmøder for DMS og sømandsmissionen alene til præsten. I disse aar var der visse skolevanskeligheder, men der var som helhed gode forhold.

Pastor *F. S. Vendelhaven* (1945–52) efterfulgtes af pastor *S. H. Hedegaard* (1953–58). Pastor *H. Brink Jensen* har været her siden 1958. Han skriver, at kkg 7 pct, sømandskreds.

Der er gode, folkekirkelige forhold, sekter har her ikke været. Grundtvigianismen har aldrig faaet indpas, men IM har haft mange tilhængere. Her er dog sket en ændring, og nu er IMs samfund kun lille, og bestaar mest af ældre. Folketallet er i tilbagegang. De unge søger andetsteds hen.

Den aandelige vækkelse her skyldtes især pastor *P. C. Trandbergs* forkyndelse medens han var i Esbjerg-Jerne 1880–82. 1888–1909 holdtes møder i et fabrikslokale. Skibsfører, senere opsynsmd v redningsvæsenet *Jes S. Frederiksen* (* 1848, † 23) (Dbm, prøjsisk Røde ørns medaille), var i mange aar leder af IM. Søsteren, lærerinde fru *Anne Jessen* (* 1844,

† 18) stiftede sm m fru *Anne Kromann* (* 1855, † 43) søndagsskolen 1880 og ledede arbejdet omtrent til de døde.

IMs ledere har i de senere aar været bl a: Fabrikant *J. Thøgersen.* Tøndelægger *Hans Pedersen.*

Fru *Metha Brinch* er fmd for menighedsraadet.

Fru *Anna Weiss,* f Jessen, * 90 i Sønderho, tog som ung lærerindeeksamen, blev lærerinde og gift med lærer *A. Weiss,* Nibe. Efter sin mands død 1945 flyttede hun tilbage til Sønderho, hvor hun fik ikke ringe betydning, hun blev som første kvinde her indvalgt i sogneraadet, hvor hun sad i 12 aar, var fmd for skolekommission og børneværn, medstifter af aftenhøjskolen og interesseret menighedsraadsmedlem.

Skolen

Førstelærer *Gregers P. Thomsen,* * 86 Nordby, lærer her 26. Lærer *Preben Thøgersen,* blev kun 37 aar gl, en energisk, dygtig lærer.

Skolen er nedskaaret til 1.–5. klasse.

1927 oplyses: Kkg 20 pct, en stagnerende IMkreds, en fast kirkekreds, en del ukirkelige. 1935: Kkg 20 pct, IM, et afholdshus, præget af afsides beliggenhed. 1942: Kkg 25 pct, præget af de ældre, skarpt forhold ml IM og de øvrige, ringe aandeligt liv, vanskeligt sted at være præst, lille IM smf. Ungdomsstue med sognebibliotek i pgd og lokale for spejderne. 1955: Kkg 15 pct, om sommeren mange badegæster i kirke, gode forhold, gammeldags gudsfrygt, velvilje, ikke meget retningspræg, sdsk, sømandskreds. 1963: Kkg 8 pct, gode, folkekirkelige, lille IM-kreds (10), sømandskr, fh. 1967: se ovf.

Sønderho kirke er opført 1782, bestaar af et stort skib (25 gange 16 m) uden særligt kor, fladt bjælkeloft, vaabenhus fra 1865 mod syd. To høje gavlkamme over skifertaget, der opførtes 1865 i stedet for det tidligere dobbelttag. Indvendig er kirken tvedelt ved en række træsøjler. Ny altertavle med maleri (Gethsemane) af A. Dorph, den gl altertavle (Nadveren) hænger i kirken. Paa alterbordet et udskaaret skib. Paa alterets fod et vers af pastor Engelstoft fra c 1740: »Jeg sejler trygt og vel gennem verdens bølger,/ Gud som min sol og skjold hver evig time følger./ Min ladning er Guds ord og sacramenterne,/ til hver som vil agte sig Guds salighed at se.« Renæssanceprædikestol fra c 1600 med himmel fra 1661 fra den gl kirke. Romansk granitfont. Stolestader fra Ribe domkirke. Pulpitur langs nordvæggen. Flere gl, smukke lysekroner og lysearme, i alt 10 modelskibe. Blyindfattede mosaikruder. Ligsten. Mange har betænkt kirken med gaver. Skibsfører Hans I. Møller (* her 1684) gav flere lysekroner og en sølvbeslagen alterbog m m, kroejer Søren Brinch († 1805) lod prædikestolen forgylde, skibsfører J. J. Sonnichsen († 1844) gav en af ham selv forfærdiget lysekrone, skibsfører N. H. Brinch gav et messingdaabsfad. 410 sd. Orgel. Restaureret 1950—52, genindvielse 30. marts 52 ved en stor fest. Series pastorum.

Krigergrave paa den gl kirkegaard. En ny kirkegaard fra 1923 med mindelund og mindesmærke for Sønderho-søfolk, der er omkommet paa havet siden 1872, overdraget til menighedsraadet 1963.

N. M. Kromann: Fanøs hist II, 484 f, Saml t jysk hist IX, 188 f. Mackeprang, s 6, 174.

Folketal: 1850: 988, 1901: 796, 1925: 547, 1960: 401, 1967: 381.

Altergæster: 1922: 250, 1934 263, 1942 470, 1955 300, 1962: ?.

Menighedsraad: 1904: 3 IM, 3 u p, 1922: 3 IM, 2 af kirkekredsen, 2 rad, 1934: 2 IM, 4 ikke IM, 1942: 2 IM, 4 u p, 1955: do, 1961: 6 u p, 1965: do.

Sognepræst

indt 1857: a) Fra Tjæreborg: 63 rdl, b) 85 rdl, c) 6 rug, 6 byg, naturalier, d) 300 rdl, e) ringe, hede, udbytte 68 rdl. Gl simpel pgd, 13 fag, bindingsværk og grundmur. — 1870: Regul: 1400 kr, netto: 2050 kr. — 1913: 3. kl, 1958: 12. kl. Pgd opf 1749, rest 1959.

14. 21. april 1848–22. dec 56 (hjpr Als 10. jan 46): **Niels Nielsen Lund,** * 12. nov 09 Flensborg. Forældre: Skipper, senere gæstgiver i Hals Jacob L og Marie Nielsen. Stud Aalborg 32, c nov 42 (l), var 31. dec 50 udnt t præst ved Sct Johannes k, Flensborg, men blev i Sønderho. † 22. dec 56.

15. 21. marts 1857–25. sept 63 (hjpr Stadager-NK 5. okt 50): **C. C. Permiin,** fl t Roslev-R, se Torsager-B.

16. 12. dec 1863–22. juli 79: **Jørgen Lykke Skaarup Hilde,** * 3. maj 23 Blistrup. Faderen: Sp i Blistrup, † 54 (se der). Stud Frborg 41, c 54^2 (h_2), huslærer, † 22. aug 79. ~ 21. juni 64 Lovise Augusta Clos, * 29. maj 33 Hellebæk, † 16. dec 68. Forældre: Fabrikmester Peter C og Cathrine Frederikke Hammer.

17. 4. nov 1879–14. juli 90 (hjpr Spjellerup-S 3. maj 78): **M. C. F. Carøe,** fl t Magleby, V Flakkebjerg herr, se der.

18. 5. nov 1890–14. juni 97: **Carl Ludvig Stockholm,** * 16. dec 64 Viborg. Forældre: Kbmd Nicolai S og Maria Dorthea Eleanor Faber. Stud Vib 84, c 90^1 (h_1), † 14. juni 97. ~ 24. juli 90 Regitze Sophie Wohnsen, * 19. juni 66 Viborg (~ 2) 12. april 02 kontorchef Frederik Julius Ulrich af Hunstrup-Ø). † 10. marts 54. Forældre: Prokurator Peter Daniel W og Amalie Dorthea Jochumsen.

Pastor S var n højkirkelig, meget afholdt. Han døde efter lang tids sygdom, og mgh satte et smukt mindesmærke paa hans grav. Udkast til hans sidste prædiken 2. maj 1897 blev udgivet efter hans død.

19. 4. sept 1897–18. okt 1905 (missionær Kina 94): **Henrik Knudsen,** fl t Ørum-G, se Neksø.

20. 24. jan 1906–15. april 11 (ord kat V Frelsers k, Kbhvn 3. dec 01): **N. M. Poulsen,** fl t Laastrup-S, se der.

21. 28. juli 1911–19. juni 18 (hjpr Horslunde-N 27. juni 08): **H. M. Husum,** fl t Elsted-E, se Nr Tranders.

22. 13. nov 1918–25. juni 37 (sp Møborg-N 3. juni 99): **Jens Lavrids Andersen,** * 18. sept 67 Tranbjerg v Aarhus. Forældre: Sparekassedirektør i Aarhus Jens A og Jensine Caroline Jensen Østerbye. Stud Aarhus 86, c 92^1 (h_1), hjpr Errindlev-O 7. juli 92 sp Grove-S, 1. nov 93, afsk 25. juni 37, † 11. okt 55. ~ 17. nov 93 Maren Pedersen, * 12. juni 70 Langballe v Aarhus, † 7. dec 58. Forældre: Partikulier Jens P og Anna Cathrine Jensen Østerbye. – Datter: c theol Harriet A. Fætre: Nielsen, Nørholm og Pedersen, Sandby.

Udg postillerne: 1912: Gennem festhalvaaret, 1916: Efter trinitatis, 1918: Bibelbogen gn kirkeaaret, 1920: Af et kirkeaar, 1924: Mod paaske. Flere artikler.

Pastor A var i Møborg-N med til at bygge mh, men hans prædikeners historiske præg gjorde, at grundtvigske gerne hørte ham. Han var afholdt, støttede IM, husbesøg var ham

en kær pligt (et aar havde han orlov for at studere Gl test). Han betød meget for konfirmanderne, og var meget rundhaandet til at hjælpe fattige. Han søgte mange embeder forgæves og kom omsider hertil. Han var nervesvag, og det prægede paa mange maader hans gerning. Og mange af hans ejendommeligheder skyldtes hans sygdom. (K.V).

23. 11. okt 1937–15. dec 44: **M. Sommer Jørgensen,** fl t Sdr Stenderup, se Ballum-S.

24. 1. juni 1946–18. nov 52 (hjpr Gram 20. sept 43): **F. S. Vendelhaven,** fl t rkp Sct Pauls k, Aarhus, se der (nu sp Jelstrup-M).

25. 17. marts 1953–1. marts 58 (hjpr Sct Peders k, Randers 6. maj 52): **Søren Høg Hedegaard,** * 27. febr 18 Kollerup, Thisted amt. Forældre: Gdjr Christian Peter H og Ane Marie Kristensen Høg. Stud Rønde 38, c 51[2] (1 83). ~ 19. juli 47 Maren Schifter, * 23. dec 21 Gerlev, Randers amt. Forældre: Gdjr Laust S og Kirstine Martine Hansen.

Storkredsfmd Dsk sømandskirke i fr Havne 54—58, BM Kirkens Korshærs storkreds 58—61.

Udn t sp Terslev-Ø 31. marts 58.

26. 5. sept 1958 (dsk sømandspræst N York 12. juni 52): **Hans Brink Jensen,** * 10. april 23 Aabenraa. Forældre: Kreditforeningsdirektør Aage Brink J og Hulda Sophie Rasmussen. Stud Aalborg 42, c Aarhus dec 48 (1-80). Studieophold i Birmingham, Engld, sekretær Danmarks kristelige gymnasiastbevægelse 50. ~ 6. juli 48 Elsi Bakkiam Andersen, * 15. jan 23 Frederiksberg. Forældre: DMSmissionær i Indien Johan A og Caroline Jacobsen. – Hustrus broder: Ruth, Hvirring-H.

Litt: se ovf, især N. M. Kromanns bøger om Fanøs historie, K og S 1954, Khst saml 7, r III, 251, J. Termansen: Skipperbyen S, Bygmesteren, 1954, 19 f, Dsk Vider og Vedtægter II, 578, Elle Jensen, s 55, Jy saml IX, 188 (om den gl kirke).

Øster–Vester Horne herreders provsti

Øster Horne herred, 333 kvadratkm, er noget bakket mod vest og nord, den østlige og sydlige del tilhører Sdr Omme – fladen. Herredet er indtil 28 km fra øst til vest, 22 km fra nord til syd. Sandet jord, endnu en del hede, tidligere store heder. En del plantage, enge ved aaerne.

Vester Horne herred, 578 kvadratkm, langs Vesterhavet med halvøen Skallingen. Noget højtliggende, bakker og flader, sandede og muldsandede jorder, klitter langs havet, tidligere store heder, endnu nogen hede, højeste punkt er Blaabjerg (64 m), Filsø, enge langs aaerne. Indtil 40 km fra nord til syd, 26 km fra øst til vest.

Kirkelig statistik

	Folketal 1965	Kkg %	Altergæster 1926	%	1942	%	1965	%	Mh	Fh	Menighedsraad 1965 IM	Gr	Soc	U p	Lt	Mf
Torstrup	961	4	530	61	341	38	1058			1	1	12				
Horne	1429	6	820	63	457	33	1564									
Hodde	522	4-5			250	41	300		1	1	3	10				
Tistrup	1806	4-5			650	32	1000		1							
Ølgod	3381	4					1300		1	1						
Strellev	477	9	2200	52	1300	28	340		1	1	2	12			2	Valg
Bejsnap	900	5					206									
Ansager		10			620		1400		2	1						
Skovlund	3951	10	920	30	390	39	914		1		10	9	2			Valg i St
Stenderup		10			348		900		1							
		Gnsn 6,8	Gnsn 51 %		Gnsn 34 %				8	5	16	43	2		2	
Varde	11161	2-3	2500	38					1		3	7	4	1		Valg
Janderup	1067	4	450	45	245	22	417		1	2	5	8				
Billum	688	4	360	49	233	33	399		1	1						
Lunde	1178	7	700	63	465	39				1	3	11n				
Outrup	1467	7	700	53	680	45			1	1						
Kvong	676	3-4	400	64						1		12n				
Lyne	717	3-4	500	83						1						
Nr. Nebel	1306	8	500	45					1		3	10				Valg i N
Lydum	419	8	260	62												
Henne	1108	4	500	46	360	30				1	5	8n				
Lønne	617	4	300	60	150	30				1						
Aal	2452	5-7	772	57	700	50			1	1	4	10n				
Børsmose		8-10	211		200											
Ho	196	4	80	30						1						
Oksby	625	7	130	30					1	1	4			14		
Mosevraa		8	90							1						
		Gnsn 6,6	Gnsn 52 %						7	13	27	66	4	15		

Provster

Skads herred udskilt som selvstændigt provsti 29. dec 1900.

19. juli 1845–9. maj 58: **C. L. Tobiesen,** Torstrup-H, fl t Dannemarre-T, se der.

9. juni 1858–17. april 66: **S. V. Claudi,** Varde, fl t stiftsprovst, Ribe, se der.

12. maj 1866–12. jan 80: **M. R. G. Assens,** Jerne-S, fl t Gaverslund, se der.

10. febr 1880–9. febr 86: **J. C. R. Valeur,** Guldager, fl t Paarup, se der.

6. maj 1886–8. sept 1900: **C. A. Obelitz,** Varde.

29. dec 1900–1. maj 08: **P. G. Helms,** Janderup-B, fl t Borris-F, se der.

19. juni 1908–30. marts 16: **E. K. Thyssen,** Ølgod-S, fl t Sct Catharinæ k, Ribe, se Ulkebøl.

5. juli 1916–9. juli 36: **H. W. Tetens,** Hodde-T.

17. okt 1936–13. sept 44: **C. Møller Andersen,** Ølgod-S.

21. dec 1944–31. jan 62: **S. Laursen-Vig,** Hodde-T.

23. febr 1962: **Jørgen Jensen,** Torstrup-H.

Hvad vestjyder saadan siger i dag
Lidt vestjysk kulturdebat

Naar man er til kaffemik her i Vestjylland (Øster-Vester Horne, Hind herred) blandt sine landsmænd, møder man naturlig hjertelighed, festligt hjemmebagværk, hygge og højrøstet snak og djærve vendinger som faa andre steder i verden. Vestjyden har lune, men idag taler vi sagligt om alle de omkalfatringer, som finder sted i disse solide gamle bondesamfund, der er midt i et vældigt tidsskifte, hvor saa meget af det værdifulde gamle tromles ned af stærke kræfter udefra, og de uskønne sommerhuse breder sig (»som utøj«) i klitterne (men de har medført, at den hidtil næsten værdiløse sandjord er blevet guld værd). Vi er ude paa landet, ikke i nogen stationsby, og man mærker straks nogen ændring i mentaliteten fra »gamle dage«. Det jyske lune og smil viger somme tider for bitterhed, ja surhed. Disse flittige, nøjsomme folk kan tale besk om alle dem, der ikke gider bestille noget ordentligt, men fiffigt søger at nasse paa alle tidens sociale goder, og det skal de flittige betale. Man er utilfreds med det »molboagtige kontoriusstyre«, der bliver værre og værre, og ude ved havet synes den berømte vestjyske gæstfrihed at afløses af krav: »Hvor meget kan jeg faa pr uge for udleje til sommergæster?«

Man vil gerne tale politik. Man vil gerne kritisere. Folk her skulle bare komme til styret, saa ville alt blive rimeligere! I disse sogne er landboerne fast forankret i Venstre, vi er i *J. C. Christensens* og *Erik Eriksens* valgkredse. Men man har alligevel maattet gaa med til adskilligt, der undergraver den gamle bondekultur. – Talen falder hurtigt paa *Centralskolerne,* der baade kan betyde plus og minus i landsbyens struktur. Hver af de gamle skoler kunne være en landsbys kulturcentrum, hvor læreren levede midt iblandt sit folk, var én af dem. Hvad de gamle lærere betød, kan vist ikke vurderes højt nok. *Centralskolerne* er jo blevet en slags kommune-statussymboler, de har nogle steder kostet kamp og indvendinger (fra de skoledistrikter, der skulle nedlægges), men de blev alligevel vedtaget, og nu ligger disse paladser som passer saa daarligt ind i landskabet, koster en masse penge, og har nogle steder ved det store lærerpersonale som er kommet udefra, skabt en lærerkaste, som ikke har samme intime kontakt med befolkningen, som de gamle lærere havde. Kontakten mellem kirke og skole er mange steder svindende (kirkebylærere, kirkesangere osv), og selve systemet er med til at drive de unge bort fra fædrenegaardene. De unge lærer en masse nye fag, men de opdrages ikke til at være bønder: Man vil ikke sprede møg, naar man har taget realeksamen. »Skolen paa landet skulle hellere sigte paa at opdrage solide landmænd end eksamensfolk, der strømmer til byernes kontorstole«. Byerne vokser, men landsognene uddør. De faa, der bliver tilbage ved landbruget, maa trods al mekanisering slide sig op, for de kan ikke faa hjælp. Bypladserne med den bedre løn, den større fritid, det roligere arbejde lokker bort fra slæb i alt slags vejr paa mark og i stald, til det behageligere byarbejde, som centralskolen uddanner dem til. – Vestjyden er en personlighed, med sine egne meninger, med sit handelstalent, sit vid. Han kan nok give besked. Men spørger man ham om, hvad landbruget har faaet til gengæld for de store penge til skolevæsenet, trækker han paa skuldrene, og saa prøver han at se de lyse sider ved at ungdommen faar en god uddannelse (blot ikke sigtende paa at blive landmænd). Skolerne bliver fabrikker. Landbruget drives som industri; det kan under disse forhold ikke klare sig uden som stordrift, hvor de smaa landbrugshjem kvæles. Man accepterer »udviklingen«: Storbyer, storkommuner, storskoler, storaviser, storbedrifter ... en revolution i en hundredaarig tradition. Og hvad faar man til gengæld?

Man synger ikke ved motorerne som ved plovene. Man *kæler* ikke for en mejetærsker som for en trofast hest. Man *kvæler* de skønne, vilde planter med gift.

Man *knæler* ikke og siger Gud tak for hans gaver paa mark og i have. Man slider for prioriteter og skattevæsen og paragraffer.

Saa er der én, der rejser **forsamlingshusenes** problem. Disse egne har i et par slægtled været præget af højskolen, af Grundtvigs aand (bortset fra de sogne, hvor Indre Mission satte præg). Det aandelige liv blev grundtvigsk præget i mange sogne (men valgmenighederne er forsvundet).

De fleste forsamlingshuse er fra 90erne, dengang man sad paa de haarde træbænke og lyttede til det *levende ord,* og man kunne bagefter med varme i stemmen tale sammen om, hvad man havde hørt. Hvert forsamlingshus var et kulturcentrum, et fælles mødested, hvor man sang, lyttede, holdt familiefester (eller øvede gymnastik). Man kunne næsten højskolesangbogen udenad.

Men nu er forsamlingshusene døende. Dels er de for umoderne indrettet, dels er sansen for sangen og det levende ord svindende. Tidens tempo kræver saglighed, oplysning om det faglige, det *materielle,* det, der kan skaffe udbytte og indtægter helst saa hurtigt som muligt. Det er investeringer, rationelle metoder og mekanik, der optager, og saa vel ogsaa politik, men selv paa disse politisk vaagne egne, skal der som regel stjernenavne eller andespil til for at faa huset fuldt. Nogle steder blomstrer livet endnu, især hvor man har vaagne, dygtige ledere, men andre steder er det smaat, hvis man ikke bruger fh blot til balfaldera og familiefester (eller faglige kursus). Man spørger efter *aanden* midt i alt det materielle, aanden fra Grundtvig, Kold og højskolen. Ogsaa her spiller *centralskolepaladset* sin store rolle. Centralskolen med sin aula og sin moderne luksus har alle midler til at drage hid, skaffe oplysning, men den centraliserer det hele bort fra landsbyens bondesamfundskultur og fællesskab.

Det, der groede selvstændigt i landbefolkningen, en kultur af egen værdi, har trange kaar. »Noget er godt og betyder fremskridt, man skal blot ogsaa være vaagen over for det, der er noget skidt!« »Vi vil helst være os selv, selv bestemme i vor kommune og vort hjem

uden at skulle tigge om understøttelse,« ... Man er skeptisk over for den saakaldte »kultur«, der paatvinges udefra, imod systemer og ensretning, imod at være godgørende for andres penge. TV paavirker ogsaa mere end man aner med sin brogede daasemad fra sin i høj grad blandede butik, hvor man ikke altid er saa forsigtig med om der kommer gift i daaserne ...

Man sidder og lytter, mens ældre og unge udtaler sig. De fleste unge er glade for det nye, de ældre mere skeptiske. Men det er jo de unge, der er fremtiden og de er ikke særligt med paa »det gammeldags«. Man tænker paa de gamle dage, da slægtleddene boede sammen, og de gik i dagligdagen og lærte af hinanden eller smaaskændtes. Aftægtsfolkene, bedstefar og bedstemor i deres stuer, mand og kone og børn i deres stuer ... Nu bloksamles de gamle i gamlehjem, mand og kone er alene, alene om bedriften, de unge er taget til byen. De gamle, slidte, barkede næver er afløst af manicure. Det passer ogsaa bedre til køleskabene og vaskemaskinerne.

Trods alt bevarer vestjyden sit lyse syn og sit lune, og man finder vel her i Vestjylland mere af det gamle sprog, den gamle kultur og tankegang end i de fleste andre sogne. Man vil gerne være aaben for det nye, men som *Kaj Munk* skrev til vestjyderne: Smid ikke jeres gamle arvesølv væk for at erstatte det med moderne staalskeer!

Men kaffen er blevet bedre og bedre for hvert aar, siden jeg i 1895 fik min første kaffetaar paa Vestkysten. Snaksomheden ogsaa! For interesserne spænder videre nu end i 1895.

Og saa rører det mig nogle dage efter at faa et brev fra én af de unge: »Jeg sagde ikke noget igaar, for jeg ved, at de andre bare ville grine ad mig. Jeg har tænkt en del over det, der blev sagt. Men De skal nu ogsaa vide, at nogle af os unge midt i al denne teknik og jag, helst vil leve som rigtige, almindelige mennesker, der kan lege, glæde sig, leve og elske. Allesammen kritiserer de. Hvorfor være saa negative? Hellere aaben og positiv end al den utilfredshed! Jeg tror, at der i gamle dage var flere taknemmelige og hjælpsomme mennesker, der ikke blot tænkte paa profit. Livet bliver dog først værd at leve, naar man ser dets lyse sider, ja, naar man elsker. Var det ikke Vorherres første bud i en ond og farisæisk tid? (P N).

Litt: Hans Fussing: Vardes og V Horne herreds præster 1590—1652, Personalhist Tidsskr 1944, 53 f, Dsk saml 2 r IV, 89 f, Oluf Nielsen: Hist efterretn om Ø—V Horne herr, Dsk saml I—II fra Ribe Amt. H. K. Kristensen: Helligkilder i Ø—V Horne herr, FRA 1954, 385 f, H. K. Kristensen: Ø Horne herr, 1944 M. Lebeck i Jy saml, 5 r, II, 1935—36, 217, 219, 334, 335, J. Olsen: Kartoffelmelsindustrien i Ø H herr, FRA, 1905, 20—26, A. Ravnholt: Fra Vester og Nørre Horne herr, Hist og top efterretn 1935, J. Olsen: Saltkogeriet i V Horne herr, FRA 1905, P. Gundersen: Skælgravning i Vadehavet, smst 1940—43, 309—24, Chr. Winther: Træk af gr liv i Vestjylland, K. S. Julebog 1935, 34—48. Therkel Matthiesen: Studier over Vestjyllands oldtidsbebyggelser, Nationalmus. Skr 1948, Se i øvr efter Ø Horne herred.

Øster Horne herred

TORSTRUP—HORNE

Torstrup sogn, 3212 ha, ikke videre højtliggende, grænser op til Varde landsogn. Mod sydøst Varde aa i en bred dal, med tilløb af Linding aa i en smal, dyb dal, hvoraf 100 ha er fredet. Enge langs aaerne. Den nordlige og vestlige del hører til Varde bakkeø, jævnt terræn, sandet jord. Det meste af den østlige del er en stor hedeslette med den fredede Nørholm hede (400 ha, delvis flyvesand). Ellers er der ingen hede, men en del skov. Nogle af Vestjyllands skønneste egne findes i Nørholm skov langs Varde aa med den smukke hg Nørholm (en »oase i et ensformigt landskab«). Her er holdt større møder. T kirke med præstegaard og fh midt i sognet.

Stationsbyen Sig (350 indb) med centralskole lige nord for byen, et alderdomshjem, hotel osv. Bebyggelserne: Tange, Tastrup, Lykkebjerg, Ovnbøl, Yderik, Stokbæk, Linding, Firhøje, Olling.

Der er 33 fredede oldtidshøje, 60 er sløjfet.

Paa **Kapelbjerg** skal have staaet et Sct Gertruds eller Sct Birgitta-kapel (Torstrup kapel) vest for helligkilde. (Schmidt DH 154). Endnu 1769 saas grundvolden. Atl V, 737. To tomter blev udgravet i 1935: (K. Høgsbro Østergaard). Den ene tomt var fundamenterne til en ufuldendt romansk kirke med kor — og en del af skibet uden afslutning mod vest. Koret var 6 gange 6,4 m. Fundamenterne for skibets sidevægge var kun 4,8 m lange. Bredden 8,5 m. Den anden tomt var et lille gotisk kapel, antagelig indviet til Sct Gertrud.

Helligkilden blev udgravet samtidig. Den kaldes 1638 Sct Birritis Kilde. Engen, hvori den fandtes, tilhørte præstegaarden. I kilden var der bl a potteskaar fra romersk jernalder. Ved kapellet blev der fundet en urne (udateret) og en kristen grav, og mange skeletter er i tidens løb blevet opgravet paa stedet.

Paa en holm i Varde aa, **Knubholm**, har ligget en borg, **Kalsgaard**, vist nedbrudt af dr Margrethe. Voldstedet helt udpløjet, undersøgt 1936—37. Paa Yderik enge ved Lindingaa ogsaa et voldsted. En forsvunden landsby, Oderstorp ved Nørholm, nævnes 1406.

Hg **Nørholm** (nu 40 td hartk, 870 ha jord, hvoraf 260 er skov og 350 fredet hede) er en af Vestjyllands smukkeste gaarde. Ejerne kendes fra c 1400, bl ejerne er den virksomme foregangsmand **Andreas Charles de Teilmann**, der blev adlet 1751. Han byggede den smukke hovedbygning, som ligger omflydt af Varde aa i en for Vestjylland meget yppig natur, opført som et anseligt trefløjet anlæg med storstilet herskabsbeboelse, domineret af den rigt prydede midterfløj med høj kælder, omgivet af lavere længer, saa anlæggets samlede vestfløj er over 100 m. Midterfløjen, af gule mursten i én høj etage, domineres af den store hovedportal. Frontonens indskrift lyder:

Tag immer noget for til eftermandens nytte!
og lev som den, der skal herfra i morgen flytte!

Det indre beherskes af smukke hollandske fliser. Udstrakt park i engelsk stil med en række mindesmærker, bl a en 3 m høj obelisk med portrætmedaljon af **A. C. de Teilmann** († 1790). Blandt senere ejere nævnes- Kultusminister **C. P. Th. Rosenørn-Teilmann** († 1879). Nuv ejer baron **C. F. G. Rosenørn-Lehn.**

Den straatækte vandmølle, fredet kl A, 250 m fra hg, mellem storslaaede, fredede hedebakker er vist fra 1752, karakteristisk ved sit høje bindingsværksmøllehus.

Stamhuset Nørholm, oprettet 1790, havde 878 td hartkorn (med hg Lunderup og Agerkrog). Nørholm birk (opr 1647, smlgt m Ø Horne herr 1688).

T sogn er kendt for den tidligere meget store jydepotte-industri (Andr. G. Jensen: Jydepotten, vort lands ældste haandværk, 1924, jvf FRA 1903, 36 f).

Horne sogn, 4547 ha, paa Varde bakkeø, jævne sandmuldede jorder, Tamhøj 49 m, ingen hede mere, nogle plantager. Byerne H, 324 indb, med skole fra 1900, udvidet 1963, bibl, alderdomshjem fra 1928, hotel, sportsplads, butikker m m, Hornelund, Bjerremose, Asp, bebyggelserne: Bovnum, Bjalderup, Lervad, Transbøl, Gunderup, Hindsig, Stavskær, Fruerlund, Malle m m.

Der er 35 fredede oldtidshøje plus 3 smaa langhøje, 149 høje er sløjfet. Flere jernaldergrave, fund fra bronzealderen (ved Hornelund to prægtige guldsmykker og en guldarmring fra vikingetiden. Runesten paa kirkegaarden (1872—1953 i Nørholms have). Hornelund har maaske været offerlund (H. K. Kristensen) og Fruerlund har maaske haft tilknytning til den nordiske Freja-dyrkelse (G. Schütte).

Af den ældre præstehistorie

Kilderne til pastoratets historie er især fornævnte værker af *Oluf Nielsen* og *H. K. Kristensen.* Horne havde i den tidlige middelalder egen sp, som boede i Mosegaard, men fra før reformationen har Horne været anneks til Torstrup. Et sagn siger, at Horne kirke var den vestligste paa egnen, den, der var nærmest Horns rev. Derefter navnet, kirken var herredskirke for det store, gamle Horne herred. Torstrup-H er det pastorat i herredet, der har haft flest præster siden ref.

Den første luth sp skal have været *Chr. Nielsen* († 1542), der ogsaa havde været katolsk sp her. Provst *Niels Glambek* (1542–c 58) tilhørte efter alt at dømme en adelsslægt fra Pjedsted, tituleres med hr som andre præster, og skønt opholdsstedet ikke angives, er det vel mest rimeligt at antage, at han har været kapellan hos Chr. Nielsen. Wiberg omtaler ham »som halvanden gang saa tyk og lang som den fedeste mand« (W-III, 319). »Hand hafuer været et megtigt stor Menneske af Statur, hvis Lige iche skal findes i vore Tider«, skriver præsten *Chr. Friis* 1687, »eftersom Benen af hans Legome er mere end halfanden Gang større, tychere og lengere end den allerførestes, som nu kand lefue, huilchet med hans Bene, Hofuet etc, som jeg d 20. Octobris Anno 1680 ved en sær Occasion fant oc paa en sær Sted i Torstrup Kierche hafuer ladet henligge, endnu klarlig er at beviise«. (Mon ikke hr Friis har forvekslet et skinneben med et laarben og saa har draget sin slutning om Glambeks kæmpevækst derudfra? H. K.). 1556 nævnes *Niels Gris,* der vist har været kapellan.

20. april 1558 befaler kongen stiftslensmanden at stævne Otte Clavsen til Nørholm, der imod biskoppens vilje og ordinansens lydelse havde indsat en sognepræst i sin sognekirke. Hvem denne præst har været vides ikke med sikkerhed. Men senere er *Lauge Ravn* her († 1579). Han var 1571 i strid med sin moder Kirsten Ravns i Velling, Smidstrup sogn. Hun ville formene ham hans fædrene arv. Sagen kom for Landstinget, hvor moderen lod fremlægge en opgørelse, hvorefter faderen skulle have holdt ham i skole i 13 aar, hvilket aarligt skulle have kostet 20 Dl til sko, klæder og bøger m m. Hr Lauge mente, beløbet var for stort, og forøvrigt mente han, at da begge forældrene havde sat ham i skole, burde beløbet ikke fradrages ham i arven. Landstinget gav ham medhold, da forældrene med vilje og vidskab havde sendt ham i skole og besørget hans underholdning, og da det ikke findes i loven eller er »hørt Landsens Vis at være«, og da en saadan sag ville trække andre med sig over hele riget, burde han nyde sin fædrene arv.

Christen Christensen Husby († 1601). 2. nov 1590 blev det bevilget, at da hans præstegaard nylig var afbrændt med kvæg, bo og boskab, skulle kirkerne i herredet komme ham til hjælp. Et par maaneder efter bestemtes det, at hjælpen ialt skulle udgøre 16 ørte korn.

Christen Mikkelsen, (1601–33) af Kvong. 1602 maatte han udrede en meget stor mulkt paa 210 Dl for »et Loug« (beediget vidnesbyrd for retten), han havde givet en kvinde, med hvem han skulle have overtraadt det 6. bud, og samme »lov« blev dømt ugyldig. To herremænd, der var hans lovhørende (vidner ved edsaflæggelse) blev stævnet for Landstinget, men vistnok frikendt. Sagen om præstens vidnesbyrd var begyndt i Kvong og maa have været ret omfattende, da lensmanden fradrager 60 Dl til kost, tæring og brevpenge.

Mads Hansen Trane (1633–45) havde vanskeligheder ved at blive valgt. Ved præstevalg skulle hvert sogn »kejse« syv af »de ældste og agteste mænd« i sognet, der saa med herredsprovstens raad og samtykke skulle vælge præsten. Derefter skulle valget stadfæstes af stiftslensmanden og biskoppen, hvis manden ved en eksamination viste sig at være lærd og duelig. Menigheden havde saaledes nok selv ret til at vælge sin præst, dog kunne provsten nok gøre sin indflydelse gældende. Og det gjorde provsten i dette tilfælde. Ifølge lensmandens fremstilling, var hr Trane valgt af de fleste og fornemste sognemænd. Men provsten, hr *Hans* i Ølgod, vakte splid, da han ønskede sin kones brodersøn, hr Pouls søn i Øse, Jørgen Poulsen, og han havde bevæget en del af menigheden til at være uvillige mod hr Mads. Af et senere kongebrev fremgaar det, at fire af de syv mænd i hovedsognet og tre i annekset havde stemt for Mads Trane. Den anden kandidat, *Jørgen Poulsen,* har da faaet lige saa mange stemmer som hr Mads. Og man skulle synes, at der ikke var noget galt i, at provsten nægtede at underskrive hr Mads' kaldsbrev. Alligevel fik lensmanden befaling til at tiltale provsten for dette. De fire stemmer fra hovedsognet maa altsaa have været mere vægtige end de fire

fra annekset. Men mon ikke den vægtigste var stemmen fra Nørholm? I hvert fald blev hr. Trane præst. Han var født paa Fyn og havde først været præst ved St Nicolai kirke i Varde. Her blev han uenig med formandens enke om enkepensionen. 1641 fik han bevilling til at maatte give hende det halve af, hvad han ved sin kaldelse havde lovet.

Efter hans død fik man en af præstesønnerne fra Øse, nemlig *Lambert Poulsen Barfod,* (1645–65, † 72). Han oplevede de drøje aar under Svenskekrigen og med smitsomme sygdomme. Ligsten med længere indskrift i kirken.

Sønnen Laurids blev præst i Lydum-Lønne. I det hele taget hørte mange af egnens præster til denne slægt.

Lambert Poulsen afstod kaldet – og en datter – til eftermanden *Gregers Iversen* af Skagen (1665–75). I den anledning blev der foretaget en likvidering, som indførtes i Tingbogen. Efter de to præstemænds begæring mødte der fire sognemænd i præstegaarden for at registrere boet, da Lambert Poulsen i levende live havde indkaldt sine kreditorer for ved herredsfogdens indhjemling og under skriverens overværelse at likvidere gæld og formue. Formuen var paa 736 Rd og gælden, bl a børnepenge, var paa 892 Rd, hvorfor hver Rdl maatte afkortes med 1 Mk, 2½ Sk. En søn blev sp i Aastrup-S.

Inden der var gaaet 14 dage havde man en ny præst, idet *Chresten Mortensen Friis* (1675–95) blev kaldet. Han var gift med formandens enke. En søn blev præst i Hemmet. I 1680 skrev han til kongen og androg, hvorledes ritmester Vognsens bønder i Transbøl brugte og bemægtigede sig en stor del af den mark, som laa til Horne præstegaard, »uanset jeg derpaa foruden ret Lavhævdsbrev har endog salig og højlovelig Ihukommelse Kong Kristian Terti (3.s) allernaadigste Brev og Dom, at bemeldte Mark og Ejendom ligger til forne Annekspræstegaard«, og da »jeg fattig Mand« ikke har raad til at føre sagen mod ritmesteren ved lands lov og ret, beder han kongen om hjælp. 18. juli fik stiftamtmanden og biskoppen da befaling til at undersøge og ordne sagen.

Der opstod nu vanskeligheder m h t kaldsretten. Kongen havde jo bortskødet kirkerne med kaldsret til major v. Biiren, og denne kaldte borgmester Kristoffer Castensens søn *Bagge Casparsen Castensen* (1695–99) fra Ribe. Men da der fandtes en anordning, som ikke tillod katolikker eller reformerte, som havde kaldsret, at kalde, men kun at indstille 3 dygtige personer, blev der rejst tvivl om gyldigheden af hr Bagges kaldelse. Majoren gjorde imidlertid gældende, at siden han fik de mesten øde og forfaldne kirker i betaling for 2640 Rd, havde han anvendt over 1000 Rd paa deres reparation, at den kaldede var til sinds at ægte en af formandens døtre, og at han af bispen var prøvet og fundet god til embedet. Og saa blev kaldelsen stadfæstet.

Hr Bagge giftede sig dog ikke med formandens datter, men med den 15 aarige Vibeke Nielsdatter, en præstedatter fra Ho. Hr Bagge var født ca 1671 og var student fra Ribe 1688. Han døde allerede 1699, da enken kun var 18 aar. Hun naaede derefter at blive gift med hans tre efterfølgere.

Tor Lauritsen Møller (1699–1700) var født i Varde ca 1670 og søn af borgmester Laurids Torsen.

Efterfølgeren blev *Morten Hansen Friis* (1700–05) af Vilslev-H. Han blev som sagt gift m enken, men ogsaa dette ægteskab blev kun kort, idet præsten døde af kopper.

Provst *Clemens Lauridsen Weile* (1705–28) var fra Hammer og havde været gift en gang før; her giftede han sig med Vibeke Nielsdatter. Efter hendes død gifter han sig 3. gang med Vibeke Laugesdatter, en præstedatter fra Nordby, Fanø.

Chr. Høst (1728–30) flyttede til K Helsinge-D, provst *Laur Lund* (1731–41) flyttede til Vang i Norge, blev senere sp Herstedøster-V. – *Oluf Hansen Bagger* (1741–54) af Kvong-L, var kaldet til Vang, Norge, men byttede med *L. Lund.* Han havde været rektor i Vejle. Ved vis 1744 skriver *Brorson,* at Bagger prædikede over ordene fra Gethsemane: »Han begyndte at bedrøves og skælve osv«, ungd, svarede ulasteligt. Et eksempel paa, at Brorson fulgte præsternes udvikling er hans notat fra vis 1751: »Bagger, som er ustraffelig og nidkær i embedet, befandtes denne gang mere evangelisk. Han katekiserede over syndefaldet og 2. trosartikel, ret vel. Ungd svarede tildels vel, nogle var ringere. Degnen, *Jens Lunde,* er flittig og ustraffelig. Skolevæsenet har ikke ret kunnet komme i stand, da sognefolkene ikke var tilfreds med skoleinddelingen«. – *Ludvig T. C. Pontoppidan* (1755–77) søn af stiftsprovsten i Aarhus, gift med en dt af biskop, dr *Erik Pontoppidan,* prokansler ved Kbhvns univ, flyttede til Hygum. Ved vis 1756 prædikede P »skikkeligt over Jh 6,1–15, ungd svarede størstedels til fornøjelse, sp var fornøjet med de fleste forældre m h t deres flittighed i at holde deres børn til skole«. (Vis 18, 65, 106). I en beskrivelse af T sogn til biskop *Bloch* skriver han: »Nisser, trolde og dyr har jeg ikke kunnet komme efter. Djævelen har jeg dog endeligt sporet, men alene i menneskeskikkelse. »Der høres ikke om pietisme her. – Provst *Peder C. Ussing* (1777–84) af Løsning-K, flyttede hertil fra Brørup-L, provst *Chrf Sølling* (1784–1809) var svigerfader til *H. Høgsbro,* Rødding-Skrave. Provst S var ivrig for udskiftning (Søllingdal og Katrinebjerg i Hejnsvig er opkaldt efter ham). Han ejede en gaard i Sig. Biskoppen kaldte ham »en brav præst«. Hans 4 døtre blev præstekoner, 1 søn kordegn i Varde, *Søren S. Hjort* (1809–27) flyttede til Jerne-S, se der. Forbedrede haven meget.

Provst *Jac. B. Daugaard* (1827–45) er det mest kendte navn i den lange præsterække. Han havde været adjunkt i Sorø, stod biskop *C. Engelstoft* (hans gl elev) meget nær. I Sorø havde D i særlig grad vundet disciplenes hengivenhed, han var en fortræffelig lærer, og samarbejdet med de betydelige lærere blev meget udviklende for ham. Fra 1830 stammer hans hovedværk: »Om danske klostre i middelalderen«. Ved sin velynder, *P. C. Stemanns,*

medvirken blev han sp i Torstrup-H, hvor han ved sin retskafne natur, besindighed og arbejdsomhed nød stor respekt. Han havde en egen evne til at bygge bro mellem modsætninger, besad en smuk blanding af alvor og lune. Han blev provst 1829, flyttede til Ribe som stiftsprovst 45, og efter begæring af samtlige provster i stiftet blev han biskop i Ribe 1850 (se her, s 37). Hans datter, Christine Daugaard udgav to mindebøger om ham med smukke skildringer af hans gerning

»1827 ombyttede han »Ferlen med Møllestenen« og blev præst her og ordineret 22. aug. At overtage en stor præstegaard med avl og besætning kunne nok lægge beslag paa en ung adjunkts midler, skønt han ikke var udgaaet fra noget fattigt hjem. I et brev til sin forlovede skriver han kort efter ankomsten: »Dersom jeg kan faa medaljen betalt af Videnskabernes Selskab med fuld værdi, da er dens dom fældet; thi den kan stoppe et godt hul«.

I den første tid havde præsten unge mennesker i sit hus, som han underviste til studentereksamen, men senere fik han saa meget at gøre, at han ikke havde tid til at undervise sine egne børn, men havde huslærer. Endnu dengang var det saadan, at præsten ikke blot var menighedens sjælesørger, men ogsaa folks raadgiver og hjælper i mange praktiske forhold, og fruen havde fremstillet et helt lille husapotek efter Tissots Lægebog, saa her kunne man baade faa medicin og gode raad.

Selv om præstens fandt, at almuen stod tilbage i kultur for den tilsvarende befolkning i Randersegnen, fandt de dog udtryk af baade dybde og poesi i bøndernes jævne tale og glædede sig over den gode kirkegang og almindelige Gudsfrygt og følte sig snart knyttet til menighederne, der ogsaa i høj grad kom til at elske deres præstefolk. Med herskabet paa Nørholm plejedes der et hjerteligt venskab.

»Han ejede den sjældne gave at kunne omgaas mennesker fra de højeste til de ringeste« ... »Hørte han end ikke til vor kirkes stormænd, har han ved sin rene, fordringsløse karakter og ved sin humane nidkærhed efterladt sig et elsket og varigt minde.«

Tiden efter 1845

Provst *C. L. Tobiesen* (1845–58) flyttede hertil fra Hodde-T. Han gik godt i Daugaards spor, var en højt anset præst, virksom paa mange omraader. Han var medlem af den grundlovgivende rigsforsamling for Ribe amt 48, blev senere stiftsprovst paa Lolland-Falster. Han var barn af guldaldertiden, vel hjemme i dansk litteratur, kendte tidens digtere nøje, var alsidig, med et klart og roligt blik paa tingene, tog sig meget af skole- og fattigvæsen, var typen paa den dygtige, besindige embedsmand, energisk og sikker i sin optræden, meget omhyggelig med sin prædikenforberedelse. Hans prædikener var præget af et rigt billedsprog, der gav hans forkyndelse et poetisk anstrøg (se her IV, 130 og Hodde-T).

Pastor *F. M. Sommer* (1858–68). Der var lidt vækkelse i Horne i disse aar, ledet af en mand ved navn *Niels Kristian* i Malle, flyttet hertil fra Lindbjerg i Ølgod, hvor der var flere vakte.

Den senere kirkeminister *J. C. Christensen* fortæller (Fra min barndom og ungdom«, 1925 s 41 f) flg, som giver et lille kulturhistorisk billede fra Horne i 60'erne.

»I foraaret 1865 kom jeg ud at tjene som hyrdedreng. Jeg var 8½ aar gammel, og tjenesten var 2 mil fra hjemmet hos *Jens Mikkelsen* paa Bjerremose mark i Horne sogn ved Varde. *Jens Mikkelsens* hjem laa paa et stykke hede med tilhørende kær, som han havde købt til opdyrkning, og som ogsaa egnede sig udmærket dertil. Der var mergel i ejendommen. Besætningen var paa det tidspunkt 4 køer, et par stærke kørestude og nogle faar med lam. Køerne og faarene hørte til mit regiment. Manden passede selv studene, som altid skulle have det bedste græs, fordi de skulle gøre haardt arbejde.

Jens Mikkelsen var en udpræget slider og hans kone ligesaa. Hun hed *Kirsten Marie* og var hans anden hustru. Hun var en datter af en gaardmand i Bjerremose, som hed Ole Høj, fra hvis gaard Jens Mikkelsen havde faaet noget gammel agermark til græsning for køerne. Jens Mikkelsens første hustru var søster til min moder, og derfor kaldte jeg ham morbroder. Hun havde efterladt sig en lille søn, Mikkel, som blev passet af Jens Mikkelsens søster Hanne, der boede hos dem og ernærede sig ved at sy modepynt for sognets koner og piger. Hanne lavede ogsaa af og til middagsmaden. Hendes broder og konen arbejdede hver dag i marken.

Nu har jeg præsenteret folkene, men jeg skylder dog at tilføje, at de alle var retsindige og godsindede mennesker, som behandlede mig godt, og at kosten var sund og rigelig. Arbejdsdagen var lang. Den begyndte kl 4 om morgenen og fortsattes til aften med mellemmads afbrydelser formiddag og eftermiddag og med en middagspavse paa 2 timer.

Hvorfor skulle jeg ud at tjene i saa ung alder? Var der ikke brug for mig i hjemmet? Disse spørgsmaal har jeg ofte faaet stillet, naar jeg har fortalt om min første tjeneste.

Svaret er, at min fader havde den opfattelse, at børn har godt af at komme ud i tidlig alder for ikke at gro altfor fast i hjemmets skikke og for at lære noget af det praktiske liv at kende andet steds. Der var ikke mangel paa arbejde i hjemmet, thi min fødegaard var en udstrakt hedegaard.

Men skolen, spørges der, hvorledes gik det med den?

Fortræffeligt. Vi gik i skole hver dag om vinteren og kun en halv dag om ugen om sommeren, og saaledes var ordningen ogsaa i Horne sogn, hvortil jeg kom. Mine »studier« led intet afbræk ved tjenesten.

Jeg tiltraadte tjenesten til majdag. Min fader fulgte mig derover. Min udrustning bestod i et sæt søndagstøj med støvler og et sæt dagligt tøj med træsko, en splinterny lommekniv, et lommeur med kæde, som jeg havde faaet i markedsgave, og som havde kostet 8 skilling, og endvidere Balslevs bibelhistorie og lærebog, en tavle, en skrivebog, en pen-

holder med ny pen og som rosinen i pølseenden en hel stang lakrits.

Mit arbejde var det samme baade helligt og søgn. Jeg var ikke i kirken en eneste gang den sommer. Jeg mindes heller ikke, at nogen af husets folk var der, men det var de maaske alligevel, dog tror jeg ikke, at der nogen tid taltes derom. Om morgenen skulle faarene flyttes. De stod i kæret. Jeg løb mest i bare fødder. Jeg vidste for det meste ikke, hvor jeg havde mine træsko, og morgenduggen var kold at løbe i, men naar den tur var overstaaet, og davren sat til livs, gik dagen ellers jævnt og ensformigt hos køerne. Om formiddagen paa de før omtalte agre ved Ole Højs gaard.

Udenfor gaarden var en lergrav »mæ saa møj no grumene godt potlier,« og her var en pottepige i arbejde hver dag med at lave potter. Det var særlig interessant at se paa. Hendes redskaber var et brædt, hvorpaa hun bearbejdede og tildannede leret, en kniv, »skawknyw«, hvormed hun skar det overflødige af leret væk, og en sten, med hvilken hun glattede potten og satte zirater paa den. Pottens form kom frem under hendes øvede hænder. Hun lavede mælkefade, gryder, kaffekander, smaa skaale og nipsgenstande som katte og hunde.

Naar sagerne blev færdige, skulle de tørres over en grav, hvori der brændte lyngtørv. Af tørverøgen blev de sorte. Siden blev de brændte i tørveild, og dermed var de færdige til salg. De solgtes i snese, store og smaa tilsammen, til pottemænd, som kørte ud i landet med dem, endog helt ned i Holsten. Tyskerne spottede Jylland, fordi man her ikke havde anden industri end sorte potter og træsko.

Nu er denne industri forlængst uddød, men i 1865 brændtes der mange potter i Horne sogn, og en pottepige kunne tjene sig en god sommerløn derved, hvis hun var dygtig. Naar der taltes om en saadan pige i tilfælde af spørgsmaal om ægteskab, spurgtes der almindeligt: »Er hun gue i æ lier?«

Af læsning havde jeg kun mine skolebøger. aviser holdtes ikke. Jeg laante Daugaards bibelhistorie af en dreng, som hed Thomas Soldsætter, fordi hans fader lavede solde til rensning af korn. Daugaards bibelhistorie var større end Balslevs og mere fornøjelig. Jeg har siden undret mig over, at den blev fortrængt af hin. Derimod kan jeg godt forstaa, at Balslevs senere blev fortrængt af Tangs udtog af Ludvig Chr. Müllers.

Naar jeg gik ved køerne, saa jeg en gang imellem et ligtog køre til kirken. Lidt nord for kirken holdt toget altid stille i nogle minutter, naar kirkeklokken begyndte at ringe. Jeg undredes derover og spurgte Ole Højs kone om grunden dertil.

»Ja, de ve'd a ett,« svarede hun, »men a tænker wal, te de beer djæ fadervor.«

Anden besked har jeg heller ikke kunnet faa siden den tid, og nu er skikken vel forlængst faldet bort.

Pastor *D. P. Svendsen* (1869–80) er kendt som oversætter af den lille salme »Jesus, kom dog nær til mig« (dsk slb 588), han var en agtet præst, han skrev en del i Evg ugeskrift.

Et indblik i de smaa hjem giver N. Clausen-Bagge (Grundtv hjem i 1945, s 66). *Søren L. Christensen,* Hee, var født i Horne 1861, i et trangt, fattigt husmandshjem. De var 8 søskende. Faderens dagløn var 75 øre. Faderen døde tidligt, og moderen kæmpede tappert for at holde sig fri af fattighuset. 1875 blev han konfirmeret af pastor Svendsen. Det eneste Søren C huskede var, at præsten slog konfirmanderne i hovedet med salmebogen. Sørens mor passede fjerkræ paa Nørholm, selv blev Søren karl paa Nørholm, og senere tjener der. Frk *Ingeborg Rosenørn* var grundtvigsk og hørte Grundtvig, naar hun var i Kbhvn. I Søren C's lille hjem blev der hver dag læst i bibelen og sunget salmer. Undertiden var der gudelige forsamlinger. Se videre under Hee.

Siden 1880 har der været grundtvigske sp i Torstrup-H, og kirkelivet er blevet præget deraf. Pastor *C. Vedel* (1880–95) af Himmelev, satte meget ind paa at faa folk i kirke, og han var meget flittig til husbesøg, bibellæsninger, fastegudstjenester, foredrag ogsaa for de unge. V var frisindet. Om Vedels indsats i jernbanekonventet, se her s 24. Hans søn var højskoleforstander *Anders Aabye Vedel,* Krabbesholm.

Pastor *C. J. Bang* (1895–1907) var opvokset i et hjem, præget af gl kultur og pligttroskab. Han var n grundtvigsk, men ville være præst for alle i sine sogne, godgørende og hjælpsom. Han kunne lokke smilet frem. Han tog her initiativ til oprettelse af en sygeplejeforening. Hans prædikenforberedelse kostede ham meget slid, men hans forkyndelse var solid kost.

Pastor *Adser Østergaard* (1907–14) se ndf var udpræget grundtvigsk frihedsmand, og pastor *J. N. O. Bay* (1914–15) et fint, redeligt menneske, han var her kun faa maaneder til sin død. Pastor *H. J. Vimtrup* (1915–20) var som sine forgængere forankret i det grundtvigske livssyn, hans læremester var pastor *P. N. Petersen,* Trinitatis k, Kbhvn, og hans tid som præst i USA havde givet ham en særlig horisont, og arbejdet i de frie amerikanske menigheder tiltalte ham. Men han længtes hjem, og i Torstrup-H vandt han aandeligt vaagne mennesker, som sluttede op om hans forkyndelse. Her var god brug for hans virketrang, og ofte glædede han folk med sit violinspil. Gerne havde han violinen under armen, naar han drog ud i sognene. Han »ville ikke være velærværdig, men en menneskelig præst« BV) (se her IV, 292). *Vimtrup* sluttede sin præstegerning paa Falster, og det gjorde pastor *H. M. Rasmussen* (1920–30) ogsaa. Han følte sig ogsaa helt hjemme i det grundtvigske livssyn, var fynbo, en meget benyttet taler i ungdoms- og foredragsforeninger, havde som sine forgængere stor kirkegang, en flittig mand, specielt Luther-kyndig. I sin skoletid var han altid duks i sin klasse, havde rige evner. Han var senere opstillet som bispekandidat paa Lolland-Falster (1950).

Pastor *N. J. Gregersen* (1930–41) efterfulgtes af pastor *Z. E. Brimnes* (1941–47),

der var færing og flyttede til Færøerne. Brimnes har paa Færøerne arbejdet med oversættelsen af GT til færøsk. Han huskes som en god og stærk personlighed i krigens aar. Provst *Jørgen Jensen* har været sp her siden 1948.

T sogn er udpræget grundtvigsk. Mange har været paa højskole eller ungdomsskole. Ungdomsforening, foredragsforening, KS og aftenhøjskole samler godt. De aarlige sommermøder for unge og ældre samler ogsaa mange. Adskillige er knyttet med faste baand til deres kirke, men der er ogsaa mange ligegyldige og folk, som kun kommer sjældent. – I Horne er der en trofast kreds om kirken. Omkr 1890 var der nogen IM bevægelse, og der blev bygget mh, som nu er nedlagt. Der er nu kun ganske faa IM i H sogn, som helhed er sognet grundtvigsk. IM har holdt større møder i Nørholm skov.

Blandt ledende lægfolk:

Grundtvigske:

Naar man kommer til Torstrup, er der eet navn man ofte møder: gdjr *Laurids Pedersen* († 1966), Ovnbøl. Skønt tilflyttet, voksede han fast her og kom til at betyde en del, især fordi han havde en overbevisning om, at mennesker har ansvar og forpligtelser ud over den private kreds. Han arrangerede folkelige møder i fh, som han ville højne, var imod vrøvl og sentimentalitet, trængte ikke sig selv frem, men fik betydning ved sine evner og viden og personlighed, fik mange tillidshverv, var bl. medl af mghr, kirkeværge, medlem af provstiudvalget, den førende i arbejdet for at forskønne kirken. (Se iøvr »Vestkysten« 17. juni 66).

Desuden bl a lærer *Hansen,* H, gdjr *Jens Pedersen,* Malle, gjdr *Marinus Kristensen,* Sig, sognefoged *Sofus Terkildsen,* Sig, gdjr *Søren Lauridsen, Laur. Pagaard,* Bjalderup er næstfmd i mghr i H, *P. Hansen,* Stokbæk i T.

Indre mission:

Gdjr *N. Stokholm Kristiansen,* H, gdjr *J. Barslund Nielsen,* Bjerremose, gdjr *N. Hansen,* Stundsig, gdjr *Holm,* Bjalderup, *Arthur Rix,* Fruerlund, *B. Lund Pedersen,* Asp.

Skolen

Blandt de gamle degne i Torstrup sogn nævnes **Peder Toft,** c 1722. Han var mindre heldig. 1726 klagede sognemændene over ham til biskoppen. »Han er mere end forsømmelig med ungdommens undervisning, for det sker næppe to gange om aaret. Folk, som har sat deres børn i skole til ham, har maattet tage dem hjem igen, og saa til fremmede steder hensendt dem, formedelst han snart aldrig har været hjemme. Og hvorledes han nu i over 4 aars tid i den anden menighed (Horne) aldrig har enten i eller uden for kirken haft ungdommen for sig til læsning og overhøring, det henstilles til vedkommendes egen besværing og klagemaal.« Endvidere klages der over, at han en søndag paa en formastelig og ubillig maade overfaldt provsten og sognepræsten her i kirken, som med al sagtmodighed 3 gange begærede kirkefred, og for hannem dog ikke var at erholde, og var aarsagen til denne Peder Tofts Urolighed, at provsten tilforn havde læst degneembeders pligter«. Dernæst klagede de over, at Peder Toft »offentlig var skeldet med ærerørige skælds ord« og ikke havde renset sig, »da vi dog skulle formene, at han ikke burde at betjene sit degneembede, inden han herfra med dom var erklæret og frikendt«. Da Niels Jensens barn i Malle var til daab i Horne kirke, forlod degnen kirken, og da daaben skulle foregaa efter prædikenen, og barnets hue var taget af, var der kun bundfrossen is i fonten. Provsten maatte da kalde paa degnen, men denne havde ondt nok ved at slaa isen i stykker med sin stok eller et andet stykke træ, og der var næppe saa meget vand, at der var nok til at døbe barnet i.

Nu saa det alvorligt ud for Per Degn. Men aaret efter, 1727, gik provsten og 4 bønder i forbøn for ham og berettede, at han »foregiver en hjertelig fortrydelse over de forseelser og formastelser, han har begaaet«, og da han havde forsikret, at han ville forbedre sig, bad de, at han for sin fattige kones og børns skyld maatte faa et andet kald. Resultatet blev da, at han forpligtede sig til at passe sit embede eller i modsat fald at blive afsat uden lov og dom.

Da sognet 1741 skulle have sit skolevæsen ordnet i henhold til den nye skolelov, ville største lodsejer, fru **Marie Ehrenfeldt,** have bygget en skole nord for kirken paa dens fortov eller i Ovnbøl, mens bønderne vil have indrettet skolestue i degnens hus i Sig, hvor de mente, børnene lettere kunne faa nattely, naar »ond og haard vejr om vinteren indfaldt, og børnene ikke kunne komme hjem«. Fruens forslag blev approberet og antagelig ogsaa gennemført. Degnen var **Jens Lunde,** † 1775. Han har ikke nogen degnebolig, men bor i et fæstehus i Sig.

Den nye degn blev **Jacob Peter Boysen,** (* i Maugstrup 1735, † 1814), søn af pastor Georg Boysen. Han blev student, men maatte paa grund af fattigdom opgive det theologiske studium, han var da huslærer 3½ aar hos provsten i Skrydstrup og sluttelig hos magister Borch i Grejs, hvorfra han »som en fattig karl« søgte biskoppen om et degneembede. 1767 blev han saa degn i Vorbasse-Grene, hvorfra han blev særdeles vel anbefalet. Allerede tidligere var han berømmet som en opbyggelig prædikant. Nu skriver præsten: »Blandt degne ikke kendt hans lige«, og provst Sølling skrev: »Jeg kender ikke eller har kendt nogen degn, som har vist sig mere føjelig eller tjenstfærdig imod sin sognepræst eller mere redelig eller honnet i sin opførsel imod alle og enhver, end denne; aldrig har jeg hørt den mindste klage over ham, men tværtimod, at hver mand i sognene, hvor han nu er, har yndet og elsket ham.«

Boysen boede først i Sig, senere i Ovnbøl, men 1788 byggede A. C. Teilmann en degnebolig med en 3 fags skolestue ved Torstrup kirke, hvor skolen nu findes, og saa flyttede Boysen dertil. Alle større børn i sognet skulle søge hertil.

1814 kaldte stamhusbesidderinden **Niels Olesen Urup,** * 1789, til degn. Han var agtet og anset og blev Dannebrogsmand. I hans tid kom skoleloven 1814. I det væsentlige gennemførtes den dog først i 1830erne. 1831 skiltes Horne fra degneembedet, der byggedes skole i Tastrup (den laa lige over for V. Hedevangs gaard) og 1832 skolen i Yderik. Mellem disse to skoler vandrede degnen saa, assisteret af en vinterlærer. 1840—59 boede Urup i degneboligen ved kirken, midt mellem sine to arbejdspladser.

Laurids Ibsen (1859—66), * i Assing; han var ugift og forflyttedes 1866 til Øse, hvor han nær var blevet afsat paa grund af drikkeri. **Peder Bruun Sørensen Brink** (1866—98), * 1836, † 1913. Brink opdyrkede skoleloddens hede, saa han til sidst ogsaa blev gaardmand. — **Nikolaj Frederik Mikkelsen Stensig,** 1898—1937, * 1874, † 1938. — Derefter **Alfred Kristian Olesen.**

1885 blev der indrettet skole i **Sig** i stedet for i Tastrup, og 1897 fik skolen sin egen lærer, saa den Torstrup degn nu kun underviste i Yderik. 1911 fik Yderik skole sin egen lærer samtidig med, at der byggedes skole til degneboligen i Torstrup.

I Sig blev **N. H. Nissen** lærer (1897—01), og **N. A. Dahlberg** (1901—41). — **Henry Emil Grejsen** blev andenlærer her 39 og førstelærer 42.

I **Yderik** blev **Jørgen Thomsen Kristensen** lærer 1911.

Horne sogn

1831 kom en ny ordning af skolevæsenet i sognet. Degnetjenesten skulle ikke mere forrettes fra Torstrup. Den ny lærer blev ogsaa kirkesanger. Det var **Jens C. Christensen,** * 1810 i Eg, sognets første seminarist. Han var af den gamle skole, dygtig, men streng. — Efterfølgeren blev **Jens Christensen, f** i sognet 1802. 1861—79 **P. Sindberg** (se Ølgod). 1879—83 **P. R. Holm,** * 1850 paa Lolland. 1883—92 **Anders Dejgaard,** der forflyttedes til Janderup. Han efterfulgtes af broderen **Niels Dejgaard,** der døde i em-

bedet 1901. 1901—07 **Chr. Christensen,** der forflyttedes til S Bjært. **N. K. Hansen,** * 13. juli 1878, er søn af gdjr Søren Karl Hansen og hustru Ingeborg Marie Nielsen, Aadum, dim fra Jelling 1901, ~ med Anna Haahr, datter af gdjr P. Pedersen, Lindbjerg mark. Hansen var lærer i Assendrup ved Vejle 1902—04 og i Skovdallund 1904—07.

Til 1903 laa skolestuerne nord for kirkegaarden og lærerboligen syd for.

Desuden skoler i Bovrum og Stundsig.

Førstelærer **J. C. Hennebjerre** (* 80 N Nebel), lærer i Stundsig 11, i mghr, fmd DdU, sygekasse, biblioteket osv. Leder af centralskolen: **H. Greisen.**

Det store navn i pastoratets historie er *A. C. Teilmann,* Nørholm († 1790), se ovf. En senere ejer af Nørholm var *Theodor Rosenørn Teilmann* (* 1817, † 79), der var c jur og blev borgmester i Fredericia 51, herredsfoged i Skads herr 53, men opgav dette embede 1859 for at overtage stamhuset Nørholm. En fremragende dygtig landmand, gennemførte store forbedringer og plantninger, ivrig politiker, medlem af landstinget 59–79, af rigsraadet 61–66, kultusminister 66, justitsminister 67–68, havde sympati for valgmenighedsloven, men ønskede en kirkeforfatning først. En anset, retliniet, samvittighedsfuld mand. I hans datters tid (»Frøkenen«) *Ingeborg* († 1929) kom f eks *Selma Lagerløf* her og *Elisab Boisen* (datterdt af Grundtvig).

Bankpræsident *G. M. Lauridsen,* Port Angeles, USA, * i Horne († 1940) gav store gaver til Horne kirke, bl a et smukt taarnur samt ligkapel.

Direktøren for Polyteknisk læreanstalt, professor, dr *P. O. Pedersen* (* 1874, † 1941) var født og opvokset i Sig. (Mindesten i byen).

Provst *K. Pontoppidan,* Kbhvn, er født her 1894.

1920 oplyses: Kkg særdeles god, fyldte kirker, 15–20 pct, megen aandelig interesse, overvejende grundtv, lille IM smf i H, 2 fh, KS, YM kredse, ungdoms- og foredragsf, gode forhold. 1930: God kkg, gr præg, lille IM smf, (25–30 fam), 2 store DdU, 2 KS. 1939: Kkg 7–8 pct, gode, sunde forhold, lille IM smf (20–25 fam), KS, 2 store DdU, gr præg. 1943: Kkg 7–8 pct, IM smf (30 fam), KS (53 og 70 fam, sp), store DdU. 1955: Kkg 4–17 pct, gode, velvilje, lille IM smf (10 fam), KS (55 og 70 fam, sp), DdU (120 og 160), hotelsal i H, 2 fh. 1963: Kkg 4 og 6 pct, gode, velvilje, lille IM smf (10 fam), KS (55 og 70 fam, sp), 2 foredragsf, 2 DdU (120 og 160), aftenhøjskole. Hveranden gang læses der med konfirmander i H om sommeren. 1967: Se ovf.

Torstrup kirke, midt i sognet, ligger for sig selv, ikke i nogen by. Skib og kor er romanske af hugne kvadre (delvis hvidkalket) paa skraasokkel, gavle og de øvre dele af marksten, spor af oprind vinduer, apsis af kvadre, med halvkuppelhvælving, høj korbue med delvis bevarede kragbaand og skraasokkel. Flere sten fra kirken fundet i omegnen. Blytag, undtagen vaabenhuset (tegltag) mod syd, skib og kor har fladt bjælkeloft, hvorpaa staar en stor trævinde. En piscina og et vievandskar fundet ved udgravning. Senmiddelald taarn (som Tistrup) med pyramidetag, opført af munkesten, i taarnhvælvet overhvidtede kalkdekorationer. I apsis et frescomaleri (1950): Kristi genkomst (Stefan Viggo Pedersen). Nyopført alterbord, prydet med barokstager, den gl altertavle, et bronzerelief med korsfæstelsen (fra 1898) nu i ligkapellet. Før denne altertavle var der en rokokotavle med nadvermaleri, fjernet til Nationalmuseet. Messehagel fra 1765, syvarmet lysestage fra 1944. Romansk glat granitfont, sydtysk daabsfad fra c 1575 med bebudelsen. Tindaabskande fra c 1800. Granitalterbordet staar frit med apsis som baggrund. Prædikestol i renæssancestil fra c 1700, opgang gn triumfmuren. Nyere stoleværk i sengotisk stil med foldeværk og akantusblade. Jernbeslaaet pengeblok fra c 1800. Kirkens indre smukt restaur 1950. Paa skibets nordvæg stor sandstensmindetavle over Niels Jensen (* 1768 af fattige folk, † 1772 som plejesøn af **A. G. Teilmann**). Flere mindetavler, mindesten m m. 150 sd, Orgel. De fleste ejere af Nørholm er begravet paa kg med deres slægt.

Mack. D., s 160, 167, 407, Jy saml 5 r, IV, 2, 215 f, H. K. Kristensen: Ø Horne herr 1944, 101 f, 171 f.

Horne kirke er anselig og smuk, indviet til Sct Laurentius, ligger vestligt i byen, sydligt i sognet. Skib og kor er romanske af granitkvadre paa skraasokkel. Flere vinduer er bevaret med monolitter af forskellig form. Korets vinduer med indvendig ejendommelig gavlformet øvre afslutning. Tre store vinduer i skibet antag fra 1747. Korbue med krumhugne kvadre og profilerede kragbaand. Hele kirken er overhvælvet. Senmiddelald taarn med pyramidespir, af munkesten, (stærkt ommuret), vaabenhus mod syd af granitkvadre, nyere dør med solur. Blytækt. Kirkeur fra 1931. 1888 afdækkedes kalkmalerier, der overhvidtedes. Flere dekorationer. Alterpanel i ungrenæssancestil med akantusbladværk om et englehovede. Stor højrenæssancealtertavle fra c 1600 (som Nr Nebel) med oprindeligt nadvermaleri og indskrifter, restaur 1925, Topstykke med malerier af den korsfæstede. En rokokotavle er i Varde museeum. Nadverbilledet i storfeltet blev 1925 fundet hos en købmand i Ølgod, hvis fader havde faaet det som gave af Nørholms ejer. Renæssancestager. Støbejernsalterskranke fra c 1888. Romansk, glat granitfont med ejendommelige, bøjleformede blade over fodens spidsvinklede hjørner. Ny daabskande. Prædikestol fra 1583, oprind bygget som lektoriestol foran korbuen, stærkt omdannet. Under de 5 storfelters arkader malerier af Kristus og evangelisterne. Lydhimmel fra 1603, har haft samme form som lektorieprædikestolen. Støbt pengeblok. Klokke fra 1760. Mindetavler. 200 sd. Orgel.

Mack D., 166, Magnus Petersen: Kalkmal 4, Jy saml X, 5, Aarb f nord oldk 1894, 283, H. K. Kristensen: Ø Horne herr, 1944, 214 f.

Paa H kirkegaard ligger foruden mange tyske soldater (der var tysk lazaret i H skole under besættelsen), begravet en engelsk flyveofficer, som før kapitulationen var styrtet ned og arresteret af tyskerne.

Folketal: 1850: 494 og 709, 1901: 711 og 1192, 1925: 874 og 1366, 1965: 961 og 1429.

Altergæster: 1922: 600 og 900, 1930: 455 og 700, 1938: 365 og 499, 1942: 341 og 457, 1955: 1055 og 1428, 1962: 1037 og 1603, 1966: 1058 og 1564.

Menighedsraad: 1922: 12 gr, 1 IM, 1930: 3 n gr, 1953: 12 gr, 1 IM, 1961: 12 gr, 1 IM, 1965: do.

Sognepræst

Indt 1857: a) 128 rug, 12 byg, b) 11 byg, 15 rdl, c) Naturalier, d) 500 rdl, e) 60 ager, 70 eng, stor hede, gl, lang, smal egebindingsværkspgd, alt for stor, 9 vær, sm beliggende, sm have med bæk igennem. — 1870: Regul: 2192 kr, 3728 kr. — 1913: 2 kl, 1958: 12 kl, pgd opf 1882.

22. 19. juli 1845–9. maj 58 (sp Hodde-T 6. dec 36): Provst **C. L. Tobiesen,** provst her 19. juli 45, fl t Dannemarre-T, se der.

23. 18. juli 1858–24. nov 68 (hjpr Vordingborg-K 53): **Frederik Magnus Sommer,** * 22. april 21 Grindsted. Forældre: Sp i Tjæreby-A Jørgen Gottberg S, † 46, af Sorø og Mette Christine Jensen. Stud Roskilde 38, c maj 44 (1), hjpr Spjellerup-S, 16. okt 50, † 24. nov 68. ~ 2. juli 55 Ovine Dorothea Schmidt, * 12. april 24 Kbhvn. (Fru S blev gift 2) 28. aug 70 med provst M. R. G. Assens, Jerne-S, (se Gaverslund, hun døde 25. nov 05). Foræl-

dre: Toldkontrollør kgrd, Andreas Petrus S og Louise Magdalene Colding. – Søster ~ Hansen, Bølling-S, broder: Torup.

24. 6. febr 1869–13. maj 80 (sp Faaborg-Aa 26. marts 60): **D. P. Svendsen**, fl t St-Ll Fuglede, se der.

25. 22. juli 1880–24. juni 95 (hjpr Vejle-H 24. marts 76): **C. Vedel**, fl t Korup-U, se der.

26. 24. sept 1895–9. jan 1907 (vicepastor Ulbjerg-L 20. aug 86): **C. J. Bang**, fl t Skellerup-E, se der.

27. 7. juni 1907–29. april 14 (sp Nyord 7. aug 00): **Adser Jacobsen Nielsen Østergaard**, * 23. okt 73 Filskov. Forældre: Gdjr og kroejer Christian Nielsen og Maren Christine Christensen. Stud Vejle 92, c 98^2 (h_1), vikar Kbhvns skolevæsen 98, korrektør i Rigsdagen 99–00, afsk 29. april 14, dsk præst i Muskegon, USA, † 23. dec 17. ~ 5. juli 98 Sigrid Høgsbro, * 27. aug 63 Kbhvn, † 20. okt 57. Forældre: Statsrevisor, fmd for folketinget, c th Sophus Magdalus H af Rødding-S og Amalie Gabriella Jürgensen af Oksenvad. – Søn: Aastrup-S, hustrus brodersøn: Biskop H, Lolland, broderdt ~ Fog-Petersen, stiftsprovst Odense, stamt 85.

Det vakte i sin tid opmærksomhed, at pastor Ø tog afsked 1914, kun 40 aar gl. Denne sag om en mandig præst er nu desværre glemt af de fleste, men her skal den omtales udførligt: Det gøres maaske bedst ved at citere en artikel i Højskolebladet 1923, s 135 f: hvori Morten Larsen først citerer en skildring af pastor Østergaard fra en slægtsbog over »slægten« Lauridsen fra Grønvang, Vejen og nogle af dens slægtsforbindelser, udarbejdet af lærer Harboe, Malt. Denne skildring lyder saadan:

»Efter tilskyndelse af stifmoderen (Ida Marie) blev han sidst i firserne sat i Vejle latinskole og blev student i 1892. Hans hu stod til at blive præst, og i 1898 blev han teologisk kandidat. I studenteraarene færdedes han meget i Københavns højskoleforening, hvor han da ogsaa kom til at bo. Her gjorde han bekendtskab med sin tilkommende hustru, der da var kommunelærerinde i København; de blev trolovede og holdt bryllup, kort efter at han havde taget sin teologiske eksamen. I et par aar ernærede han sig saa ved at vikariere i københavnske kommuneskoler, ligesom han ogsaa blev korrektør i Rigsdagen. I 1900 blev han præst og skolelærer paa øen Nyord, hvorfra han i 1907 forflyttedes til Torstrup og Horne i Vestjylland. Saavel paa Nyord som i Vestjylland havde han betydelige vanskeligheder at kæmpe imod – rigtignok af meget forskellig art –, og i det altsammen stod hans hustru ham trofast ved siden. Venner vandt ægteparret i det store vidtstrakte Torstrup-Horne pastorat, men ogsaa modstandere, saa det stundom kom til ret skarpe sammenstød med disse. Tilsidst blev forholdene saa vanskelige for Østergaard, at han fandt det rettest at nedlægge sit embede: han mente, at en præsts gerning kan ingen fremgang og lykke faa, hvor tillidsforholdet mellem ham og menigheden ikke er i fuld orden. I 1915 drog han saa med hustru og børn til Amerika, hvor der fra menigheden i Muskegon var udgaaet en kaldelse til ham. Kun kort – 2 aar – skulle hans arbejdstid blive paa det nye sted: en mavesygdom og en hjertefejl i forbindelse med lungebetændelse gjorde ende paa den 44-aarige mands virksomme liv.« Derefter skriver Morten Larsen:

»Adser Østergaards hustru og nærmeste venner var ikke tilfredse med denne skildring af ham.

Hvad de havde at indvende imod den, kan efter mit skøn ikke siges bedre, end det er udtalt i et brev af 25. jan 23 fra højskoleforstander og folketingsmand *Frede Bojsen*, Rødkilde, til Adser Østergaards enke Sigrid, f Høgsbro. Jeg skal derfor tillade mig at gengive det i sin helhed:

»Kære fru Sigrid!

En nok saa objektiv fremstilling kan virke misvisende, naar den ikke giver fuld forklaring af et hovedspørgsmaal i sagen. Her, hvor det gælder en kort karakteristik af præsten Adser Østergaard, ville hans venner ialfald have ventet en tydelig fremhævelse af hovedtrækket i hans aandelige personlighed: Han kunne ikke gaa paa akkord med, hvad han ansaa for sandhed og aandslivets krav til ham selv, koste hvad koste ville. I syv aar hørte han, hans hustru og børn til mine nærmeste venner, og jeg mindes ikke, at han skulle have haft særlige vanskeligheder paa Nyord.

Hans liv og altfor tidlige død blev en kristelig tragedie, der dybt har grebet hans venner i vide kredse, og jeg er vis paa, at jeg taler paa manges vegne, naar jeg benytter denne lejlighed til at sige Dem tak, fordi De og børnene saa trofast fulgte ham over det store hav og nu vil værne om hans minde«.

F. Bojsen

og Morten Larsen skriver videre:

»Paa Nyord, Adser Østergaards første embede, var forholdene vel vanskelige, men med hensyn til hans embedsgerning der, er det tilstrækkeligt at aftrykke følgende udtalelse af 26. jan 23 fra provst *Repsdorph*, som stod forholdene nær. Det brev, hvori han udtaler sig, aftrykkes her i sin helhed.

»Kære fru pastorinde Østergaard.

Foranlediget ved Deres henvendelse til mig hvorved De har gjort mig opmærksom paa, at der i den om slægten Lauridsen fra Grønvang udgivne slægtsbog side 330 om Deres afdøde mand, pastor Østergaard som præst paa Nyord er meddelt, at han paa Nyord har haft »betydelige vanskeligheder«, maa jeg som pastor Østergaards provst medens han var præst paa Nyord, afgive følgende erklæring.

Forsaavidt som det nævnte udtryk »betydelige vanskeligheder« kan eller skal indeholde et misforhold mellem pastor Østergaard og Nyords befolkning maa jeg bestemt afvise en saadan bemærkning. Pastor Østergaard stod baade som præst og skolelærer i den bedste samklang med øens befolkning, og jeg har aldrig modtaget nogen klage over ham. Paa en enkelt undtagelse nær er han den præst, der vedblev længst at være øens præst og lærer. Og ved siden af sin embeds-

gerning kan jeg særlig anføre om hans virksomhed paa øen, at han fik oprettet en i sin begyndelse allerede ret betydelig bogsamling, ligesom han ogsaa var medvirkende til at faa en daglig rutebaad i gang mellem øen og Stege by. Altsammen formentlig et talende vidnesbyrd om en god forstaaelse indbyrdes med befolkningen i det hele.

Denne erklæring vil jeg vedstaa, naar og hvor De kan ønske at bruge den.

Med venlig hilsen og Gud i vold,

S. M. Repsdorph«

Og Morten Larsen slutter:

»Tilbage staar spørgsmaalet: Hvorfor søgte Adser Østergaard sin afsked som sognepræst for Torstrup og Horne. Det var i hvert fald ikke, fordi sognefolkene ønskede at komme af med ham!

Efter at have sat mig grundig ind i sagen tør jeg sige, at hvis afgørelsen af, om han skulle blive eller tage sin afsked, var bleven lagt i deres haand, ville de saa godt som alle have stemt for, at han skulle blive.

Hvorfor gjorde han det da? Fordi det var ham en samvittighedssag at holde fast ved den opfattelse af forholdet mellem en præst og dem, han skal være præst for, som efter hans overbevisning var den eneste forsvarlige, kristelig set. Hvad var det for en opfattelse? Den, at dette forhold bør være frit, grundet paa gensidig tillid og ikke tvungent.

Under sin virksomhed i sognet stødte han imidlertid sammen med mennesker, som havde en anden opfattelse af dette forhold. De saa saaledes paa det, at naar et medlem af en sognemenighed opfylder de forpligtelser, Statens lov paalægger det, er det sognepræstens pligt at tjene vedkommende som præst, døbe hans børn, konfirmere dem, tage ham til alters, osv uden hensyn til, hvorledes det personlige forhold mellem de to er.

Om en mand i sognet nærer uvilje mod præsten, om han hader ham, om han regner ham for troende eller vantro, kommer ikke sagen ved. Forholdet mellem præsten og de enkelte medlemmer af menigheden er af retslig, juridisk art.

Naar disse to opfattelser støder sammen, vil det vise sig, at der er en uforligelig modsætning mellem dem. At den første er den kristelige, den sidste i afgjort modsætning til det inderste i det kristelige fællesskab kan der formentlig kun være én mening om, men støder disse to tankegange sammen og kommer til at staa skarpt overfor hinanden i en sognemenighed, vil den sidste gaa af med sejren, fordi den har loven – Statens lov – paa sin side.

Føler en sognepræst, at han forsynder sig imod den Herre, han tjener, ved at bøje sig for den tankegang, at hans forhold til sognemenighedens medlemmer i sit inderste væsen er af retslig art, hvad udvej har han saa, naar han møder denne opfattelse hos et eller flere medlemmer af de sognefolk, han er præst for?

Han kan bede den af dem, der retslig set har krav paa ham som præst, henvende sig til en anden, men ender det – tidlig eller sent – med, at vedkommende stiller sig paa det staasted: Jeg har gjort min pligt og kræver min ret – efter loven –, har han ingen anden udvej end enten at bøje sig og gøre noget, der for ham er en synd, eller søge sin afsked.

Men de kirkelige myndigheder, hvorledes er de stillede? De kan gøre, hvad de formaar for at afværge og afbøde et sammenstød, hvad de i de fleste tilfælde vist vil gøre, hvad de ogsaa har gjort i det tilfælde, her er tale om; men bliver sagen stillet paa spidsen, er de nødt til at give den opfattelse af forholdet mellem sognepræsten og sognemenighedens medlemmer, som er i strid med det inderste i det kristne fællesskab, medhold, fordi den har loven paa sin side.

Provst og biskop gjorde forsøg paa at udjævne modsætningen; at de gjorde det i bedste mening kan der ikke være tvivl om.

Den mand, pastor Østergaard havde de fleste vanskeligheder med, gik flere gange ind paa, at provsten udførte de kirkelige handlinger for ham, som hans sognepræst bad om at blive fritaget for, men løse sognebaand ville han ikke. Han stillede tilsidst det krav til pastor Østergaard, at han skulle modtage to af hans børn til konfirmationsforberedelse med paafølgende altergang. Da Østergaard bad om at blive fritaget derfor, saavel for sin egen som for mandens og hans børns skyld, var det biskoppen personlig greb ind i sagen.

Dette skete ved et af ham sammenkaldt menighedsraadsmøde, hvor sognepræsten og den mand, som ville have sine børn konfirmeret, var til stede. Det endte med, at pastor Østergaard, som var træt og forpint, skrev under paa et forlig, hvorved han forpligtede sig til at konfirmere de to børn; men da mødet var forbi, og biskoppen rejst, skrev han samme nat sin ansøgning om afsked. Han var klar over, at han og hans modpart i virkeligheden ikke var kommen hinanden nærmere; i hvert fald var de ikke kommen hinanden saa nær, at der kunne være tale om et tillidsforhold. Ved mødet havde biskoppen med stor styrke hævdet, at det var pastor Østergaards pligt som sognepræst at tage mandens to børn til konfirmation uden hensyn til, hvorledes det personlige forhold imellem dem var. Manden var altsaa i sin ret, naar han stillede sit krav; følgelig var der ikke andet for pastor Østergaard at gøre end at gaa, naar han ikke med god samvittighed kunne imødekomme det, fordi det efter hans overbevisning stred mod det, som er det inderste i det kristelige fællesskab.

Der var faa, der havde forstaaet, hvor meget det betød for ham, da han lige fra først af udtalte, at han ikke kunne give efter i dette forhold, fordi det var ham en samvittighedssag; der var maaske endnu færre, der forstod ham, da han indgav sin ansøgning om afsked; han gik imidlertid stille og støt den vej, han følte, han burde gaa.

Det er ikke meningen at ville sige noget ondt om den mand, der stillede krav til Østergaard som sognepræst. Jeg kan tænke mig, at hans grunde dertil kan have været af forskellig art. Med vestjydens udprægede rets-

sans kan han have ment, at naar han gjorde sin pligt efter loven, burde han ogsaa holde paa sin ret efter loven. Han kan mulig ogsaa have haft en følelse af, at der blev sat en plet paa hans borgerlige ære, naar præsten i sognet ikke ville tjene ham som de andre sognefolk. Det er i hvert fald forstaaeligt, om han har set saaledes paa sagen, men havde han været helt klar over, at denne sag havde saa meget at sige for pastor Østergaard, at han ikke kunne give efter, selv om det skulle koste ham embede og livsgerning, havde han næppe gjort sit krav gældende saa ihærdigt, som han gjorde det. At det ikke har været hans hensigt at drive sagen til det yderste fremgaar af, at han – nogen tid før det ovenomtalte af biskoppen sammenkaldte menighedsraadsmøde fandt sted – ikke alene havde udtalt, at han ikke ville drive sagen saa vidt, at pastor Østergaard blev nødt til at søge sin afsked, men ligefrem skreven dette til biskoppen. – Biskoppen havde maaske ogsaa taget noget anderledes paa sagen i det af ham indvarslede møde, hvori han søgte at udjævne modsætningerne, hvis han rigtig havde kendt pastor Østergaard og forstaaet, hvor alvorlig han maatte tage dette, netop fordi det var ham en samvittighedssag. Biskoppen kunne f eks i henhold til det ovenfor omtalte brev have mindet manden, der stillede sit krav, om, at han jo dog ikke ville drive sagen igennem til det yderste, men det gjorde biskoppen ikke. Havde han gjort det, kunne sagen maaske have faaet en anden udgang.

Da pastor Østergaard havde indgivet sin ansøgning om afsked, skrev hans modpart til biskoppen, at han hellere ville flytte fra sognet end være aarsag til, at sognepræsten skulle ud af sit embede; dette var kønt gjort af ham, men det var ligesaa givet, at pastor Østergaard, som ogsaa var vestjyde med udpræget retssans, ikke kunne tage sin ansøgning tilbage af den grund, for naar det, som biskoppen saa stærkt havde udtalt ved det omtalte møde, var en sognepræsts pligt efter loven at være alle i sognet til tjeneste uden hensyn til, om der var tillidsforhold tilstede mellem ham og dem eller ej, var manden jo i sin lovlige ret, og det kunne ikke forsvares, at han af den grund skulle trænges bort fra sognet.

Adser Østergaard maatte gaa, fordi det – for at gentage Frede Bojsens ord – var et hovedtræk i hans aandelige personlighed, at han ikke kunne gaa paa akkord med, hvad han ansaa for sandhed og aandslivets krav til ham, koste hvad det ville.

Saadan var han.

Han havde ærbødighed for andres ret; han kunne ofre hjem og hensyn til udkommet for sig og sine, han kunne ofre en livsgerning, som var ham kær, han kunne finde sig i at blive misforstaaet af mange og kun forstaaet af faa, men han kunne ikke handle imod sin samvittighed.

Det skal siges om ham i hans grav, for det er sandt. Morten Larsen

Morten Larsens artikel citeres saa udførligt, dels fordi den er et stykke betydningsfuld præstehistorie, dels fordi den giver saa godt et billede af pastor Ø, af *Frede Bojsen* og af *Morten Larsen*, dels fordi den dementerer den ofte fremsatte paastand om, at ingen præst har sat deres embede ind paa deres overbevisning (det har f eks provst *G. A. Olsen*, Lynge-B også gjort), men »farer op som løver og daler ned som høns« ... »nøjes med store fagter!«

En søn, pastor *K. Høgsbro Østergaard*, Aastrup-S, skriver bl a:

Min fader handlede efter sin samvittighed og tog sin afsked, da man ville tvinge ham. Han ville ikke øve nogen kirketugt, som pastor *Husum* i Sebber. Men andre ville tvinge *ham* og det kunne han ikke gaa med til; det var navnlig da provst og biskop traadte ind i billedet og sagde: »Saadan skal en præst i den danske folkekirke gøre.« Saa gik han.

Hvad der var grunden til modsætningen mellem min far og familien ved jeg ikke. Jeg var kun 14 aar, da vi rejste fra T. Men manden skal have sagt til min far: »Kan du ikke bare døbe barnet og saa holde Vorherre udenfor!« – Det kunne far ikke. Menighedsraadene stod bag far hele tiden og han fik tillidsadresser fra saa godt som alle i T sogn og en stor afskedsgave fra H sogn. Kirkeminister *Thorvald Povlsen og J. Teilmann*, Bering *og* mange flere sendte ham støttende breve.

Naar prof *Lindhardt* siger et sted (i en kronik i Jyllp), at der er ikke nogen præst der har sat sit embede ind for sin samvittigheds skyld siden Eskilds dage, bortset fra en biskop i Aarhus, da passer det ikke. Lad det blive staaende som den kendsgerning, det er: Min far tog sin afsked, da man ville tvinge ham. Han ville ikke tage en retssag, fordi han ville ikke have, at folk skulle tro, at han klæbede ved embedet. (Sagens akter findes i Liber daticus i landsarkivet i Vigorg).

Pastor Østergaard, udg 14: Folkekirkens frihed, avisartikler, samlet af A Ø, skrev flere art i blade og tidsskrifter.

Se »Kors og stjerne«, 1915, nr 9.

28. 5. sept 1914–6. febr 15 (kkp Føllesley-S 28. juli 11): **Jørgen Nicolaj Oxholm Bay**, * 11. febr 80 Rolykkegaard ved Nakskov. Forældre: Landbrugskand, proprietær Harald Ludvig B og Clara Henriette Emilie Smidt. Stud Aalb 98, c 04[1] (l), studierejse til Tyskland, lærer Aarhus, husl hos pastor H. Gøtzsche, Voldum og hos hofjægerm N. Juel, Mejlgaard, hjpr Gylling 20. marts 08, † 6. febr 15. ~ 28. sept 11 Gudrun Louise Plough-Rasmussen, * 6. jan 92 Kbhvn, adoptivdt af S. P. R, sp Saksild-N, † 09, se der. – Farbroder: Allested-V.

Pastor Bay var en fin og følsom natur. Han holdt sin teologi vedlige, læste meget, en uhyre redelig og oprigtig mand, med et aabent sind. Han lærte meget af Otto Møller, som vist i begyndelsen ikke var helt tilfreds med ham. I et brev skriver Skat Rørdam, at han »haaber, at Otto M *efterhaanden* blev tilfreds med sin kapellan«. Skat Rørdam roste ham, men gjorde opmærksom paa, at »ikke mindst den unge grundtvigske slægt er blevet helt fortroldet af subjektivisme, dvs

den forestilling, at det i kristelig henseende kun har betydning, hvad der har faaet betydning for *mig*. Derimod er tanken om, at krd bestaar i eller hviler i det objektive, det af Gud givne, uforstaaelig tale for dem« (Brevv II, 419).

29. 21. juli 1915–19. juli 20 (dsk præst Tres Arroyos, Argentina 24. jan 10): **H. J. Vimtrup,** fl t Rorup-G, se Horbelev-F.

30. 6. nov 1920–4. febr 30 (kkp Ølgod-S 14. juni 18): **H. M. Rasmussen,** fl t Kauslunde, se Ønslev-E.

31. 9. maj 1930–28. april 41 (sp Aale-T 22. okt 23): **N. J. Gregersen,** fl t Give, se der.

32. 3. sept 1941–1. sept 47 (sp Vaalse 3. juni 33): **Z. E. Brimnes,** fl t Eide, Færøerne, se der.

33. 8. jan 1948 (frimenighedspræst Trængstrup, Sønderup 41): Provst **Jørgen Jensen,** * 1. dec 13 Kbhvn. Forældre: Malermester Laurits Jørgen Martin J og Marie Rasmussen. Stud Østersøg 32, c 38^2 (h_1). Højskolel Rønshoved 35, hjpr Jetsmark 21. jan 39, provst Ø-V Horne herr 23. febr 62. ~ 1. marts 39 Gertrud Elisabeth Jersin, * 31. juli 15 Jordløse, Sjæll. Faderen: Sp Veggerløse, † 42, se der.

BM Støvring højskole 43, medl repr Snoghøj højsk 53—56, BM Engelsholm højsk 55, fmd Sydslesv udv f Ribe amt 48, BM Præsteforeningen 53, BM Bavnen 45, BM Grundtvigsk konvent af 1916, medarb Kirkehøjskolen 48, do Ølgod ungdomsskole 48, herredsrepr DKU 56, BM Dsk kirkeskoleudv 57, red »Studenterkredsen« 35—36, red »Bavnen« 50—62, skr ugl præd i »Menighedsbladet« 48—49, medudg: Jakob Knudsen: »Idé og erindring« 49, medforf »Bibelsyn« 51, do »Kapitler af dsk digtning« 51, do: »Lovet være du Jesus Krist, inkarnationen (Teol oratorium 49) do Børnealtergang, do: Af daaben fremgaar det ny menneske, artikler i Vartovbogen 48 og 50, red Præsteforeningens blad 62. Medred Ribe stiftsblad 63.

Fætter: Rasmussen, Vindeby, nu Horne-A, hustrus fætter: Begtrup, rkp Gerlev-D.

Litt: H. K. Kristensen: Ø Horne herr, 1944, 81—218, K og S 1954, 576 f, J. Carl Christensen: T sogn efter præsteindberetn 1765, Nord Billed-magazin, 1871, 33 f (om T kirke, J. Carl Christensen: Sct Gertruds kilde i T, FRA 1938, Jy saml X, 1 f, N. Clausen-Bagge: Gr hjem, 1945, s 66, H. K. Kristensen En godsejers studehandeler, FRA XIII, 1952—55, 256 f, Laur. Pedersen: Salget af stamhuset Nørholms fæstegods 1861—79, sm 1956—59, 1—19, J. K. Rosenørn-Tellmann: Lidt om Nørholm og dens beboere, 2 udg 1909, Præsteindberetn om T, Jy saml 5 r, IV, 215—51. G. Hansen: Præsten, 1944, s 123. »Vestkysten« 23. dec 35. Personalhist Tidsskr 9 r II, H. P. Hansen: Natmænd, folk og kæltringer (i H sogn), II, 65—94.

HODDE—TISTRUP

Hodde sogn, 2535 ha, jævnt bølget, sandmuldet jord, Varde aa langs grænsen til Ansager løber i en anselig ret dyb dal; syd for aaen en hedeslette. Hede findes næsten ikke, skov, krat og plantage langs aadalen. Den store Grønnemose afvandes. Kanalen fra Varde aa til Karlsgaarde kraftværk gaar gn sognet, flere mergellejer, levende hegn. Byerne H med skole (moderniseret 1960), Hoddeskov, bebyggelserne Hessel, Hulvig, Grøde.

Der er 21 fredede oldtidshøje, to ret anselige, 58 er sløjfet. Langs Varde aa flere smaa bopladser fra Gudenaakulturen. Stor gravplads (60 grave fra jernalderen ved Hulvig) flere andre bo- eller gravpladser.

Tistrup sogn, 3993 ha, som hovedsognet, med højder indtil 46 m, sandmuldet jord, flere moser og smaasøer, fremkommet ved mosernes opgravning. Ingen hede, lidt skov og plantage. Paa grænsen til Hodde den smukke Kybæk dal, hvor Letbæk mølle er søgt udflugtssted. (Restauration). Byerne: T Stationsby (625 indb) med centralskole fra 1923 og 1952 m realskole (fra 1962) bibl, mh fra 1908, alderdomshjem (24 pl) fra 1907, udvidet 58, biograf, hotel, fabrikker, butikker m m. Gaarde stationsby (225 indb) med skole fra 1954, mh i den gl skole, fra 1927, hotel, butikker osv. Bebyggelser: Hesselho, Hauge, Galtho, Gødsvang, Hetofte, Agerkrog med stadion og lystanlæg, Snorup, Tønding, Bredho, Krarup, Ure, Kragsborg m m.

Der er 14 fredede oldtidshøje, bavnehøj ved Tønding ret anselig, 81 er sløjfet.

Agerkrog var hg, indtil den 1790 indgik under Nørholm, frasolgt 1929.

Af den ældre præstehistorie

H. K. Kristensens bog om Ø Horne herr er hovedkilde til den ældre historie.

Førstelærer **Peder Helt Haahr** (* 1876, † 1960) er sognets kyndige lokalhistoriker. Han har skrevet flere afhandlinger, samt »Af Tistrup sogns historie«, en letskrevet bog, bygget paa flittige studier, med gaardhistorie, oldtidsminder, stednavne, præster og lærere, sogneraad (siden 1842) og sognehistorie grundigt beskrevet. Den udkom 1956. Lærer H har ogsaa ydet stof hertil.

Allerede i Dronning Margretes tid hørte Hodde-Tistrup sammen i kirkelig henseende, og præsten boede i Hodde. Det fremgaar af et af dokumenterne i sagen om Nørholm, hvor **hr Peder af Hoddy,** »som præst er i Tiistorp«, sælger de to sognekirkers rettighed i Nørholm til dronningen. 1461 nævnes **Jens Staffensson,** sognepræst i Tistrup, som medudsteder af et vidne, der blev afsagt paa Tistrup kirkegaard om fiskeriet.

Dette vidne fra den katolske tid udelukker dog ikke, at han ogsaa har været præst i Hodde. Tværtimod synes det at have været tilfældet, idet han vist er den samme som den hr Hans Steffensen i Hodde, der 1471 var medlem af præstegildet i Ribe.

Hr Tøste var den første lutherske sp her 1534—41.

Eftermanden var **Jens Pallesen,** der mandagen efter allehelgensfest, 1. nov, 1562 blev brændt paa en høj lidt fra Tistrup kirke for begangen trolddom.

Peder Kristensen 1562—1601. 1581 stævnede han en mand for landstinget, fordi denne havde forjaget sin hustru, Margrete Sørensdatter. Præsten døde 1601, efterladende sig megen gæld.

Hans søn **Otto Pedersen** fik derefter kaldet. Han blev ordineret 3. jan 1602 og siges at være død ca 1637, men nævnes dog endnu i lensregnskabet 1647.

6. aug 1637 »kaldede« han med Iver Vinds, Niels Skades og menige sognemænds samtykke **Jens Sørensen Wilshofft** til medhjælper (sp fra 1647—67). 1649 var han provst. Han havde temmelig let ved at komme i strid med folk. 1665 havde han en værre strid med sin nabo. Den 14. aug var præstens 16 ungkreaturer gaaet ind i Jens Nielsens høstede rugmark. Jens Nielsen ville tage dyrene i hus, men da han kom drivende med flokken, opdagede præstens søn, Søren Jensen, det, og han og tre af præstens folk for ud og tog kvæget med magt. Jens Nielsen førte straks vidner om det passerede paa Nørholms birketing, hvorefter sagen gik videre paa herredstinget. Han tiltalte præsten for ran. Præsten bad om udsættelse og haabede at faa striden bilagt. Han lader sin huslærer, Peder Lauridsen, udstede en attest om, at sønnen er blevet afstraffet: »Eftersom min discipel Søren Jensen uden sin faders og skolemesters forlov sig noget imod verdslig lov haver

forset, da mener jeg hannem ingen anden ret end sin skolemesters disciplin bør at være undergiven, hvorfor jeg nok skal vide ikke mit embede at forsømme og vil videre være gestændig, om behov gøres.« Dagen efter faar skrivelsen en yderligere tilføjelse, aabenbart efter at ferlen og riset havde været i alvorlig brug: »Bekender jeg underskrevne, at min discipel Søren Jensen haver udstaaet sin skoleret, som han med rette burde.«

Men det ville naboen ikke lade sig nøje med. Saa blev der da udnævnt to »fyllings mænd ... hvilke for retten her stod, tog hverandre i haand og satte fylling paa ransnævn(ing)er«. Tre nævninger, Niels Jepsen i Sig, C. Pedersen i Østbæk og N. Jørgensen i Frisvad, lagde alle en efter en haanden paa bogen og svor med oprakt finger og hellig aands ed, at efter vinde, last, klage og sigtelse og ellers det retteste, de dennem hos andre haver kunnet bespørge, da oversvor de Søren Jensen og den ene pige »for begangen gerning en fuld ran«. De andre to havde vedstaaet gerningen. Provsten tager forøvrigt syn over skaden i kornet og rejser kontrasag. Hvor meget han har maattet bøde, ved jeg ikke, men det er næppe blevet billigt. — Saa løb der endda en ny sag paa. Niels Smed i Sig, en anset mand, der var kirkeværge i Torstrup og undertiden sættefoged paa tinget, havde haft besøg af præsten, der opførte sig saa underligt, at det kun kan forstaas som udslag af beruselse og raseri. Hr Jens kørte paa en hjemtur fra Varde »i hast« ind i Niels Smeds gaard, gik ind i stuen og satte sig i en stol foran ilden og gav sig til at sove. Da han vaagnede, slog han sin søn med et spanskrør, saa han maatte flygte ud af døren, hvorpaa hr Jens sagde: »Hvor er Niels Smed, den skælm, den tyv og skalk? Hvorfor løber han fra huse før mit komme?« Abelone, smedens kone, tog til genmæle. »Hvad siger du?« sagde hr Jens, stødte hende mod en kiste og slog hendes lille barn i besvimelse. Ogsaa en anden datter slog han og ville have sat hende op paa ilden i den aabne skorsten, »havde Gud hende ikke selv derfra bevaret«. Dernæst for han løs paa en fattig kvinde, vel en tiggerske, som tilfældigt var der; hun skulle ogsaa i ilden, men reddede sig op i skorstenen, hvor »den hyttede sig«. Skrigene og raabene blev til sidst provsten for meget, han skyndte sig ud i sin vogn og kørte bort. Han har antagelig villet hente nogle provstepenge, som han mente at have til gode, men som kirkeværgen ikke ville udbetale, hvorfor denne sag ogsaa havde været for retten. Forøvrigt blev de to forligt, alt det passerede skulle være dødt og magtesløst. Flere andre sager havde provsten. Man undrer sig over, at en saa urolig og uordentlig præst kunne være provst. Et aars tid efter søgte han afsked »formedelst sin høje alderdom«.

Jacob Christensen Varde 1667—84. Ifølge præsteindberetningen blev han forgivet af sin hustru »formedelst hendes liderlighed til en student«. Han »gik igen«, men blev nedmanet i Grøndal ved Kraruplund af den Ansager-præst **J. M. Gaverslund,** der var kendt for at kunne mere end sit Fadervor. Enken giftede sig derefter med studenten, som blev degn i Torstrup. Hundrede aar senere boede der efterkommere af den ulykkelige hr Jacob i Aarre sogn.

Foruden disse præster nævner sagnet desuden hr Griis og hr Friis, men det synes ikke at have været rigtigt, med mindre de har været kapellaner.

Provst **Johan Nielsen Sengeløse** 1684—97.

Gregers Nielsen Kabel (1697—1706) skal være kommet ulykkelig af dage.

Provst **Peder Laugesen Fanøe** (1706—54) blev gift med Johan Sengeløses enke.

Hr Peder har efterladt sig et hæfte almanakoptegnelser, som er udgivet af Evald Tang Kristensen. De drejer sig for en stor del om bedriften af gaarden, om sæd og høst. — Man faar det indtryk, at hr Peder i disse aar levede et lykkeligt og fornøjeligt familieliv og ofte kom sammen med sine embedsbrødre. Paa hans gamle dage blev det ganske anderledes. 1740 gav han afkald paa provsteembedet. Han kom i strid med hr Helsinge i Ansager og ligeledes med sin svigersøn, hvis mange børn, fattigdom og uheldige opførsel blev ham til stedse større byrde.

1743 har han 2 karle og 2 piger, mere gæld end formue, og indtægten anslaar han kun til 133 rd.

Imidlertid blev præstens helbred stadig ringere. Han overlader da bestyrelsen af præstegaarden til sin søn Lauge Fanøe, der ogsaa skulle prædike, naar præsten ønskede det, skønt han ikke havde eksamen. Han skulle saa have frit ophold og 14 dl i løn. Præsten prædikede sjældnere og sjældnere; han blev lammet i den ene side og kunne næppe huske fra den ene dag til den anden. Han maatte da have en kapellan, sønnen kunne jo ikke blive ordineret. Men det trak ud, da bispen afviste den første. 12 sognebørn klagede saa over Fanøe, der i »høje alderdom og afmægtighed, hvori han ikke nu som i forrige dage har kræfter til at overkomme alting, som han gerne ville i embedet«, bl a faar konfirmanderne ingen god undervisning. Han har været »en trofast Guds mand«, og de 12 vil ikke »skille ham ved brødet«, men beder om, at der maa beskikkes en mand, der kan forestaa embedet i stedet for Lauge Pedersen. Samtidig indsendte 70 andre beboere en adresse til fordel for Fanøe; de var godt fornøjet baade med fader og søn, selv degnen havde ikke noget at klage over! Fanøe svarer, at naar han ikke havde lejet en kapellan, skyldtes det, at en af kreditorerne havde overtaget kaldets bedste indkomst, nemlig korntienden i Tistrup. Biskoppen satte da igennem, at **Poul Rich** skulle være kapellan 1752. Og to aar efter døde den gamle præst. »Han har visselig,« skrev provsten, »da hans kræfter var bedre, været dem en forstander i Herren, som burde elskes for hans gernings skyld.«

Hr Peder prædikede ved vis 1744 om »Satans magt over mennesker og om Kristi magt over Satan. Unge og gamle var muntre til at svare og ikke mindre agtsomme til at høre«. (Vis s 18). 1750 var Brorson ikke tilfreds, ungd svarede kun maadeligt, og sognefolkene klagede over uenighed mellem præsten og hans svigersøn, men efter tjenesten blev de forligte. (Vis 62).

Poul Andersen Rich (1752—87). — 1757 klagede en del beboere over ham til biskoppen. Og der er en anderledes haardhed og brod i anklagen end mod hr Fanøe. De paastod, at sidste vinter kom de 24 konfirmander en dag hjem med den besked, at de kun kunne blive konfirmeret, hvis de gav præsten 2 sdl. Det havde præstekonen sagt til dem. Nogle forældre gik da til præstegaarden, men fik kun fruen i tale. »Mine ord og min mands er et,« paastod hun. De kom imidlertid igen, da viste præsten sig og sagde, at hans kones søster gav 4 rdl, men de havde kun givet »en send«. For resten gik det saa hedt til, at en af mændene truede præsten med prygl, hvorpaa præsten viste dem ud. Nogle gav da penge, andre ikke, og de sidste fik ikke børnene konfirmerede. »Vi synes, det er skammeligt at skulle købe vore børn til konfirmation, uagtet vi dog holder en skolemester fra Martini dag til Peders dag for at lære vore børn at læse inden og udenad.« Endvidere paastod de, at præsten ikke i de 3 aar havde overhørt ungdommen i kirken. Degnen siger, han maa ikke, og præsten vil ikke. De skrev ogsaa, at engang laa en fattig paa dødslejet og bad præsten berette sig. Han lovede at komme, naar de ville hente ham i en vogn. Budet sagde, at det var vanskeligt; den fattige havde ingen slægtninge, og bymændene kørte med gryder eller var til hove. Saa døde hun uden at være beredt af sin sjælesørger. Hr Fanøe havde derimod været god mod de fattige. — Præsten svarede hertil, at der var lovet ham en vogn, men den kom ikke; den afdøde var heller ikke fattig, hun efterlod sig 20 rd. Nogle af de unge var bortvist, da de havde forsømt uden grund, andre havde ingen lærdom. Den bekendte Lars Hoddes datter kunne ikke svare paa katekismespørgsmaal — de var dog af en saadan art, at hun maaske ikke ville, f eks havde præsten spurgt, mod hvilket bud hun syndede, naar hun ej læste og bad morgen og aften, eller naar hun bandede enten ved Jesu død og pine eller ved Gud eller efter hendes faders sædvanlige fæle ed, samt imod hvad bud hun syndede, naar hun sad uskikkelig med leen og sladder i Guds hus, tillige hvad bud hun overtraadte, naar hun brugte liderlig og letfærdig snak. I øvrigt siger præsten, at beskyldningerne er løgn. Provsten indstævner parterne til forlig og vil have folkene til at give præsten en undskyldning. Men de vil ikke og gaar. — Biskop Brorson beordrer da de bortviste til at møde i Tistrup kirke for at svare paa 129 spørgsmaal, som han lader provsten og nogle nabopræster rette til dem. Overhøringen varede fra kl 10 fmd til kl 5 efm. Blandt tilhørerne var selve A. C. Teilmann fra Nørholm. Sagen har aabenbart vakt stor opsigt. Børnene klarede sig ikke glimrende, men dog nogenlunde. Spørgsmaalene var heller ikke for børn. »Hvad sker der hos et menneske, naar den Helligaand helliggør ham? Hvor mange naturer er der i Kristo?« — Desuden havde børnene kun gaaet 3—4 dage i skole mellem bortvisningen og overhøringen. Der blev saa proces, men sagen faldt mod, at det blev lovet, at børnene maatte konfirmeres næste paaske, og biskoppen gav Rich og hustru »en **billig og kærlig erindring**«. Saa det kan siges, at præsteparret slap billigt.

Rich prædikede ved vis 1756 »opbyggeligt over dagens evg, ungd var ulastelig, intet blev klaget, og forældrene holdt deres børn flittigt til skole«. (Vis 108).
Hr Rich havde næsten helt ombygget prgd, saa stuehuset var af bindingsværk med egetømmer og mursten, der brændte 1777, saa han maatte til at bygge endnu en gang.

Efter *Peder Jacobsen Satterup* (1787–89) kom *Ferdinand U. F. C. Treu* (1789–98), et af de muntre momenter i Hoddes præstehistorie. Han var præstesøn fra Frederiksværn, Norge, men født i Jyllinge, havde været garnisonspræst og sp i Kinds, Norge (»Jeg kom tids nok til dette »Sibirien««) og i Vorbasse-H. Han rejste fra Kinds uden at aflægge regnskab osv, tog sig livet let. Der gik mange historier om ham. Han var en flittig rimsmed, og han fik bygget en bro, møllebroen der skulle forene Hodde og Tistrup sogne ved at indsende flg ansøgning:

Min ydmygste begæring er
at faa en bro opslagen her
ved mægtig foranstaltning
til embedets forvaltning,
thi degn til præst ej komme kan,
ej præst til Tistrup uden vand,
sognene med præst anraabe
at vi dog paa en bro tør haabe.

Paa hans mindetavle i H kirke staar dette rim, antagelig forfattet af ham selv:

Jeg tjente længe, gid kuns ret,
i Norge og i Jylland baade,
min Gud alene dømmer det,
jeg venter løn af naade.
Jeg var min efterladtes ven
hun det af mig fortjente.
Jeg gaar til Caroline hen,
og vil Marie vente.

(Hans 1. hustru hed Caroline, hans 2. hustru, Marie Langballe, overlevede ham).

Mindet om Treu levede længe (N 623, W I, 654). Han udgav flere skrifter.

Pastor *Nic. Windfeld* (1798–1805) mindedes som en god taler, *Jens Foss* (1805–28) var vist rationalist, *Peder W. Stockholm* (1828–36) flyttede til Levring-H, se Ledøje-S, var en praktisk dygtig mand, tiendekommissær i Ø-V Horne herr, blev senere provst. Han stod biskop *Daugaard* nær og udgav sm m ham »Udtog af den bibelske historie«, der udkom i mange oplag. Hans præstegaard var præget af tidens kultur (hans fader var stiftsprovst i Aalborg), af hans lune og alvor og store gæstfrihed. Han gjorde meget for skole- og fattigvæsen (se iøvr her I, 402). Hans hustru var livlig og selskabelig. Præstegaarden var ikke stor, men hyggelig, midt paa gaardspladsen stod en vældig lind, hvis krone bredte sig over hele pladsen. Det nuvær store linde-træ er plantet 1854. Navnlig nabopræsten *Daugaard* kom her meget. Der var slemt drikkeri i sognet, meget kortspil, *Stochholm* og *Daugaard* gik energisk mod dette uvæsen. (Præstehist saml, 1929, s 332 f). – Provst *C. L. Tobiesen* (1836–45) var en meget betydelig præst, han flyttede til Torstrup-H, se der. Kirkegangen var god.

Tiden efter 1845

Omkr 1850 var disse to sogne folkefattige afsides hedesogne uden særligt aandeligt liv eller vækkelse. Drikkeriet havde stadigt tag i folk, men der var ogsaa en del gammeldags gudsfrygt. Pastor *C. D. Fog* (1845–63) var en nobel og stilfærdig mand, svoger til den lærde provst *Engelbreth*, Lyderslev, og fætter til biskop *Brun Juul Fog*. Pastor *M. C. Olivarius* (1853–63) var en alvorlig mand, der stod velvilligt over for vækkelsesfolkene, som der dog kun var faa af.

Det aandelige omslag i sognene kom med pastor *Jens Schjørring* (1864–78). Han var afgjort grundtvigsk, og siden hans tid har sognene været grundtvigsk præget, og alle sp siden 1864 har været grundtvigske. Han var en brav, dansk mand, politisk venstre, en alvorlig kristen, hvis ord vejede til. Han havde som ung først været paavirket af *Martensen*, men droges mod Vartov og *Grundtvig* og tilegnede sig helt *Grundtvigs* kristendomssyn. Det fik ogsaa betydning for ham, at han 1851 blev hjpr hos *Emil Clausen*, Boeslunde, og især at han 1857 blev hjpr hos *Vilhelm Birkedal*. Det stod smaat til i Hodde-T, da han kom hertil. De to sidste sp havde haft ringe kirkegang. I Tistrup var der enkelte vakte, men ogsaa c 20 baptistfamilier, som holdt paa syndfrihedslæren og skabte uro. Her trængtes til en folkekirkelig vækker, og S ejede den vækkende tone i sin forkyndelse, han var en brændende sjæl, han kunne forivre sig, men først og sidst var han forkynder. Der kom modstand og kamp, og de første aar i Hodde var svære. Grundtvigske præster var ukendte og uønskede paa disse egne i de tider. Men der blev ogsaa vundet sejre. En af de største var, da Ss nabo, hædersmanden, *Niels Møller*, Letbæk mølle, (* 1829) blev vundet. S ansaa det for den største gave, der blev givet ham her som præst. »Mage til ham har jeg ikke fundet noget andet sted«. *Niels Møller* var rede til at tage en tørn for den »hellige præst«. Niels Møller var landstingsmand, nød stor agtelse og tillid og blev en sikker støtte for Schjørring i hans kirkelige og folkelige arbejde. Schjørring har karakteriseret Niels Møller i dette vers:

Den lille Møller med det stille smil,
som siger lidt, men som gør saa meget
en Dannemand efter gammel stil,
og dog af nytidsaand bevæget.

1922 rejste beboerne en mindesten for *Niels Møller* ved mølledammen. »Han plantede med haab, og leved' ud af daab.« (Jvf af provst *Tetens*). *J. C. Christensen* talte ved afsløringen.

Pastor Schjørring sagde om sine 14 aar her, at i modsætning til Farao oplevede han de første 7 aar som magre, de 7 sidste aar som fede (se her s 341). Han regnede 1868 for det aar, da hans gerning slog igennem. Nu blev der fremgang. Folk strømmede til hans kirker fra hele egnen. Hans forkyndelse var hverken formfuldendt eller særlig original, men den var vækkende. Og her blev en prægtig salmesang i kirkerne. Han kom i forbindelse med *P. Larsen-Skræppenborg* (det fortælles, at P. L-S en vinterdag 1865 kom ind fra snefoget i pgd, syngende: »Saa har og Gud et Nazaret til os et steds paa jorden«), og det førte til de store kirkelige vennemøder i skole

og hjem. Desuden fik han afholdt folkemøder (se ovf) ved Letbæk dam og lund, med mænd som *Vilh. Birkedal, Ludvig Schrøder, Budstikke-Bojsen, H. Svejstrup, N. J. Termansen* som talere. 1869 holdtes det første møde paa Brejdablik-pladsen (S gav pladsen dette navn) og der kom tusinder baade den dag og ved de senere møder. *Schjørring* fik oprettet en sangforening for blandet kor, og han var sm m landstingsmd *Bollerup-Andersen* og *Niels Møller,* ivrig for at faa oprettet en højskole, først i Vestkær, senere flyttet til Østbæk, begge i Ølgod sogn. *Schjørring* var i sandhed en grundtvigsk banebryder i Vestjylland. I den danske kirke vil hans navn stedse mindes for de salmer han skrev, f eks »Kærlighed fra Gud« (skrevet i Lyderslev, se A. Malling Dsk salmehist II, 210), og »Herrens venner ingen sinde mødes skal for sidste gang«.

Den sidste skrev han efter Vilh. Birkedals afsættelse til et stort møde 1866 i Dons, hvor Birkedal talte hos *P. Larsen-Skræppenborg.* Smukke minder om Ss tid og forhold til de vakte er de mindetaler han udgav (1868) om ltm. *J. M. Bollerup-Andersen* (1872) om gdjr *Niels Plaugborg* i Agentoft, (1875) om *Martha Hansen,* og 1878 udgav han en værdifuld bog til minde om gamle mænd og kvinder i Vestjylland. Et vidnesbyrd om hans forkyndelse har vi i hans prædikensamling fra 1889 og salmer og rim 1898. (Se iøvr her II, 508–09).

Pastor *Jørgen E. Lindberg* (1878–82) var søn af Grundtvigs berømte vaabendrager, dr Jacob Chr. L. Han var afgjort grundtvigsk, men var her for kort en tid til at sætte dybere spor. Han var svag og døde af TB.

Pastor *G. F. Mygind* (1882–95) kom som ung meget i Vartov, og der hentede han sin brud. Han stod *Ernst Trier, G. V. Brücker* og *Morten Pontoppidan* nær, meget virksom for de grundtvigske idealer, en ydmyg, uselvisk mand, en trofast ven, underskrev Askovadressen, samlede mange her. Senere var han mindre retningspræget. »En rigtig gammelgrundtvigianer, en næsten apostolisk skikkelse, han talte tungt, men kærnefuldt, en velbegavet og selvstændig mand« (J. Paludan-Müller), se her II, 725.

Provst *Chr. P. Winther* (1895–1907) var en af de betydeligste præster i Vestjylland, en lille og fin og mild, beskeden mand, følsom og ægte. Han har i KS julebog 1935 udførligt skildret grundtvigsk liv i Hodde-T, samlet om Letbæk møllegaard, og holdt sig selv i baggrunden. Han betød overordentlig meget for grundtvigsk liv her paa egnen, men var tillige en udpræget folkekirkens mand, og han ville være præst for alle i sognet. Alle hørte gerne hans vel gennemarbejdede og centrale prædikener. Han blev en af lederne i KS, virksom for ØM (Ejnar Prip, hans skolekammerat fra Sorø, var hans nære ven). Han blev meget paaskønnet, og talte til det sidste om Hodde-T, som et af de bedste steder at være præst. – Han har i Ribe st aarb 1946, s 23 f fortalt om sin vestjyske præstetid. Han var kateket ved Holmens kirke hos *Skat Rørdam,* der syntes, at W skulle ud at »røre vingerne«, men komme tilbage igen til Kbhvn, naar R kaldte. »*Niels Møller,* Letbæk, og *Hans Uhre* (»en adelsmand i bondekofte«) søgte biskoppen i Kbhvn for at faa en god grundtvigsk mand til Hodde, og W blev udnævnt. Og »Hodde var et yndigt sted, her var meget smukt samlet af det, der klæder hinanden saa godt, en af Danmarks vestligste løvskove, engen med aaløb, den lille sø ved møllen med de granklædte bredder og hedebakkerne mod vest, alt dannede et smukt hele, hvor Hodde præstegaard med sit karakteristiske stuehus fra 1777 og sin ret store have ned mod engen, smukt føjede sig ind. Pastor *Vedel,* Torstrup, syntes nok, at W saa »noget ungdommelig« ud, men tilføjede: »Herovre faar man en god opdragelse«. Man mærkede snart, at man var kommet til en egn, hvor præsten betød noget. Og *Schjørring,* som jo først havde haft nogle magre aar og derefter nogle fede aar her, opmuntrede W. Pastor *Mygind* gav Winther denne karakteristik af sognene: »Der er mange her, der har oplevet en paasketid. Nu vil jeg ønske for Dem, at der maa komme noget af en pinsetid. Saadan sagde *Schjørring* til mig, og saadan vil jeg ogsaa sige til Dem. Her er mange gode hjem, og der er hos folk en forstaaelse af, hvor de *skal* hen, saa gælder det jo for os om at hjælpe dem til, at de ogsaa *vil* det«. *Schjørring* og *Mygind* havde været meget forskellige, men de udfyldte hinanden godt. En mand kunne sige: »Havde vi ikke haft *Schjørring,* var der mange, der ikke rigtigt havde forstaaet, hvad *Mygind* havde at give os.« Disse to præsters spor stod tydeligt i sognene. Der kunne ogsaa være skygger, og det var ikke altsammen idyl. Men man kunne her møde en syndsbevidsthed, som kunne gribe, og der var god jordbund for evangelisk tale. Mange unge tog arven op, og hos ungdommen var der sædelig holdning. En særlig opgave laa i den opvoksende stationsby i *Tistrup.* »Med tilslutning af den større kreds, ogsaa fra Horne, købte vi den gamle kro og den blev til et hyggeligt *højskolehjem* hvor frk *Karen Noe* blev en udmærket bestyrerinde. Dette kunne vække modstand og volde bekymringer, men sagen blev gennemført«. – Paa cykle drog W rundt i hele pastoratet, og han var god til at tale med syge og gamle. – I aarene før 1895 var der en kraftig IMs bevægelse i nabosognet Ansager. Den havde ogsaa bredt sig hertil, enkelte familier og personer, navnlig i Tistrup by havde sluttet sig til IM. Desuden var der i Tistrup nørre sogn en del, der sluttede sig til Luthersk missionsforening i tilsl t Lf mf i Ølgod. W ville gerne have alle fraktioner repræsenteret i det første mghraad 1904, og alle kom i kirke hos ham.

Kr. Madsen, Hessel, en af IMs ledere, erklærede senere, at da pastor *Mygind* flyttede, var der nogen uenighed, for IM ville gerne have en IMs præst, og da W blev udnævnt, var IM egentlig ikke tilfreds. »Men nu takker vi Gud, fordi det var Dem, der kom her.« Det var et vidnesbyrd om udviklingen i disse aar. Der var ingen særlig vækkelse, men der blev knyttet hjertebaand.

Med de 3 hovedskoler havde W et godt samarbejde. Lærer *Haurum,* Hodde, var rodfæstet i sin kristentro, Kingos salmer var hans daglige brød. Som ung lærer havde han fundet

ind i det grundtvigske livssyn hos pastor *F. E. Boisen,* Stege. *Haurum* giftede sig sent, en lykkelig mand i sit hjem og i sin gerning. Meget godgørende. Blandt vinterlærerne var *Kornelius Thomsen,* Hoddeskov. Han gik i mange aar til Hodde gamle skole, og det var festligt at høre hans undervisning, hvor han gav saa godt et grundlag til konfirmandundervisningen. Pastor *C. J. Bang,* Torstrup, kom til at staa W særlig nær, da hans yngste søster blev Ws hustru 1899. Nu blev Hodde pgd ret et hjem. Den nærmeste nabo var den stille fromme *Kr. Rask* (som pastor *Mygind* kaldte »en perle«) og tæt ved laa Letbæk mølle, hvor ltm *Niels Møller* og hans begavede hustru, *Kirstine,* begge udprægede personligheder, havde deres skønne hjem. Ludvig Schrøder sagde om Kirstine Møller: »Saadan saa de gamle adelsfruer ud!« *Winther* skrev ved *Niels Møllers* guldbryllup en sang, hvor det hedder:

Hans klare øjne, hans lyse tro,
og hendes lune og smilde
blev sjælen i deres lykkes bo,
der holdtes frisk ved livets kilde.
Mens lykken veksled og tiden gled,
og bakken klædtes ved dammens bred,
Niels Møller skrev sit adelsbrev,
og hun blev dronning i hans rige. . . .

Hans Uhre og hustru, *Thea,* paa Uhregaard, Tistrup, var præstens tro støtter, deres hjem var samlingssted for mange, han havde som ung faaet sin folkelige og kristelige vækkelse paa Askov højskole og fulgte levende med i menighedslivet og tidens spørgsmaal. Der kunne være noget vemodigt og betynget over ham, men han kunne vidne: »Jeg har faaet min trøst hos Gud«. – *Niels J. Alkærsig* og hans livlige hustru var arbejdsmennesker, havde et smukt hjem i stationsbyen, han var tidligt noget tunghør, men meget lydhør over for røsten fra oven, havde dyb aandelig sans. Provst W omtaler ogsaa den gamle *Niels Ekknud,* som kom med 500 kr til Guds riges arbejde, da han havde solgt sin gaard. Ekknud stod bevæget ved kirkedøren, da *Ejnar Prip* prædikede her og ønskede ham paa særlig smuk maade Guds velsignelse. – Sognefoged *Tranberg Thomsen,* en sjælden trofast mand, den gamle *Niels Røst,* en from og oplyst mand af Hans Tausens slægt, den svage *Niels Jensen,* Snorup, der havde faaet sit helbred ødelagt i krigen 1864, den gamle *Trine Fynbo,* som boede langt fra kirken, men trofast kom hver søndag, var præstens gode venner foruden mange andre.

Der blev holdt mange møder i skoler og fh, ogsaa i enkelte hjem. Og der kom mange. Og mange kom til de store pinse-skolemøder i Varde. Folk her forstod kunsten at lytte.

Provst *H. W. Tetens* (1907–36) har hertil skrevet en længere beretning, hvorfra en del af foranstaaende ogsaa er taget. Han nævner særligt præsterne *Daugaard, Schjørring* og *Chr. Winther* som betydelige forgængere. Provst T var grundtvigsk, en lærd mand, københavner, hans fader hørte Blædel i Garnisonskirke, og T var konfirmeret af V Schousboe, der blev biskop i Aalborg. Provst T slutter sig ganske til provst Winthers fremstilling af forholdene (»Det er fortræffeligt!« Hodde er et godt sted at være præst) Pastor *O. H. Nyholm* fortæller (Ribe st aarb 1941, s 47) at Tetens engang meddelte ham, at IM takkede alle der havde ydet bidrag til missionshuset – »ogsaa de vantro«, for Tetens var det en mundfuld, der var svær at faa ned. Ved gaver osv og megen offervilje skaffedes midler til begge kirkers restaurering (1924–25).

Provst Tetens var paa visse felter en lærd mand, hvad hans bøger vidner om. Han gjaldt for at være yderliggaaende grundtvigianer. I kirken førte han sig med naturlig værdighed, hans sprog var smukt som hele hans fremtoning, der snarere førte tanken hen paa gammeldags højkirkelighed end paa grundtvigsk formløshed.

Naar præsten besteg prædikestolen, rejste menigheden sig op, »ikke for præsten, men for ordet, han er tjener for«, sagde Tetens med fornemmelse af embedets betydning, hvor beskedenhed ikke er paa sin plads. Hvad prædikenen manglede i forstaaelighed, vandt den i korthed, ca 5 minutter. Gudstjenestens højdepunkt var altergangen med 2 præster for altret i messetøj, ligesom provsten ogsaa bar messeskjorten paa prædikestolen paa de store helligdage. Kirken var stort set fyldt hver søndag, ogsaa i provst Tetens' sidste aar; sangen var god, ikke køn, men alle sang med, og Tetens havde en sikker fornemmelse for gode kirkesalmer.

I sit 68 aar blev provsten paatvunget en »andenpræst«, skønt der var 2 i forvejen, i henh. t. de saakaldte frihedslove. I. M. Samfund i Tistrup fremskaffede de fornødne 20 underskrifter, og det hele finansieredes gennem Dansk Kirkefond af en anonym giver i Kbhvn., hvis navn alle kendte. Provsten vidste intet, før det hele var en kendsgerning, og flere underskrivere undskyldte sig bagefter med, at de ikke havde vidst, hvad de havde skrevet under paa. Megen bitterhed og ufred fulgte, og – som altid – blev andenpræsten hurtigere end ventet svigtet af sine egne, og skønt han havde kontrakt paa 5 aar, var han væk, inden der var gaaet 3. – –

Provst *S. Laursen-Vig* (1936–62) skriver 1959, at kkg er bedst i H, der er jævnt gode forhold, overvejende grundtvigsk prægede. En lille IM kreds i T, lidt Lt Mf kreds og KS, hvor sp er fmd, 3 grundtvigske ungdomsforeninger, KFUM og K, pastor *Andreas Lundby* blev lærer i T 1953 og hjpr her 1958.

Pastor *B. Østergaard Petersen* (har været her siden 1962) skriver 1966: Godt sted at være præst, gode kirkelige forhold, grundtvigsk præg, mindre IM og Lt Mf kredse, 3 foredragsforeninger, kreds af KS (sp fmd), 3 grundtvigske ungdomsf. Se iøvr ndf.

Blandt grundtvigske ledere i de senere aar kan nævnes:

Lærer *Fr. Nielsen,* Hodde, († 1967). Gdjr *Johs. Sørensen,* H (* 92, Hodde), paa Ryslinge højskole, fmd mghr og sogneraad. Gmd *P. St. Pedersen,* H, næstfmd i mghr. Gmd *Aage Deibjerg Kristensen,* H, kirkesanger. Gmd *Chr. Nielsen,* H, fmd foredragsf. Gmd *Arne Nielsen,* Bredho. Fhv gmd *Kr. Haahr,* T, fmd fore-

Pris for dette hefte:

Pris 20 kr plus moms og porto, ialt 22 kr. Desværre tvinger store prisstigninger i de sidste 3 aar til denne forhøjelse.
Beløbet, 22 kr, bedes venligst snarest (inden 3 uger) tilsendt P. N, Vestersøgade 54, Kbhvn V. Postgiro 21542.
De sparer den dyre opkrævningsporto ved selv at indsende beløbet.
Trykning og moms skal betales om en maaned.

Patronatet for Dansk Præste- og Sognehistorie:

Baun, C., biskop, Viborg. *Birkelund, Palle,* rigsbibliotekar, Kbhvn. *Fabricius, L. P.,* dr theol, sognepræst, Charlottenlund, formand. *Fabritius, Albert,* dr phil, kgl historiograf, Kbhvn. *Fuglsang-Damgaard, H.,* dr theol, biskop, Kbhvn. *Holt, Paul,* seminarierektor, Aarhus. *Hvidtfeldt, Johan,* dr phil, rigsarkivar, Kbhvn. *Riisager, Vagn,* mag art, provst, Randers. *Sommer, Otto,* kordegn, Horsens (redaktionssekretær). *Sørensen, J. Juul,* provst, Hellerup. *Topsøe-Jensen, Helge,* dr phil, overbibliotekar, Kbhvn.

Som medlemmer af patronatet er for *Ribe stift* indtraadt:
A. Bork Hansen, sp, Løgumkloster. *Steen Christiansen,* provst, Gram. *A. Fog Pedersen,* højskoleforstander, Rødding. Dr theol *V. Grønbæk,* domprovst, fh Ribe. Chefredaktør *Knud Rée,* Esbjerg. *M. L. Skovsborg,* sp, Lem. *Ingrid Vig-Jensen,* overbibliotekar, Esbjerg Centralbibliotek.

Redaktørens adresse er: Vestersøgade 54, (1601) Kbhvn V.

(Provst Juul Sørensen har under pastor P. Ns sygdom siden foraaret 1967 deltaget i udarbejdelse og korrekturlæsning).

Udsendelsen af hefterne har været afbrudt siden maj p g a P. Ns maanedlange hospitalsophold. Men nu regnes der med udsendelse af c 6 hefter i 1968.

DUPLEX-TRYKKERIET